

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Maja Gutman

**Mentor: doc. dr. Jernej Pikalo
Somentor: redni prof. dr. Bogomil Ferfila**

**ROJSTVO APARTHEIDA, NJEGOVO DELOVANJE
TER RAZLOGI ZA NJEGOV PROPAD**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2004

KAZALO

SEZNAM KRATIC.....	3
UVOD.....	4
1.0. ZGODOVINA KOT TEMELJNI DEJAVNIK IN OSNOVNI POJMI.....	7
1.1. Nizozemci in trgovska postojanka	8
1.2. Postojanka postane naselbina, suženjstvo ekonomski smisel	9
1.3. Buri, njihova miselnost ter prihod angleške vladavine	11
1.4. Kalvinizem in protestantska etika	12
1.5. Zgodovina rasizma	14
1.6. Angleška hegemonija in razlogi za Veliki trek	16
1.7. Natalija - krepitev burske zavesti	18
1.8. Prva bursko-angleška vojna	19
1.9. Ponoven vzpon Burov in druga burska republika - Južnoafriška republika	20
2.0. PREOBRAT ZARADI NARAVNEGA BOGASTVA – BURSO OZEMLJE vs. BRITANSKI KAPITAL.....	22
2.1. Diamanti	23
2.2. Odkritje zlata: ekonomski rasizem rodi socialnega.....	24
2.3. Teorije o rasizmu	25
2.3.1. <i>Marksistične teorije</i>	26
2.3.2. <i>Funkcionalističen pristop</i>	28
2.4. Burski upor in narodno prebujenje.....	30
2.5. Cecil Rhodes vs. Paul Kruger.....	31
2.6. Naraščanje napetosti med Angleži in Buri.....	32
2.7. Druga bursko-angleška vojna	33
2.8. Zmaga najokrutnejše strategije – prva koncentracijska taborišča v zgodovini.....	35
2.9. Južnoafriška unija	36
2.9.1. <i>Rasna enakost ali belo gospostvo: liberalno vs. rasistično</i>	37
2.9.2. <i>Buri na oblasti</i>	38
3.0. ZAČETKI APARTHEIDA	39
3.1. Zakonske osnove	40
3.2. Črna apatija, poskus dialoga in prvi upor-Indijci	41
3.3. Razcepitev vodilnih Burov.....	42
3.4. Razlogi za prevlado nacionalistov.....	43
3.4.1 <i>Kolonialni despotizem in avtonomija afrikanerskega parlamenta</i>	44
3.5. Nova radikalna desnica – Malan in Afrikaaner Broederbond	45
3.6. Politični program pod vplivom tedanje Evrope – 2. sv. vojna ter dva tabora	47
3.7. Point of no return	48
4.0. SISTEM APARTHEIDA	50
4.1. Osnovni zakoni apartheida.....	51
4.2. Šolstvo	52
4.3. Doktrina apartheida ter delovanje v praksi – Blankes und nie - Blankes.....	53
4.4. Kritična opazovanja ter napovedi.....	55
5.0. ČRNSKA ZAVEST IN ANC	58
5.1. Listina svoboščin.....	59
5.2. Prve žrtve ter ANC in PAC – »Dogodek pri Sharpevillu«.....	60
5.3. Nelson (Rolihlahla) Mandela.....	61
5.4. Stopnjevanje notranjega nadzora – Vorster.....	62
5.5. Študentski upori okrepijo črnsko zavest.....	63
5.6. Vladna kriza in prihod Bothe.....	65
5.7. Apartheid v očeh sveta	66
5.8. Protislovja apartheida.....	69
5.8.1. <i>F. W. De Klerk ukine apartheid</i>	71
6.0. OBDOBJE DEMOKRACIJE.....	72
6.1. Truth and Reconciliation Commission	73
6.2. Problemi post - apartheida	74
6.3. Enostrankarski sistem?.....	76
7.0. ZAKLJUČEK.....	77
8.0. VIRI.....	79

SEZNAM KRATIC

AB – Afrikaaner Broederbond
ACDP – African Christian Democratic Party
AMWU – African Mineworkers Union
ANC – African National Congress
BOSS – Bureau Of State Security
BPC – Black Peoples Convention
BUF – Black United Front
COSATU – Congress Of South African Unions
CODESA Convention for a Democratic South Africa
DP – Democratic Party
FF – Freedom Front
IFP – Inkatha Freedom Party
JAR – Južnoafriška Republika
NP – National Party
OB – Ossewa Brandwag
OPEC – Organisation of the Petroleum Exporting Countries
PAC – Pan-Africanist Congress
SADF – South African Defence Force(s)
SACP – South African Communist Party
SANC – South African National Congress
SZ – Sovjetska Zveza
UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation
UP – United Party
VOC – Vereenigde Oostindische Companie

UVOD

Beseda apartheid je verjetno prva asociacija, ki jo ima v mislih vsak laik, ko pomisli na Južnoafriško republiko. Skoraj štiri stoletja vladavine belega človeka so tej deželi pustila neizmeren pečat, ki še dolgo (če sploh kdaj) ne bo odpravljen. Star simplističen kolonialističen rek *divide et impera* bi bil preveč enostaven za deželo, ki je preživela skorajda vse oblike vladavine – od sužnjelastništva, korporativizma, totalitarizma, ter navsezadnje do bolj ali manj solidne demokracije.

V svojem delu se bom osredotočila na element, po katerem je in tudi bo Južnoafriška republika še dolgo slovela – to je apartheid. Iskanje njegove resnice je na poti prebijanja skozi literaturo izgubilo smisel: vsekakor je brezpredmetno vehementno zatrjevati, da je bil apartheid zgolj produkt belega človeka, še manj pa to, da je bil zamišljen zaradi podrejenosti temnopolte večine napram belski manjšini. Apartheida ne gre jemati *ad hoc*. Kot vsak družbeno-politični (in kulturni) pojav ima tudi ta določeno ozadje. To je predvsem zgodovinska nit, ki se na trenutke kaže v povsem preprosti luči: s kolonizacijo sta namreč med seboj trčila dva svetova, dve različni paradigmi: paradigma belega in črnega človeka. Danes bi tudi najbolj zagrizeni pripadniki Amnesty Internationala mirno prikimali, ko bi jim rekli, da je tedanja prevlada kolonialistov preprosto temeljila na tehnoloških napredkih. Kmalu, ko je beli človek spoznal svojo prednost, je ustvaril tudi ideologijo o rasni superiornosti. Njegov mit je bil rojen. Čez slabo stoletje ga je pokopal njegov drugi produkt – kapitalizem (in z njim industrializacija), ki je posledično, po mnenju mnogih teoretikov, rodila rasizem. V konkretnem boju med Angleži in Buri so temnopolti dolga stoletja služili le kot adut za pogajalsko mizo. Izkoriščanje temnopolnih kot delovno silo pa je lahko potekalo le do neke točke: sčasoma se je namreč rodila črnska zavest. Z njo so prišli skoraj štiri desetletja trajajoči boji (po večini za osnovne človekove pravice) in danes naj bi bila Južnoafriška republika demokratična dežela.

Njena pot do demokracije je bila dolga, zato sem se odločila, da bom svoje delo zastavila na zgodovinski osi. Vzroki za nastanek apartheida bodo pri mojem delu izhajali iz dedukcije: povezovala jih bom namreč z že pripravljenimi empiričnimi podatki ter zgodovinskimi dejstvi. Apartheid bom obravnavala kot državo - njene kapitalistične ter nacionalne interese; protiutež teh interesov je bila vse večja nezadovoljna množica zatirane, slabo plačane delovne sile. Boj je bil neizogiben, sinteza pa se ponuja sama od sebe: s tokom zgodovine je postala

edina rešitev demokracija, s popolnim političnim (a ne kapitalskim!) umikom belega razreda iz politične arene.

Pri svojem delu sem uporabljala predvsem funkcionalno analizo s pomočjo sekundarnih virov. Z zgodovinsko-razvojno analizo sem se lotila pregleda vseh večjih prelomnic in sicer od prvega pristanka belih kolonialistov, pa vse do prvih demokratičnih volitev. Moji hipoteze (nekaj jih je že vpeljanih v sam kontekst uvoda) so bile:

1. Zatiranje črnega prebivalstva je posledica dolgoletnih političnih sporov med Angleži in Buri.
2. Naravno bogastvo dežele (zlato, diamanti) je ločnico med dvema belskima silama le še poglobilo.
3. Rasizem se je stopnjeval z industrializacijo, ki je narekovala željo po cenejši delovni sili; ta se ni ozirala na raso.
4. Apartheid je trajal tako dolgo, dokler se ni povsem jasno manifestirala črna zavest.
5. Transformacija iz totalitarnega režima v demokracijo je težak proces; to se opazi že danes, saj država drvi po poti enostrankarskega sistema.

S prvo hipotezo se bom ukvarjala predvsem s pomočjo zgodovinske osi in sicer v prvem poglavju, kjer vpeljem zgodovino kot temeljni dejavnik. Pomembni dogodki v zgodovini Južnoafriške republike namreč nakazujejo pretežen boj med Buri ter Angleži, kjer se je predvsem krepila burska zavest, ki je posledično vplivala na položaj temnopoltega domačega prebivalstva.

Naravno bogastvo, ki ga omenjam v drugi hipotezi, bom izpostavila v drugem poglavju naloge, kjer najdba diamantov in zlata poostri ločnico med dvema evropskima akterjema, hkrati pa temnopolte dokončno, s pomočjo različnih teorij o rasizmu, podredi oz. spremeni v brezpravno delovno silo.

V tretji hipotezi bom izpostavila industrializacijo, ki je vplivala na razvoj rasizma. Hipotezo podrobneje razdelim v poglavju 2.3., kjer omenjam različne teorije rasizma, ki se navezujejo na problem Južne Afrike in apartheida; to so predvsem marksistične in funkcionalistične teorije. Delovanje apartheida je najpodrobneje opredeljeno v četrtem poglavju.

S tokom zgodovinskih dogodkov, tu je še posebno potrebno poudariti prihod radikalne desnice, se je v korist belega ljudstva korenito spreminjal politični program. Toda v sistemu apartheida temnopolta večina ni dolgo nemo stala; doktrino apartheida je začela najedati po drugi svetovni vojni, ko je Evropa dokončno pometla s fašizmom in nacionalizmom. Hipotezo manifestacije črnske zavesti bom podrobneje obravnavala v petem poglavju.

Na koncu, v šestem in sedmem poglavju bom na kratko orisala prehod v nov, demokratičen političen sistem. S prihodom najbolj popularne črnske stranke na oblast bom zaključila diplomsko delo z vprašanjem o »pravilnosti«
demokratičnega sistema.

Preden preidem na prvo poglavje, pa še nekaj besed o virih. Za zgodovinsko orientacijo sem si pomagala z obsežno ameriško študijo, ki jo je leta 1996 izdal Federal Research division – Library of Congress (Country Study). Zgodovinska dejstva sem sproti primerjala še z ostalimi viri, zato se na nekaterih mestih razlikujejo tudi letnice, kar je posebej označeno. O sistemu apartheida je bilo napisane največ literature v 1980-ih letih (takrat je država zašla v resno krizo), po večini v angleščini in srbohrvaščini. Z začrtanimi hipotezami in pomembnejšimi koncepti prehajam na prvo pomembno poglavje o Južni Afriki – njeno zgodovino.

1.0. ZGODOVINA KOT TEMELJNI DEJAVNIK IN OSNOVNI POJMI

Brez poznavanja dogodkov, ki so pripomogli k vzpostavitvi tega unikatnega sistema, bi bilo nadaljnje razglabljanje o delovanju južnoafriškega političnega sistema brezpredmetno. Prvi del diplomskega dela torej obsega tiste pomembne dogodke, ki so krojili tako notranjo kot zunanjo politiko Južnoafriške republike, začenši kar s prvo belsko trgovsko postojanko iz leta 1652, ko se je na področju današnjega Cape Towna ustalila prva nizozemska odprava. Nadaljevala bom s konfrontacijo med Angleži in Buri ter prvo poglavje zaključila v vzponom Burov ter njihovo bursko republiko – Južnoafriško republiko.

Preden pa se posvetim zgodovini, bi bilo umestno, da opredelim osnovne pojme, s katerimi bom operirala v svoji nalogi. Kot prvega opredeljujem apartheid, njegove opredelitve pa navajam iz različnih virov.¹

Apartheid - afrikansko pomeni »ločitev«; gre za eno od oblik politike rasne diskriminacije (popolna ločitev med črnci in belci v korist ekonomskega in političnega vodstva belcev) v Južnoafriški republici. Apartheid predstavlja grobo kršitev načel ustanovne listine ZN (Leksikon Cankarjeve založbe, 1988: 45).

Apartheid s svojo osrednjo politiko »deli in vladaj« označujem kot zagotavljanje bele hegemonije z delitvijo bele populacije na rasne in etnične vrste (Henrard 2003: 2).

Enciklopedija Britannica apartheid opredeljuje kot:

(Afrikaans: "apartness"), policy, ki je urejala odnose med južnoafriško belsko manjšino ter ne - belsko večino ter sankcionirala rasno diskriminacijo, vključno s politično in ekonomsko diskriminacijo nad ne - belimi. Implementacija apartheida, ki se je od leta 1960 pogostokrat imenovala »ločeni razvoj« (»separate development«), je bila udejanjena preko zakonov, kot so bili Population Registration Act iz leta 1950, ki je prvotno klasificiral vse Južnoafričane v tri skupine: Bantu (vsi temnopolti Afričani), mešani (ali Coloured) in beli. Četrta kategorija Azijcev (Indijci in Pakistanci) je bila dodana kasneje (Enciklopedija Britannica 2003).

---

¹ Vsi dobesedni navedki avtorjev (z izjemo H. Jaeneckeja), so prevedeni, zato op. a. ne bo navedena pri vsakem citatu).

Bantustani - izvirajo iz besede »bantu« (»Ljudje«, okoli 300 črnskih plemen v južni in srednji Afriki). Bantustani so bili zatočišča temnopoltih, ki so nastali kot posledica segregacijske politike (rase so bile ločene tudi urbanistično) (Leksikon Cankarjeve založbe, 1988: 82).

Buri - pomeni nizozemsko »kmetje«. Šlo je za potomce nizozemskih, spodnje-nemških in hugenotskih kolonistov v Južni Afriki. (Leksikon Cankarjeve založbe, 1988: 132).

Kmalu so postali izredno ozaveščeni, ter se poimenovali Afrikaanerji. V literaturi so Buri večkrat omenjeni tudi kot trekkburi (trekkboeri) ali Transvalci.

Morda bi bilo na tem mestu nekaj besed spregovoriti tudi o kolonializmu. Pojma ne gre posebej predstavljati, rada pa bi opredelila posebnost kolonializma v Južni Afriki, in sicer v zvezi s prvimi naseljenci, opredelitev pa navajam zaradi rase mešanih:

Evropska kolonija se je pozneje pomnožila s francoskimi hugenoti in z drugimi doseljenci, ki so postali jedro bodočega naroda Burov /.../ Rasno mešanje je bilo v začetku kaj pogosto. To nam med drugim izpričuje tudi dejstvo, da v Južni Afriki, zlasti Kapski provinci, danes živi skoraj dva milijona 'barvastih', kakor imenujejo ljudi mešanega rasnega porekla (Južnič 1980: 115).

1.1. Nizozemci in trgovska postojanka

Heinrich Jaencke v svojem delu z naslovom *Beli gospodarji* pričinja prvo stran južnoafriške zgodovine kar s kapitanovim dnevnikom. Gre za zapiske komandanta Jana van Riebeecka, ki je aprila leta 1652 s tremi holandskimi ladjami prvič ugledal južni konec afriške celine. Njegove sicer skope izsledke navajam iz posebnega razloga: že res, da so subjektivni a izražajo že prvotno misel takratnega povprečnega Evropejca ob prvem srečanju s tamkajšnjim temnopoltim ljudstvom: »Danes zvečer smo šli skupaj na obalo, da bi poiskali prostor za trdnjavi. Na krovu imamo tudi dva divjaka, od katerih zna eden angleško. Napolnili smo jima trebuhe z obilno jedačo in pijačo« (Jaencke 1979: 15, podčrtala M. G.).

Prihod nizozemskih mornarjev 6. aprila 1652 na Rt dobre nade ni bil naključen. Njihova naloga je bila jasna: postavitve ladijskega oporišča za nizozemsko vzhodnoindijsko družbo,

krajše VOC.² Trgovsko oporišče je bilo sprva postojanka s svežim sadjem, zelenjavo ter vodo, kasneje pa naj bi služila kot investicija, katere edini namen je bilo zmanjševanje vozniških stroškov iz Amsterdama v današnjo Jakarto, saj je bil Kaapstadt (danes Cape Town) na pol poti Amsterdama in Jakarte (Jaenecke 1979: 20).

VOC je imela monopol v zunanji trgovini, podeljen s strani nizozemske republike, s tem pa tudi suverenost v prekomorskih deželah. Če bi bili drzni, bi lahko rekli, da je bila VOC država sama, hkrati pa tudi najmočnejše orodje takratne nizozemske ekspanzionistične politike. Amsterdamsko vodstvo je že takrat odločitve sprejemalo po logičnem kapitalističnem redu: stroški podviga niso smeli presežati dobička. Za prihod malega trgovskega naroda takratne Združene Nizozemske je kriv njen prevzem portugalskega monopola v vzhodni Aziji.³

V naslednjem poglavju bom opredelila suženjstvo kot racionalizacijo stroškov, katerih posledica je bil močan razmah trgovine. Zaradi ugodnih pogojev se je preseljevanje povečalo in populacija prvih naseljencev je začela dobivati svoje prve razsežnosti.

1.2. Postojanka postane naselbina, suženjstvo ekonomski smisel

Prvotni prebivalci Rta so se razlikovali od atletsko grajenih Afričanov severno od ekvatorja. Bili so manjši, imenovali so se Koikoin in bili so nomadski živinorejci. Evropejci so jih zaradi odsekane izgovorjave kasneje poimenovali Hotentoti.⁴ Poleg Hotentotov je tu živelo še lovsko ljudstvo Bušmanov. Plemeni sta bili med seboj sprti, saj so Hotentoti z živino uničevali lovišča Bušmanov, ti pa so jim živino kradli. Tri leta po ustanovitvi postaje je Riebeeck predlagal, da bi Kaplandijo poselilo večje število kmetov iz Holandije. Toda VOC je postavil dosledne pogoje: t. i. svobodni kmetje so morali pridelovati kulture pod budnim očesom VOC-a, ki jim je določal tudi cene odkupa, ne vedoč, da se – vsaj v socialnem smislu - spreminjajo v avtonomno naselbino. Suženjstvo pri prebiranju zgodovinske literature sledi kot

---

² Dejansko je bilo nizozemsko kolonialno kraljestvo v vzhodni Aziji in južni Afriki približno 200 let staro podjetje Vereenigde Oostindische Compagnie – VOC.

³ Če bi govorili, da so bili Nizozemci dejansko prvi beli obiskovalci juga afriške celine, bi delali krivico Portugalcem. Vasco da Gama je namreč že l. 1497 na istem ozemlju postavljajal lastniška znamenja. Takratni domačini so nanje brutalno odreagirali; prišlo je namreč do prelivanja krvi in od takrat dalje so se Portugalci Rta dobre nade ogibali.

⁴ Morda velja omeniti zanimivo povezavo: beseda "hotentot" še danes v pogovorni nemščini pomeni psovko. Boji in bolezni so populacijo Hotentotov zdesetkali na 10 % celotne populacije, medtem ko so s področja Kaplandije skoraj popolnoma izginili.

logična naslednja poteza. Zaradi izrednega bogastva zemlje se je namreč pojavila potreba po novi delovni sili. Riebeeck je komaj dve leti po prihodu na Rt zapisal: »Veliko ceneje bi bilo, če bi delo na poljih, tjulenji lov in vsa druga potrebna dela opravljali sužnji. V zameno ne bi dobili plačila, temveč reden obrok riža in rib« (Jaenecke 1979: 29).

Po tedanjih izračunih VOC-a bi stalo vzdrževanje sužnja okoli 60 guldnov, medtem ko so beli nameščenci stali vsaj trikrat toliko. Sužnje so zato uvažali predvsem iz Madagaskarja, Indije, Cejlona, Indonezije ter ekvatorialne Afrike, saj bi zaslužnjevanje Hotentotov glede na takratno razmerje z domačini – v začetku poselitve je bilo to razmerje 2.000 : 20.000 - bilo nesmiselno (Library of Congress 1996: 53). Po razdelitvi zasebne zemlje sta nastali dve ločeni skupini priseljencev: t. i. svobodni kmetje ali Buri ter uslužbenci VOC-a. Ti dve skupini omenjam zaradi upora, ki se je zgodil že po drugi žetvi – delegacija takrat komaj štirinajstih mož se je namreč uprla monopolu VOC-a, ker je sama hotela postavljati višje cene. Ob istem času se je pričela tudi dvoletna gverilska vojna med Hotentoti in Nizozemci zaradi ozemlja, ki so si ga kaplanski kmetje lastili kot svojega. Leta 1662 je Riebeecka nadomestil Wagner. V takrat skromnem holandskem mestecu Kaapstadu (Cape Town) mu je zaupal dvoumno ugotovitev: mir z domorodci je nujen, odvzem njihove zemlje obvezen (Jaenecke 1979: 36).

Razlogi za priseljevanje Nizozemcev v poznem 17. st. so tičali predvsem v strahu Nizozemske, da bi zaradi vojne s francoskim Ludvikom XIV. Francozi poselili Rt dobre nade. Tu je našlo zavetje tudi 150 hugenotov - francoskih kalvinistov, ki so bistveno vplivali na bursko miselnost. Zaradi korupcije je holandska vlada v Amsterdamu do začetka 19. st. prepovedala nadaljnje naseljevanje, kar je obsodilo Kaplandijo na stagnacijo.⁵ Evropa in Amerika sta v tem času doživljali družbeno-gospodarske spremembe, medtem ko je družba v Južni Afriki še vedno temeljila na sužnjelastniškem sistemu, ki je vse do začetka 19. st. dopuščal trgovino s sužnji kot zakonito prakso. Oblike mučenja, kot so: žigosanje, vklepanje v verige, rezanje ušes, so bile metode zasliševanja, ki so veljale za običajne, kazni pa je navadno predpisoval sodnik in ne lastnik sužnja. Izvenzakonsko občevanje med belci in sužnji je bilo prepovedano že leta 1681. Že tisti čas so nekateri predvideli neizogiben potek dogodkov. Prvi, ki je svaril pred demografskimi kot tudi socialnimi posledicami, je bil generalni guverner Indije, baron van Imhoff: »Takrat, ko je bila kolonija ustanovljena, bi bilo veliko bolje pripeljati sem toliko belcev, da bi jih lakota in življenjske zahteve prisilile k delu.

---

⁵ Kot za primerjavo lahko navedem, da je do leta 1800 v ZDA število prebivalcev naraslo na 5 milijonov, medtem ko je bilo v Južni Afriki komaj 20.000 belcev.

Toda čim uvozi sužnje, se vsak navaden Evropejec čuti gospodarja in si raje pusti streči, kot pa da bi sam delak« (Jaenecke 1979: 42, podčrtala M. G.).

Že sredi 18. st. je kolonija štela skoraj toliko svobodnih državljanov (5.123) kot sužnjev (5.787). Razmerje se je z desetletji le še povečevalo. S tem pa se je širilo tudi ozemlje Južne Afrike. Leta 1750 je namreč zgolj 5.000 kolonistov živelo na ozemlju, velikem kot tri Slovenije in pol. Mnogo Burov se je že takrat iz Kaplandije odpravljalo v notranjost celine. Administracijo VOC-a so zavračali - bila je namreč edina ekonomska in politična avtoriteta, medtem ko so Buri prisegali le na eno - Biblijo. Če povzamemo na kratko, ugotovimo, da je ob izteku 18. st. družba območja Cape bila ločena na lokalne belske skupnosti (nizozemski, francoski in nemški priseljenci - Buri, ali kasneje imenovani Trekkboeri oz. Trekburi) in metropolitansko prebivalstvo- Kaplandsko vlado. Britanska zaseda v 19. st. je to ločnico le še poglobila (Library of Congress 1996: 60).

1.3. Buri, njihova miselnost ter prihod angleške vladavine

Bistvena značilnost Burov, ki jih ni ločila zgolj od temnopoltega prebivalstva, temveč celo od samih Angležev, je bila veja protestantizma, imenovana kalvinizem. Preden pa se osredotočim na njihovo ideologijo, bom analizirala njihov zgodnji odnos do Angležev, ki se do prihoda burskih nacionalistov na oblast leta 1948, ni kaj dosti spremenil.

Buri angleške nadvlade nikoli niso trpeli. Selili so se po pokrajini, podobno kot ostala črnska nomadska plemena, zato so bili spori neizbežni. Jaenecke opisuje Bure kot specifične naseljence, ki razen Biblije niso brali ničesar. Vladati so želeli le samim sebi, zato so kmalu razvili zavest o ločeni naselbinski skupini (Library of Congress 1996: 53). Med njimi je bilo malo pismenih, zaradi izredne izolacije pa so sčasoma spremenili tudi jezik, ki je danes znan kot afrikaanščina (Afrikaans). Zaradi potovanja z vozi v notranjost celine (dasiravno brez cilja v smislu lokacije), so se poimenovali Trekburi (Trekboeri). Kljub temu, da jih je bilo le nekaj tisoč, so močno zasukali kolesje zgodovine, kot tudi bursko miselnost. V zgodnjem 18. st. so se Buri začeli imenovati Afrikaanerji, s čimer so hoteli poudariti razliko med njimi in holandskimi uradniki v Cape Townu. V stotih letih so Buri na kaplandskem ozemlju skoraj popolnoma iztrebili Bušmane, medtem ko so Hotentote kot sužnje zaposlili na farmah. Angleški misijonar John Philip, je v začetku 19. st. pisal: »Do sužnjev farmar pogosto čuti kot

do živalske črede. Domorodce pa imajo preprosto za golazen, ki kaj velja le takrat, kadar uničuje še bolj hudobno golazen« (Jaenecke 1979: 46).

1.4. Kalvinizem in protestantska etika

Burska miselnost je temeljila na strogi kalvinistični dogmi. Sami Buri niso izhajali iz visokega meščanstva. Splošna tendenca, ki jo ugotavlja Weber je, da si nižje plasti prizadevajo v religiji najti sprostitev od težavnih socialnih razmer, kompenzacijo, tolažbo in odrešitev, medtem, ko si pripadniki višjih slojev prizadevajo najti legitimacijo za svoj položaj. Buri so prešli iz faze bogaboječih priseljencev v fazo tistih, ki so narekovali usodo temnopoltim (Weber: 2002).

Burski bog ni bil dobrotljivi oče svetovne katoliške cerkve. Bog Spodnje-nemške reformirane cerkve (Nederduits Gereformeerde Kirsche) je svet preprosto delil na hlapce in gospodarje, bursko miselnost o najboljši rasi pa je še dodatno podkrepil Stari testament (konkretnije 3. Mojzesova knjiga, poglavje 25), ki ga v svojem delu navaja Jaenecke: »In kar se tiče sužnjev in sužnjic, ki jih boš imel: izmed narodov, ki bodo okoli vas, smete kupovati sužnje in sužnjice.« (Jaenecke 1979: 43).

Ena izmed vej protestantizma je tudi kalvinizem.⁶ Uveljavljati se je začel v Zahodni Evropi, nekako od Luthrovih tez dalje (1517). Eno izmed velikih del, ki pojasnjuje nastanek kapitalizma skozi sociološko in ideološko (versko) prizmo, je tudi Webrovo delo z naslovom *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Gre za znano tezo o izvoru kapitalizma, ki ga pojasnjuje s pojmom racionalnosti – ta vsebuje načrtovanje in usmerjenost na metodično načrtovanje dobička. Poklic postaja osrednji vir posameznikove identitete in njegovega družbenega položaja. V okviru protestantske etike gre za nenehno vestno in metodično opravljanje dela, ki je dojeto kot odgovor na božji klic.⁷

Še posebej kalvinizem in protestantizem zahtevata nenehno služenje bogu. Ne glede na to, da na prvi pogled nima nič skupnega z Buri v Južnoafriški republiki, pa temu ni tako. Globoko prepričanje, da temnopolti ljudje nikoli ne bodo zveličani, ni omajalo burske samozavesti.

---

⁶ Imenuje se po Jeanu Kalvinu (1509-1564), ki je bil doma iz severovzhodne Francije, kasneje pa je postal reformator v Ženevi, kjer je vpeljal strog cerkveni red. Prek zahodne Nemčije se je kalvinizem razširil v Holandijo, Francijo (francoski kalvinisti ali hugenoti), od tam pa v severno Ameriko.

⁷ Pri Webrovem delu izjemoma ne navajam strani, saj gre za povzetek celotne vsebine knjige.

Nasprotno: ker so temnopolti že v naprej pogubljeni, je nemogoče, da so (Buri) z njimi enakovredni še vedno pa lahko delajo; če že ne morejo služiti Bogu, lahko vsaj izbranim. Izbrano ljudstvo so Buri. *Gre za nauk o predestinaciji, kjer se mora posameznik (Bur) vesti, kot da je med izbranimi*, pomenja zveličanja in odrešitve pa mora iskati v ekonomskem uspehu. Po predestinaciji je človek v naprej določen za večno blaženost ali pa za večno pogubljenje.

Tudi Južnič (1982: 1021) je opredelil burski nacionalizem s kalvinizmom:

Ideološki okvir tega nacionalizma je nudila reformirana holandska cerkev in zlasti kalvinistični duh, ki je prežemal Bure; utemeljili so etiko izvoljenega ljudstva, ki ga je božja previdnost postavila v srce poganstva in barbarstva, da bi oznanjalo božjo slavo in moč.

Buri so brali Stari testament, kot lastno zgodovino. Avtor Jaenecke (1979: 43) primerja življenje Burov z življenjem nomadskih pastirskih ljudstev, ki jih bog zaslužno popelje v obljubljeni deželi, rekoč: »/p/reženite vse prebivalce v deželi izpred sebe in razbijte vse njih poslikane kamene in razdrobite vse njih ulite podobe in zrušite vse njih višave; in prilastite si deželo ter prebivajte v njej, zakaj vam sem dal to deželo, da jo posedete.«

O socialni psihologiji Burov Južnič pravi (1980: 116):

Buri so v svoji kolonizaciji precej sprejemali način življenja, ki je bil, denimo v marsičem bolj podoben pastirjem iz plemen Bantu kot pa njihovim evropskim prednikom. Ameriški beli doseljenci so Ameriko evropeizirali, Buri pa so se dejansko afrikanizirali in potemtakem zaslužno nosijo naziv Afrikanerjev. Bile pa so seveda bistvene razlike, ki so dajale Burom velikanske prednosti pred ljudstvom Bantu. Imeli so posebno etiko vere v skrajni reformirani obliki krščanskega kalvinizma, obvladali so tehniko močne evropske civilizacije v strelnem orožju in podobno, zlasti pa so odnegovali občutke etnične solidarnosti. Prav ta občutek je prerasel v enega najbolj zagrizenih nacionalizmov in absurdnih rasizmov naše dobe. Ta pa je bil tudi zasnova gospodujočega položaja Burov nad črnsko večino.

1.5. Zgodovina rasizma

Enciklopedija Britannica ga opredeljuje, kot:

.../v/sako dejanje, praksa ali verovanje, ki odraža rasni pogled – je ideologija, ki pravi, da so ljudje razdeljeni na ločene in ekskluzivne biološke entitete, imenovane »rase« /.../ ter da so nekatere rase superiorne v primerjavi z drugimi (Enciklopedija Britannica 2003).⁸

Rasizem, ideologija, ki pripisuje beli, t. i. nordijski rasi lastnosti, zaradi katerih naj bi prekašala vse druge rase in naj bi bila tako že po naravi poklicana, da zavlada nad njimi in svetom. Rasizem je bil »teoretična« opora kolonializmu, v najbolj agresivni obliki pa nemškemu in italijanskemu fašizmu (Leksikon Cankarjeve založbe 1988: 874).

V tem poglavju se bom opredelila zgolj na osnovne teorije rasizma, v nadaljevanju naloge pa jih bom, skupaj s tokom zgodovine, povezala z nastankom industrializacije ter, posledično, delavstva.

Haralambos govori o rasi kar v narekovajih:

Biološke teorije o »rasi« poskušajo vzpostaviti odnos med fenotipom ali fizičnimi značilnostmi, kot so lasje, barva in koža, in genotipom ali genskimi razlikami med skupinami ljudi. Z razvojem znanosti se je prevladujoče mišljenje o tem odnosu spremenilo (Haralambos 1999: 659).

V 18. in 19. st. so britanski in ameriški avtorji redko uporabljali termin »rase«, čeprav jih je nekaj začelo trditi, da so nekatere rase več vredne kot druge.⁹

Na ukvarjanje s pojmom rase so vplivale različne teorije, kot so *poligenska teorija*, ki je zagovarjala prepričanje, da ljudje nimajo skupnega izvora. Ideja rase pa je seveda postala

---

⁸ Leta 1884, dolgo po odpravi suženjstva, je ista enciklopedija opredelila rasizem s trditvijo, da zasedajo afriški črnci najnižji položaj na evlucijski lestvici, kar naj bi se kazalo z nenormalno dolgimi rokami in lahkimi možgani. (Haralambos 1999: 658)

⁹ Leta 1748 je angleški filozof David Hume trdil, da so bili črnci »/e/dina rasa, ki ni nikoli razvila pomembnejše civilizacije, kar kaže, da so po naravi inferiorni belcem« (Haralambos 1999: 659).

aktualna v času kolonializma, torej ko so ljudje evropskega porekla prišli v stik z ostalimi skupinami. Druga pomembna teorija je bila Darwinova evolucijska teorija, kjer je rasa dobila pomen podvrste. Darwinovo videnje evolucije kot počasnega procesa, ki je posledica naravnega izbora, so mnogi implicirali na človeške rase. Pri tem je bil najbolj uspešen angleški funkcionalistični sociolog Herbert Spencer, ki je razvil idejo o družbeni evoluciji. Menil je, da rasa vpliva na določeno stopnjo razvitosti neke družbe, ter da so najbolj razvite družbe tiste, ki so najbolj kompleksne (*t. j.* se mešajo z ostalimi rasami). Najbolj pomembno je njegovo »spoznanje«, da, kot pravi Haralambos (1999: 662), »/d/ružbeno življenje in evolucijski proces vključujeta 'preživetje najsposobnejšega'«.«

Od biološkega pristopa k rasi bi omenila še modernejšega, genetskega, ki naj bi dokončno razblinil dvome o biološki predpostavki rase. Genetik Steve Jones, ki je proučeval teorije ras v luči človeške genetike, je mnenja, da z genetiko ni mogoče upravičiti ločevanja ras. Prišel je do spoznanja, da: »Splošna genska razlika med 'rasami' - recimo med Afričani in Evropejci – ni nič večja kot med različnimi državami znotraj Evrope ali Afrike. Posamezniki – ne narodi in ne rase – so glavni vir človeških variacij« (Haralambos 1999: 664).

Doktrino o rasni superiornosti sta kritizirala tudi John Richardson in John Lambert, ki sta prav tako kot Jones kritizirala biološki pristop k rasi. Trdila sta namreč, da je rasa družbeni konstrukt, saj je povezan le s tem, »/k/ar ljudje sami naredijo iz fizičnih razlik« in z »vsakodnevnimi ali zdravorazumskimi opažanji, ki vplivajo nanje« (Haralambos 1999: 666). Haralambos povzema njuna dognanja:

Družbene razlage vedenjskih in kulturnih razlik med človeškimi skupinami so mnogo bolj prepričljive kot biološke. Biologija je v oblikovanju človeškega vedenja mnogo manj pomembna kot v oblikovanju živalskega. Richardson in Lambert pravita: »Za razliko od živali ljudje niso tako strogo povezani z vgrajenimi nagoni ali prirojenimi biološkimi sprožilci; nasprotno, človeško preživetje in napredek sta zanesljivejša, če prevladuje kulturna fleksibilnost.« Ista 'rasa' lahko ustvari zelo različne kulture v različnih delih sveta. (*Primer bi lahko bili Afrikanerji v južni Afriki, ki so pod apartheidom razvili drugačno kulturo, kot je bila liberalna kultura Nizozemske, od koder so prišli njihovi predniki*) (Haralambos 1999: 665, ležeče: M. G.).

Z dokončno opredelitvijo osnovnih konceptualnih aparatov rasizma se lahko lotim nadaljnega pregleda zgodovine. V naslednjem poglavju se bom posvetila razlogom za t. i. Veliki trek Burov, ki še danes v zgodovini JAR velja za eno največjih prelomnic.

1.6. Angleška hegemonija in razlogi za Veliki trek

Prvi, omembe vredni nasprotniki pri vzhodnem prodoru Burov so bili atletske grajeni Bantujci z visoko razvito plemensko organizacijo. Kolonialna uprava v Cape Townu (Kaaopstadu) je belim naseljencem v izogib obračunavanju z Bantujci prepovedala naseljevanje izven meja kolonije (Velika ribja reka), na kar se Buri niso ozirali. Kaplanska kolonija Burom ni pošiljala zaprosene vojaške pomoči. Glede na to, da so bili Buri kaplanske prevlade že davno siti, to sploh ni bilo presenetljivo. Poleg tega kolonija VOC-u ni prinašala nikakršnega dobička in s koncem absolutizma je sovpadal tudi njen finančni zlom.

V začetku 19. st., natančneje leta 1806, je kaplanska kolonija padla v roke Angležem. Revolucionarna Francija si je namreč prisvojila Nizozemsko, princ Oranski pa je zbežal v Anglijo, kjer je kolonialno posestvo predal Veliki Britaniji. Britanska osvojitve Cape-a se je zgodila zaradi bojazni, da bi le-ta padel v roke Napoleonu, s čimer bi si Francija zagotovila morskot pot do Južne Azije. Kot VOC, tudi Angleži niso kazali zanimanja za večjo naselitev in na Cape Town so gledali zgolj kot na strateško točko in postojanko, ki je zagotavljala dobavo surovin, v smislu kar se da nizkih stroškov in manjše poselitve. V ta namen so pošiljali afriške sužnje, ki so zadovoljevali potrebe belih farmarjev, a se v njihove odnose z Angleži niso vmešavali. Angleži so z lahkoto zlomili upor Burov in po stoletju in pol je bila spuščena nizozemska zastava. 154 let po Jan van Riebeecku je sedem ladij odpeljalo ostanke holandske vladavine nazaj v Evropo. Zaplapolala je angleška zastava.

S prihodom Angležev sta med seboj trčila dva svetova. Religiozni monopol kalvinistične cerkve so Angleži razveljavili in uvedli versko svobodo. Angleščina je postala uradni jezik in deželo so naselili angleški naseljenci. Bolj kot sam prihod Angležev pa je bila Burom tuja liberalna politika do domorodcev, ki suženjstvu ni bila naklonjena. Leto dni po zasedbi kolonije, natančneje 1807, je Anglija prepovedala trgovanje s sužnji z Madagaskarja in Azije. Buri so rešili zagato z domorodci – Hotentoti. Leta 1809 so dosegli soglasje z britansko

kolonialno vlado; ta je namreč uvedla dovolilnice za bivanje in potovanje Hotentotov. Tovrstni angleški ukrepi so poznani tudi kot t. i. »Hotentotski zakoni« (The Hottentot Codes)¹⁰ (Library of Congress 1996: 60). Ne glede na to, da jih je Anglija ukinila dobrih deset let kasneje (1820), jih omenjam zato, ker so tovrstne dovolilnice postale vzorec južnoafriškega apartheida stoletje in pol kasneje.

Poleg nove angleške zakonodaje je Anglija storila še eno, za Bure neodpušljivo napako. *Angleški misijonarji so z množično spreobrnitvijo domorodcev resno nasprotovali kalvinistični dogmi o neenakosti.* Ker sužnji po kalvinistični veri niso smeli biti kristjani, je postajalo vse bolj jasno, da se bo zavoljo angleških misijonarjev počasi, a vztrajno začel rušiti burski sužnjelastniški sistem. Višek napetosti med Buri in Angleži je bilo poročilo angleški vladi, ki ga je sestavil misijonar dr. John Philip, v katerem je nasprotoval krutemu ravnanju s Hotentoti. Leta 1828 so Angleži razveljavili diskriminacijske zakone. Eden najbolj razvpitih ukrepov burske zgodovine je bila t. i. 50. odredba (50th Ordinance). Z njo so domorodci dobili *enake* državljanske pravice kot belci, s čimer so v last dobili tudi zemljo. Nadaljnji razlog, ki je močno vplival na bursko zavest in podpihoval sovraštvo do Angležev, je bila prepoved sužnjelastništva. S tem je leta 1833 postalo kar 40.000 kaplandskih podložnikov svobodnih državljanov, s čimer je bila - kljub ogromni odškodnini njihovim lastnikom - prav pri temelju spodkopana burska socialna in gospodarska ureditev (Library of Congress 1996: 60).

Zaradi zaščitniške politike Angležev do črnkega prebivalstva, želje po večji zemlji in strahu pred tem, da bodo izgubili temnopolte sužnje, so se Buri v 1830-ih odločili, da bodo za vselej zapustili kaplandsko kolonijo. Leta 1835 so se odpravili na t. i. »Veliki trek.«¹¹ Ta pohod velja za zgodovinsko prelomnico Afrikanerjev – iz njega je namreč zrasel burski nacionalizem.

Okoli 15.000 Burov se je z volovsko vprego in vozovi odpravilo v notranjost celine z namenom, da ustanovijo svojo državo. Drugega februarja 1838 so v burskem manifestu dali angleškemu kralju vedeti, da niso več njegovi podaniki. Toda področje (Visoki Veld, ozemlje med rekama Orange in Vaal) kamor so se odpravili Buri, je bilo naseljeno z ljudstvom Ndebelejcev. Buri so jih po kratkotrajnih bojih dobesedno zdesetkali. Kmalu so dobili svojo prvo državo ter prve burske voditelje (Library of Congress 1996: 62 – 65).

---

¹⁰ T. i. »hotentotski zakoni« so Hotentote v splošnem sodstvu enačili z belci in v praksi je Hotentot lahko ovadil belega gospodarja zaradi mučenja.

¹¹ Od velikega treka tudi izraz voortekkerji.

1.7. Natalija - krepitev burske zavesti

Podžgani z novimi zmagami, so Buri prvič v zgodovini začeli načrtovati tako vojaške kot tudi politične cilje. Najprej so se združili voortekkerji dveh burskih voditeljev: Potgieterja in Pieta Retiefa. Vsega skupaj 5.000 jih je leta 1840 ustanovilo praobliko burske države.¹² Širitev je potekala proti ozemlju Natal, ki je pripadalo plemenu Zulujev. Skupaj s Ksozi (Kosi) so Zulujji pripadali plemenu Ngunov. S Čakovo¹³ tehniko obkoljevanja in strogo vojaško vzgojo v duhu močnega centralizma so bili Zulujci najmočnejša črnska vojska, ki je štela okoli 40.000 vojakov (Library of Congress 1996: 57). Zulujci so v desetletja trajajočih vojnah, imenovane *mfekane*,¹⁴ pridobili mnogi ozemlja. Bili so prvo in dolgo časa edino črnsko pleme, ki je imelo močno razvito črnsko zavest, še dandanes pa tudi med belci uživajo sloves najplemenitejšega in najhrabrejšega plemena.¹⁵ Čaka, ki je kljub svojemu slovesu doživel porazen konec (ubil ga je polbrat Dingaan), je pustil za seboj ogromno ozemlje,¹⁶ po katerem so hlepli tudi Buri. Dingaan, vedoč, da si Buri želijo njegovega kraljestva, je 4. februarja 1838 s križcem podpisal pogodbo, v kateri je ozemlje Burom enostavno podaril. Dan za tem jih je povabil na poslovilno svečanost, kjer je s tehniko obkoljevanja voditelju Retiefu in njegovim sedemdesetim Burom priredil pravi pokol. Čez nekaj dni so Zulujci pobili še vse bele prebivalce po deželi (vključno z ženami in otroci).

Na čelo voortekkerske družbe je stopil Andries Pretorius. Zbral je može burske vojske in 16. decembra 1838 pri Krvavi reki pobil 3.000 Zulujcev, medtem ko je imel na svoji strani le 3 mrtve Bure. Prepričanje Burom o izbranem ljudstvu se je okrepilo. Narodni praznik Afrikaanerjev (Dingaanov dan) je postal 16. december. *Dingaan je kapituliral in Andrias Wilhelmus Pretorius je leta 1840 razglasil prvo bursko republiko – Natalijo*. Iz kaplanske kolonije so pripeljali enako število služabnikov, kot je bilo njih samih, ponovno pa so uvedli hotentotske zakone. Ker je na istem ozemlju živel desetkrat toliko črnškega prebivalstva, so

---

¹² Library of Congress navaja letnico 1839.

¹³ Znan tudi kot Shaka Zulu, bil pa je osrednja osebnost zulujske vojske.

¹⁴ *Mfekane* ali v zulujskem jeziku *difaquane*, je obdobje 2. pol. 19. st. Ameriška literatura ga prevaja kot »time of troubles« ali »crushing« (Library of Congress 1996: 55, 56). Težavno obdobje označuje kot kombinacijo raznolikih dejavnikov, ki so vplivali na politično, ekonomsko in socialno strukturo Bantujcev. Ti so bili predvsem: rast populacije, izčrpavanje naravnih virov, več kot 10-letna suša (posledično lakota) ter vojne. Zaradi ekoloških katastrof in vojn je umiralo na tisoče ljudi, plemena pa so zaradi prihoda belcev začela dobivati avtokratske vodje. S prihodom koruze iz Amerike je začela močno naraščati populacija, ogromno temnopoltih pa je v 2. pol. 19. st. postalo t. i. »delavskih beguncev« (Library of Congress 1996: 58), ki so bili v Kaplandiji prisiljeni iskati delo za vsakršno plačilo.

¹⁵ Podatek iz opazovanja na terenu, novembra leta 2000.

¹⁶ Ozemlje je imenovano tudi Dingaanovo ozemlje.

jih leta 1841 enostavno deportirali na jug republike. *Ločili so rasi, s čimer so uporabili prvo osnovo apartheida*. Pretorius je dejal: »Tam bodo lahko živeli, dokler se bodo pravilno obnašali, dokler bodo priznavali vrhovno oblast naše skupnosti in dokler bodo pokorni našim zakonom in predpisom« (Jaenecke 1979: 91).

Samovolja na novo ustanovljene burske republike angleški nadvladi ni bila po volji, ne glede na to, da so Buri z Velikim trekom zapustili angleško ozemlje. Sledil je neizogiben spopad med dvema belskima silama: Buri in Angleži.

1.8. Prva bursko-angleška vojna

Britanska vlada na novo ustanovljene države ni hotela priznati kot neodvisne. Natalija bi si namreč lahko s tem pridobila sposobnost pogajanj z drugimi ekonomskimi velesilami (Library of Congress 1996: 63). Natalijo (angleško Natal) je britanska vlada enostavno priključila k svojemu ozemlju. Buri so se uprli in nastala je prva vojna z Britanci, v kateri je vrhovni burski poveljnik Pretorius kapituliral 15. julija 1842. Buri, ki so zaman upali na pomoč matične Holandije - ta je medtem postala tretjerazredna sila - bi morali priznati britansko nadvlado, ki jim je v zameno ponujala avtonomijo. Kamen spotike, ki je imel daljnosežne posledice, so bila tri določila, ki so še resneje začrtala spore med Angleži in Buri:

1. Ukinitvev razlikovanj na osnovi barve kože, jezika ali vere.
2. Prepovedano agresivno ravnanje z domorodci.
3. Nezakonito suženjstvo.

8. avgusta 1843 se je po treh letih končala prva burska republika. Provinca Natal je prešla v angleške roke kot britanski dominion, Buri (skupaj skoraj 6.000 voortekkerjev) pa so se odpravili nazaj na sever Visokega Velda.

1.9. Ponoven vzpon Burov in druga burska republika - Južnoafriška republika

Zametki nove burske republike so se začeli pojavljati na obeh straneh Vaala. Andrias Potgieter je postal novi voditelj skoraj 10.000 Burom. Angleži so Burom sledili in leta 1848 priključili področje med reko Oranje in Vaalom, ter ga poimenovali Vladavina Oranje (Orange River Sovereignty). Pretorius angleške nadvlade ni trpel, zato je organiziral upor, s katerim je še istega leta pregnal Britance. Ti so jim leta 1852 onkraj Vaala, v Transvaalu zagotovili neodvisnost, dve leti kasneje pa so se umaknili tudi iz vladavine Oranje (glavno mesto Bloemfontein), ter jim prav tako priznali neodvisnost. Tako so se Buri rešili britanske nadvlade, dobili pa so tudi dve republiki – Transvaal ter Oranje. Politično sta imeli model po takratnem zgledu ZDA (predsednika in izvoljeno zakonodajno oblast) (Library of Congress 1996: 63). Leta 1858 so republiki združili pod imenom Južnoafriška republika. Njen prvi predsednik, sin Andriasa Pretoriusa, Marthinus Pretorius je ustanovil glavno mesto - Pretorijo. Tam je narodni svet leta 1858 izglasoval ustavo republike, katere 9. člen se je glasil: »Narod želi, naj ne bo nikakršne enakosti med temnopoltimi in belimi naseljenci, niti v cerkvi, niti v državi« (Jaenecke 1979: 104).

Britanska oblast je v letih 1852 in 1854 priznala obe republiki kot republiki vortekkerjev, pod pogoji, da burski predstavniki priznavajo britansko suverenost in ne uveljavljajo suženjstva. Toda Buri so ponovno vzpostavili Dolnje-nemško kalvinistično cerkev, katolikom pa so odvzeli pravico bivanja v republiki. V času prvih delavskih sindikatov, prosvetljenega evropskega meščanstva in teorij o socialistih, so Buri ponovno vzpostavljali suženjski red. Ta je bil viden predvsem pri trgovanju s temnopoltimi otroci, kar naj bi po opisih avtorja Heinricha Jaeneckeja (Beli Gospodarji) angleško vlado pripeljalo do te mere, da je grozila z odpovedjo pogodbe o neodvisnosti. Eden večjih konfliktov med Angleži in Buri se je zgodil leta 1854 v severnem Transvaalu, ko je pleme poglavarja Makapana pobilo skupino burskih divjih lovcev. Poveljstvo v boju ubitega Hermanusa Potgieterja je prevzel Paul Kruger, ki je v mesecu dni dal pobiti 3.000 ljudi iz tega plemena. Medtem je država Oranje širila svoje ozemlje na račun kneževine Basuto (današnji Lesotho),¹⁷ ki ji je poveljeval črnski poglavar Mošeš. Ta je prosil Veliko Britanijo za pomoč; slednja je Basuto razglasila za britanski

---

¹⁷ Lesotho je revna država, ki »živi« od prodaje vode JAR. Lesotho je postala kraljevina leta 1990. V geografskem smislu leži znotraj JAR, ni pa več njen del. (Enciklopedija Britannica 2003). Lesotho je skupaj z Bečuano in Swazijem spadal pod upravo britanskega komisarja v Južni Afriki. Velika Britanija naj bi po mnenju Južniča (1980: 307) odlagala neodvisnost zato, ker je bilo očitno, da bodo ta ozemlja postala prvi južnoafriški bantustani. V nadaljevanju naloge omenjam državo le v odnosu na JAR.

protektorat in s tem prisilila bursko Oranje, da je podpisala novo pogodbo o mejah. Buri so si tako namesto Mošešovega plemena za sosedo nakopali angleško Kaplandijo. Slednja je imela že od leta 1845 s strani Londona dodeljeno pravico do samouprave in s tem lasten parlament, kjer so veljali povsem drugačni zakoni: bistvena razlika je bila v državljskih pravicah, ki so bile enake ne glede na barvo kože. Če povzamem besede kolonialnega ministra vojvode newcastelskega, je imela britanska politika povsem drugačne poteze od burske: »Prisrčna želja vlade je, da bi se podložniki Njenega veličanstva ne glede na razred in barvo kože združili v zvestobi in skupnih interesih. Menimo, da so enake politične pravice za vse najboljša pot k temu cilju« (Jaenecke 1979: 109).

Konec 60-ih let 19. st. sta bili na področju današnje Južnoafriške republike dve angleški koloniji: Kaplandija (Cape), Natal ter dve burski republiki: Transvaal in Oranje. V tem času (natančneje 1865), je bela populacija narasla od 20.000 na 180.000 (Library of Congress 1996: 64).

V drugem delu naloge se bom, kot sem že omenila, osredotočila na odkritje diamantov in zlata. Naravni viri so namreč sprožili množične migracije, logika kapitala pa je, vsled dobička, zahtevala bazo delovne sile, ne glede na raso. Ekonomska in socialna stiska sta kmalu pripomogli k novemu valu rasizma, kar bom podrobneje opredelila v teorijah, ki so implicirane predvsem na obdobje industrializacije v JAR v 18. st. Nato bom nadaljevala z zgodovinsko osjo in sicer s ponovnim burskim narodnim prebujenjem, ter drugo bursko-angleško vojno. Poglavje bom zaključila z ustanovitvijo Južnoafriške unije ter prihodom burske oblasti.

2.0. PREOBRAT ZARADI NARAVNEGA BOGASTVA – BURSKO OZEMLJE vs. BRITANSKI KAPITAL

Če bi nekoliko špekulirali, bi lahko rekli, da bi se spori med Angleži in Buri še nekako rešili, če ne bi ob koncu 18. st. odkrili diamantov ter takoj za tem še zlata. Boj za naravno bogastvo tega ozemlja, ki še danes veliko prispeva k svetovnemu doprinosu (predvsem zlata, urana in platine), je začrtal še ostrejše ločnice med belskima skupinama. Z začetkom industrializacije je svoj delež k ceneni delovni sili prispevalo predvsem temnopolto ljudstvo, ki je pripomoglo k temu, da je JAR kmalu postala država, kjer so bile razlike med premožnimi in revnimi največje, seveda v korist kapitalsko sposobnemu belemu vladajočemu razredu.

Tako je bila južnoafriška vojna, ki je potekala med leti 1899 - 1902, prvenstveno bitka za zlato. Čeprav so, kot bom povzela v nadaljevanju, Buri vojno izgubili, so si v veliki meri pridobili mir. Da bi zlata in diamantna industrija delovala dobičkonosno, je bila Anglija pripravljena prepustiti lokalno upravo Burom, ki so demografsko že takrat predstavljali večino belske populacije. Naravno bogastvo JAR je še danes neizmerno. Ne čudi dejstvo, da so velesile tako rade posegale v njeno notranjo politiko – interes kapitala je bil tudi za časa apartheida velik. V letu 1980 je JAR sodila med prvih 15 svetovnih trgovskih narodov. Od leta 1953 dalje je bila JAR največji proizvajalec platine na svetu (Ljudstva sveta 1980: 334). Ne glede na to, da je država pokrivala 0.8 % zemeljske površine in obsegala 0.5 % svetovnega prebivalstva, je proizvajala kar 75 % svetovnega zlata (*ibid.*).

2.1. Diamanti

Odkritje diamantov¹⁸ leta 1861 v državi Oranje (Orange Free State), je pomenilo velik preobrat v južnoafriški zgodovini. Ozemlje okoli reke Oranje je doživelo pravo invazijo iskalcev diamantov in pokrajina se je v nekaj tednih spremenila v nešteto 20 m globokih jam.¹⁹

Politična pripadnost diamantnega področja je bila sporna. Jasno je bilo, da ne spada h kaplanski koloniji. Oranje pa je bila tudi država Grikasev, evropeiziranega kaplanskega ljudstva mešancev. Z ustanovitvijo svobodne države Oranje naj bi to področje pripadalo burski republiki, ki je bila na množični pohod iskalcev in kopačev povsem nepripravljena. Južna Afrika je naenkrat postala močna investicijska točka in kmalu je bilo tu več kapitala kot v katerikoli drugi afriški državi - skupaj. V kratkem je namreč na tem področju (Colesberg Koppie) živelo več belcev kot v burskem Bloemfonteinu, med katerimi je bilo največ britanskih državljanov. Britanci ter diamanti so bili razlog, da je 4. novembra 1871 v taborišče kopačev prijezdil oddelek kaplanske policije, ter oznanil Union Jack, s čimer je diamantna polja priključil britanskemu imperiju. Angleži so taborišče krstili za Kimberley.²⁰ Mesto je postalo največje diamantno središče na svetu, Anglija pa je Svobodni državi Oranje plačala odškodnino (Jaenecke 1979: 116).

Industrija z diamanti je Kaplandiji prinesla neizmerno bogastvo. Do leta 1900 je v Kaplandiji zaživelo 400.000 evropskih prebivalcev, kar je bilo kar dvakrat več, kot jih je bilo leta 1865 (Library of Congress 1996: 66).

---

¹⁸ V knjigi Heinricha Jaeneckeja (1979: 115) zasledimo pripovedovanje o tovrstni najdbi, ki je spremenila gospodarsko sliko Južne Afrike. Prvi diamant naj bi našli leta 1867 po naključju, ko so se z njim igrali otroci nekega burskega farmarja Jakobsa. Nekoč naj bi ga obiskal nek drug, nekoliko pametnejši farmar Schalk van Niekerk, ki je hotel kamen odkupiti, pa mu ga je ga. Jakobs smeje kar podarila. Schalk je nesel kamen do nekega trgovca, ki je kmalu ugotovil, da gre za 21 karatni diamant.

¹⁹ Grič, na katerem je stalo prvo taborišče kopačev (konkretnije je šlo za zemljo dveh bratov - kmetov), je zaradi kopanja dobesedno izginil. Na njegovem mestu je nastal krater, ki naj bi se, kot je navedel Jaenecke (1979: 116) »/r/azširil v največjo jamo (Big Hole), ki jo je kdajkoli skopal človek.«

²⁰ V čast takratnemu britanskemu kolonialnemu ministru.

2.2. Odkritje zlata: ekonomski rasizem rodi socialnega

V drugi burski državi, Južnoafriški republiki, natančneje v Transvaalu, je nemški geolog odkril nahajališče zlata in na severu dežele so že rasla prva taborišča. Z odkritjem zlata 60 km južno od Pretorije, v Witwatersrandu²¹ leta 1886, je bilo najdeno največje nahajališče zlata na svetu. V rudniku zlata je delalo 100.000 temnopoltih, v diamantnih pa 20.000 (Library of Congress 1996: 67). Buri, ki so bili v 25-ih letih neodvisnosti uradniško in upravno šibki (slabo implementirana politika plačevanja davkov in s tem prazna državna blagajna, državne institucije pa so bile zgolj teorem), so hitro podlegli drugi invaziji – tokrat zlati mrzlici. Anglija ni imela težav s priključitvijo, zato je leta 1877 brez enega samega strela dodelila Transvaal k svojemu ozemlju. Buri so bili kmalu izključeni iz lastništva, ter – posledično - dobička. Večina dobička se je ponovno investirala v Evropi in Ameriki. V tem času je iz taborišča zlatokopov nastala tudi prva in še danes največja gospodarska metropola Južne Afrike – Johannesburg. Mesto je v pičlem letu dobilo več prebivalcev kot Pretorija. Anglija je Burom dopustila le eno razliko: dovolila je, da na priključenem ozemlju niso veljali enaki zakoni kot v Kaplandiji. Jaenecke (1979: 117) tako omenja zakon, ki pravi: »Za bele in črne veljajo enaki zakoni. Toda to načelo ne vsebuje enakih državljanskih pravic za divjake, na primer volilne pravice ali drugih državljanskih privilegijev, ki niso združljivi z njihovim civiliziranim položajem.«

Leta 1872 je prišel v veljavo t. i. zakon o prepustnicah (»pass-law«), ki je predpisoval, da morajo delavci nositi s sabo prepustnice. Te so dokazovale, da so na legalnem delu v mestu. Zakon, ki je bil napisan za vse rase, je bil implementiran le na temnopoltih. Pass-law je omejeval gibanje imigrantskih delavcev, ki so delodajalce večkrat menjavali oz. večkrat zapuščali diamantna polja, s čimer so povzročili gibanje cen delovne sile, sebi pa večali »pogajalske« možnosti. Posledice zakona so bile vidne s pojavljanjem prvih črnih getov okoli mesta Kimberley (Library of Congress (1996: 69).

Library of Congress (*ibid.*) tako navaja: »Prvo južnoafriško mesto (Johannesburg) je tako postalo skupnost, kjer je bila diskriminacija navzoča zaradi ekonomskega in socialnega reda (order) in ne zaradi rasnih antipatij.«

---

²¹ Witwatersrand ("Geben belih voda") je mestece, po katerem je nastalo ime južnoafriške valute, in sicer gre za okrajšavo: rand (Ljudstva sveta 1980: 336).

Iz tega lahko povzamem, da je želja po ceneni delovni sili narekovala ekonomski rasizem, ki se je odražal v sami socialni strukturi (pojav getov, dvoja merila pri upoštevanju zakonodaje), iz česar se je kasneje razvil tudi socialni rasizem.

Industrija je v strahu pred nedobičkonosnostjo narekovala nemogoče pogoje, v katerih je delala pretežno črnska delovna sila. Beli farmerji²² so temnopolte nagnali v prisilno delo s tem, da so jim zaplenili zemljo ter uvedli davke. Tako so bili prisiljeni delati pod pogoji, ki jih je določal beli delodajalec in mnoge bitke s črnskimi plemeni (Zulu, Griqua, Tswana, Xhosa, Pedi, Sotho) je bila tudi Anglija. V 2. pol. 19. st. je bila večina teh plemen poraženih in postala so slabo plačana delovna sila brez zemlje. Temnopolti delavci so dnevno migrirali v mesta, kjer jih je večina delala v rudnikih nove industrializirane Južne Afrike (Library of Congress 1996: 69). Že poprej omenjeni izraz za revolucionarne spremembe med črnskimi plemeni - mfecane, je na mestu tudi v tem, industrijskem pomenu.

Za prebujanje črnske zavesti še ni bil pravi čas. Takrat sta namreč bila bitko angleški in vse bolj prebujajoči se burski narod.

2.3. Teorije o rasizmu

Že v prvem poglavju (1.5.) sem izpostavila nekaj osnovnih teorij o rasizmu, ki so se mi zdele pomembne za boljši vpogled problematike JAR. Tokrat omenjam teorije, ki so primernejše konkretnjšemu problemu JAR v 19. in 20. st. – obdobju industrializacije, socialnih nemirov ter ekonomskih razlik, so mnogi avtorji povzeli različne poglede na rasizem. Omenjam tiste, ki se nanašajo na apartheid.

---

²² Opredejeni kot angleško in nizozemsko govoreči kmetje (Library of Congress 1996: 69).

2.3.1. Marksistične teorije

Kot je človek ustvaril Boga, verujoč, da je mit resničen, tako je kapitalizem ustvaril »rase«, razrede in nacionalnosti, v katere so ljudje verovali (Jaffe 1987: 125).

Misel, ki jo je zapisal Jaffe, je kot nalašč uvodna za razpravo o rasizmu. Po mnenju avtorja se pojem »rasa« pojavi v 17. st., in sicer z argumentom, da v JAR tako pojem rase kot narodnosti ni obstajal pred kolonializmom:

V Južni Afriki pred kolonializmom narodnosti niso obstajale. Bile so pred-plemenske (San) in plemenske (Khoi-Khoi, Bantu) oblike družbenih formacij. V času kolonializma (začenši z letom 1652), še posebno pa v obdobju imperializma (od začetka 1870, ter še posebej po odkritju diamantov in kasneje zlata), so britanski, nemški in burski priseljenci izvrševali genocid nad skupnostjo San /.../ jih (plemena) pognali v rezervate in »locations« kot poceni silo brez pravic, ter jih proti njihovi volji označili kot 'neo-plemena' (Jaffe 1987: 137).

O pravih marksističnih teorijah rasizma govorimo seveda takrat, ko imamo opraviti z delavskim razredom – proletariatom. Podrobneje se je s teorijo ukvarjal Robert Miles (1987: 27), ki je v kontekstu marksistične teorije govoril o »super-razredni« kategoriji, kjer so ljudje karakterizirani z barvo kože ali jezikom – s tem pa nujno zasedajo različne pozicije v odnosu na produkcijo. Toda Miles izpostavi še pomembno psihološko komponento inkluzije (vključitve) in ekskluzije (izključitve). In sicer: »mi« v odnosu na »oni«. Skozi njih (temnopolte) se belec definira (locira), v smislu ega in alter ega. Rasa se torej definira v odnosu na drugo raso.

Miles v svoj članek vključi še zanimivo, nekoliko psihološko misel avtorja Bakerja, ki vzpostavi izraz »novi rasizem«, slednjega pa definira s svetovno populacijo, ki je razdeljena na superiorne in inferiorne rase, rekoč:

To je teorija človeške narave. Ta je takšna, da je naravno tvoriti oblike posameznih skupnosti, nacijo, ki se zaveda svoje razlike glede na ostale nacije. Toda ni ne dobrih ne slabih. Antagonizem se namreč vzpostavi takrat, ko so »outsiders« (tujci, op.a.) priznani (Miles 1987: 35).

Miles (1987: 20) osvetli tudi ideologijo znanstvenega rasizma, ki se kaže v dveh točkah:

1. Ideologija je predlagala, da bi bile človeške vrste ločene na biološke tipe, ki določajo obnašanje posameznika in kulturno variacijo človeške vrste.
2. Ideologija je izhajala iz tega, da lahko človeške rase postavimo v hierarhičen red, zato je lahko govorimo o biološki in kulturni superiornosti/inferiornosti.

Omenjeni postulati so po mnenju Milesa dali kredibilnost rasizmu tisti čas ravno zato, ker so jih postavljale takratne znanstvene avtoritete (biologi,²³ antropologi). V 18. in 19. st. namreč govorimo o velikih znanstvenih odkritjih, ravno znanost pa je bila tista, ki je bila sposobna razkriti resnico naravnega in socialnega sveta (Miles 1987: 20).

Rasizem pa ne more obstajati brez ideje o superiornosti. Ta ideja ponazarja rojstvo nacionalizma in ravno angleška superiornost naj bi po Milesu povzročila aktivnost angleškega kapitala, ki se je kmalu začel ozirati preko obal Britanskega otočja, torej na ostale svetovne trge (kolonializem). Pri tem bi poudarila, da je osrednja ideja rase v 19. st. bila nekako razumljiva: razlika med materialnim bogastvom Anglije ter preostalim »novim« svetom je bila očitna. Zaradi večje tehnične usposobljenosti so bolj ali manj z lahkoto opravili z lokalnimi plemeni; to pa je bilo dovolj, da je vzklikal nov ideološki konstrukt rasne superiornosti.

Milesove teze bi bilo mogoče povzeti takole:

ZNANOST → RASIZEM (SUPERIORNOST) → NACIONALIZEM → KOLONIALIZEM

Jasno je, da je teorija veljavna v primeru angleškega nacionalizma²⁴ (Miles je verjel, da je rasizem ena izmed glavnih komponent angleškega nacionalizma), kajti znanost (v smislu tehničnega napredka in smisla za dobiček) pri Burih v primerjavi z Angleži, ni vidna. Domnevam, da je sovraštvo do temnopoltih na njihovi strani vzkliklo zaradi njihove lastne

---

²³ Tako je npr. biolog Somerville napisal, da je Afričan »p/o naravi otožen, z slabimi osebnostnimi lastnostmi, ter poslušen in zavoljo tega rojen za sužnja.« (Jaffe 1987: 127). Havelock Ellis, ki je enačil bele otroke z ameriškimi Indijanci, pa je trdil, da »/A/frikanci kako rasti postaju glupi i tupi« (Jaffe 1987: 128).

²⁴ Do sedaj angleškega nacionalizma še nisem posebej navajala, kar pa ne pomeni, da si bili Angleži nacionalistično ali rasistično neoporečni. V toku zgodovine se je to najbolj očitno pokazalo za časa vladanja Cecila Rhodesa – omenjen je v nadaljevanju naloge.

inferiornosti v boju z Angleži, vsaj do njihove (burske) dokončne politične, ne pa kapitalske zmage.

Rasizem je z razrednostjo povezoval tudi Južnič (1982: 1025):

Ko Južnoafričani ne bodo več v nobenem smislu Južnoafričani, bodo črni proletariat, ki poganja kolesje tujega gospodarskega stroja; to bo v pravem pomenu 'tuja delovna sila' brez kakršnekoli zaščite in izročena povsem na milost rasno superiornemu poslodajalcu.

2.3.2. Funkcionalističen pristop

Naslednji pristop je le do neke mere marksističen. Michael Burawoy (1981) namreč takoj na začetku brez dvoma opredeli rasizem kot sredstvo za delitev delavskega razreda (rasa je nadomeščena z razredom, kot osnovno bazo boja proti kapitalističnemu razvoju). Omenja tudi izgnane južnoafriške avtorje, ki so vzpostavili alternativne teorije: nasprotovali so namreč tezi, da je rasizem v JAR iracionalni faktor, ki naj bi deloval v kombinaciji s predsodki belih, češ, da jih racionalnost strme industrializacije sili v rasizem. Slednjega namreč ne gre jemati kot primer *per se*, temveč ravno nasprotno: rasizem je v funkciji kapitalizma. S tem, ko so kapitalisti rasni red (tj. družbe, kjer so rasne razlike formalizirane) mobilizirali, pa so si podpisali smrtno obsodbo. Zakaj, bom obrazložila v dveh točkah:

Funkcionalni rasizem se deli na dve stopnji:

1. Rasizem služi kot mehanizem za zagotavljanje ekonomike v rezervatih – tam se namreč obnavlja črna delovna sila.
2. Prevelika populacija, erozija tal in prenatrpanost rezervatov so omajali bazo delavstva.

Burawoy (1981: 95) navaja avtorje, kot so Wolpe²⁵, Legassick, Johnstone, Morris, O'Meara, Kaplan in Davies, ki so nasprotovali tezi rasizma kot iracionalnega faktorja. Zagovarjali so namreč tezo, da so »/k/apitalisti mobilizirali kapitalski red v skladu s svojimi potrebami. Začeli so izkoriščati specifične družbene odnose...«

---

²⁵ Wolpe je trdil, da je država skupek relacij ter arena bitk. Država ni niti objekt razredov, temveč nabor aparatov, med katerimi teče neprestana bitka (Burawoy 1981: 96).

Institucije rasizma, kot navaja Burawoy (1981: 95), so »mehanizmi za vzdrževanje ekonomije v rezervatih, kjer se temnopolta delovna sila obnavlja, medtem ko samski delavci ostajajo na nizkih plačah v mestih.«

Na tem mestu bi opomnila, da je s tokom dogodkov bilo le vprašanje časa, kdaj bo teorija izgubila veljavnost, kajti vzroki kot so: prenatrpanost, minimalni pogoji za preživetje (nizke plače, represivna policy, vsakodnevno migriranje, odvzem zemlje, ter »job reservation« za bele), so spodkopali »bazo« delavstva, s tem pa tudi temelje gospodarstva apartheida.

Ko je govora o rasni dominaciji, je podobnega mnenja tudi Greenberg. Meni, da rasna dominacija *ni opredeljena na različnosti fizičnih karakteristik*, temveč: »/j/e serija specifičnih razrednih odnosov, ki variirajo glede na kraj in čas, spreminjajo pa se zaradi posledic, ki jih povzročajo spreminjanje materialnih pogojev« (Greenberg v Burawoy 1981: 97). Greenberg je bil mnenja, da teorija o rasnih odnosih obstaja le ob predpostavki kapitalizma (*ibid.*).

Iz vsega povedanega pa je vseeno potrebno izpostaviti tudi to, da se kapitalizem, kot sem že omenjala, ne glede na teorije, ni vselej oziral na barvo kože, ampak celo obratno: Michael Burawoy se strinja, da je kapitalizem vedno podpiral stabilnost temnopoltega delavstva, bil je celo pripravljen opustiti »color bars«, ²⁶ če mu tega ne bi preprečeval močan belski sindikat (Burawoy 1981: 102) in s sprejeto zakonodajo seveda kasneje tudi država (primer: vlada v dvajsetih letih 19. st. sprejme Civilized labour policy, kjer privilegirana delovna mesta dobijo nekvalificirani beli delavci (Burawoy 1981: 104).

Avtor, ki je prav tako povezoval rasizem v funkciji kapitalističnega razreda, je bil John Saul (1986: 5): »Za mnoge analitike je termin 'rasni kapitalizem' postal uporaben v pojavljanju kompleksnosti narave tovrstnega sistema.« Svojo tezo nadaljuje: »Zgodovinsko so pomembne frakcije kapitala vedno našle ustrezne policies, kot so 'colour bar', da bi zmanipulirale delo...« (*ibid.*).

---

²⁶ 'Colour bar' je izraz, ki se nanaša na stavko belih rudarjev. Ko je Chamber of Mines (Rudniška zbornica) ukinila rasno razmejitev v rudnikih, je prišlo leta 1933 do velikega izbruha. Burski voditelj Smuts je uslišal stavko belih delavcev, ter dal narediti rasne pregrade (color bars), ki so jih ločevale od temnopolnih. Lowenberg (1989: 59) celo navaja legalizacijo »color bara« kot prototip modernega apartheida.

O rasnem kapitalizmu (t.j. rasi v funkciji kapitalizma) je govoril tudi ameriški avtor Beyers Naude: »Influx control²⁷ zakoni so temeljni kamen sistema rasnega kapitalizma, ki določa, kje ljudje delajo, kaj delajo ter kje živijo« (Beyers 1985: 60).

Kot funkcionalistične lahko štejem tudi *ekonomske razloge*. Tako Lowenberg (1989: 59) omenja rasno driskriminacijo v odnosu na ekonomski dobiček: »Rasni predsodki so pogostokrat politizirani kot orodje, ki prenaša bogastvo z revnih na tiste, ki imajo moč.« Dalje navaja, da se je segregacijska politika pojavila kot: »/o/dgovor na bojzani belih delavcev in kmetov na strmo industrializacijo«.

Z nakazanimi izhodišči je nadaljevanje dogodkov lažje razumljivo. Omenjeni zgodovinski dejavniki tako dobijo tudi teoretično osnovo ter razlago za njihovo razumevanje. V nadaljevanju naloge bom tako nadaljevala z burskim nacionalizmom ter z bojem Burov in Angležev za prevlado v državi.

2.4. Burski upor in narodno prebujenje

Buri v Transvaalu angleške zasedbe niso zlahka pozabili. Paul Kruger, vodilna osebnost tedanjih Burov (ki je zrasel na vozu velikega treka), je vodil vstajo proti Angležem. Tri leta po priključitvi Transvaala je 3.000 Burov razglasilo neodvisnost in s tem najavilo upor Britancem. V kratkem in bliskovitem boju so Buri opravili z britanskimi garnizoni. Paul Kruger je postal predsednik na novo ustanovljene Južnoafriške republike, angleškega poraza pa so se veselili celo Buri v kaplandski koloniji, ki so, presenetljivo, sestavljali dve tretjini belskega prebivalstva. Zmaga je utrdila njihovo nacionalno povezanost²⁸, v Kaplandiji pa se je rodilo bursko gibanje proti anglizaciji. Poudarjalo je predvsem afrikanščino kot burski jezik, ki je že dolgo časa kazal ločnice od holandsčine. Nastalo je politično gibanje in uveljavljali so se pojmi kot so »Afrikaanse Nasie« in »Die Afrikaanse Patriot« (kasneje tudi prvi politični časopis). Prva velika burska politična organizacija je bila Afrikanerska Zveza, ki

---

²⁷ Influx control je zakon, ki omogoča nadzor nad vdorom migrantskega dela v mesta, bil pa je implementiran s prepustnicami. Prvič je bil predstavljen leta 1916. Več o tem v nadaljevanju.

²⁸ Nacionalno idejo je glasno širil tudi nizozemski minister za reforme S. J. du Toit, ki je v svoji knjigi *Geskiedenis van ons Land in die Taal van ons Volk* (Zgodovina naše zemlje in jezik našega ljudstva) izrazil mnenje, da so Afrikanerji posebna skupina ljudi, ki imajo svojo domovino le v Južni Afriki, njihovo misijo pa je določil Bog (Library of Congress 1996: 72).

so jo leta 1881 ustanovili v Svobodni državi Oranje, najmočnejšo oporo pa je našla prav v britanski Kaplandiji. Zveza je kot stranka tvorila največjo frakcijo v parlamentu Cape Towna. Burski nacionalizem je bil vse bliže britanskemu imperializmu.

Na kratko lahko povzamemo eksplozijo afrikanerskega nacionalizma v štirih fazah:

1. Odkritje rudnikov zlata; gospodarstvo temelji predvsem na izvozni zlati rudi.
2. Rast novih razredov, še posebno novega proletariata nekoč afrikanerskih farmerjev, sedaj rudarjev (nekateri med njimi si zagotovijo pozicije tudi v državni birokraciji in korporacijah).
3. Burska izguba nadzora nad diamantnimi polji in rudniki zlata.
4. Rivalstvo s temnopoltimi delavci za delovna mesta.

2.5. Cecil Rhodes vs. Paul Kruger

Heinrich Jeanecke spopad burskega nacionalizma in britanskega imperializma vidi predvsem v boju dveh mož: Paula Krugerja in Cecila Rhodesa (Jaenecke, 1979: 126). Krugerja kot zagovornika fevdalizma in samovlade farmarjev ter Rhodesa kot zagovornika kapitalizma, tehnike in industrializacije.²⁹ Kljub njuni konfrontaciji sta imela skupno lastnost: oba sta prezirala črnce in bila prepričana v poslanstvo lastnega naroda.

Rhodes, ki je imel visokopotezne, a nikoli dosežene cilje – hotel je namreč povezati britansko ozemlje od Sredozemlja do Rta dobre nade in zgraditi železnico Cape Town-Cairo - ni računal na tretjo kolonialno silo, ki se je pobratila z Buri - Nemčijo. Nemci in Buri so se imeli za »krvne sorodnike«, kar niti ne preseneča, saj so bili Afrikaanerji potomci tudi nemških izseljencev, Nemci pa so v burskih republikah predvsem v 19. st. igrali pomembno vlogo malih industrialcev, tehnikov in uvoznikov. Državno artilerijo obeh burskih republik so na primer vzgojili nemški oficirji. Tako je brez posebnih presenečenj s Krugerjevim obiskom Berlina leta 1884 nastala nemško-burska zveza, s čimer so Buri dobili podporo nemške velesile (Reicha). Rhodes, ki je zaznal nevarnost, se je hitro odpravil osvojiti ozemlje

---

²⁹ V nekaj letih se je namreč povzpел do glavnega delničarja De Beers Consolidated Mines Company, kjer je imel monopol nad produkcijo diamantov.

tedanjega Bečvanalanda (ali Bečuana, današnja Botswana), in ob priključitvi tega ozemlja angleškemu, sta padli tudi burski Stellevland in Goshen.

Pri Rhodesovem osvajanju ozemlja od Bečvanalanda proti severu se bom ustavila zaradi enega samega razloga: nakazati želim namreč omenjeno tezo kapitalskih spodobnosti Angležev, ki so se v zgodovini izkazale večkrat kot burske, z izjemo VOC-a, (pa še ta se je kasneje izkazal za nedobičkonosnega).³⁰ Poleg diamantov in zlata, ki so ne glede na ozemlje postali last angleških kapitalistov, je Cecil Rhodes začrtal premišljeno potezo pri osvajanju ozemelj: področje, ki je ležalo severno od Bečuane,³¹ je odkupil od Lobengula za 1.000 pušk ter nekaj streliva in denarja (Jaenecke 1979: 130). *Takoj za tem pa z ustanovno listino, ki jo je podpisala kraljica Viktorija, ni ustanovil države, temveč kolonialno družbo British South African Company (BSAC) ali krajše Chartered Company. Družba je, podobno kot nekdanja VOC, imela visoke državniške pravice. To tipično kolonialno-kapitalistično dejanje lahko pripišemo le Angležem. Buri trgovske žilice (čeprav v Lobengulovem primeru bolj prevarantske) nikoli niso imeli. Leta 1890 je Rhodes odkupljeno Lobengulovo kraljestvo krstil za Rodezijo. Zulujski Lobengula, ki je nakano prepozno spoznal, je v boju podlegel angleškim strojnicam (ki so jih takrat uporabili prvič).*³²

2.6. Naraščanje napetosti med Angleži in Buri

Mesto, ki je deset let po ustanovitvi s 150.000 prebivalci postalo največja naselbina Južne Afrike, je bilo sicer na burskem ozemlju, a je predstavljalo skupek priseljenih Angležev ter Uitlanderjev (po afrikaanersko tujcev), kjer nihče ni govoril afrikanščine, čeprav so tvorili večino bele moške populacije (Library of Congress 1996: 72). Lastniki rudnikov zlata so bili večinoma Angleži, ki dobička niso investirali v Južnoafriško republiko, temveč v Evropo in Ameriko. Čeprav je nemška zaveznica imela investicije v burski republiko, se je Kruger zbal, da bo izgubil nadzor tako nad deželami, kot nad deset tisočimi kopači tujih nacionalnosti. Z Afrikaanersko zvezo je v parlamentu privil temnopolto ljudstvo, ki je imelo omejeno volilno

---

³⁰ Bursko »nesposobnost« z upravljanjem kapitala je omenjal tudi Lowenberg (1989: 60), ko je dejal, da je: »/a/frikanerska socialna psihologija bazirala na kalvinistični doktrini, ki je nasprotovala »kapitalističnemu duhu«, saj je bila zavezana fatalističnemu spoštovanju zgodovinsko determiniranih ras ter razrednih razlik.«

³¹ Jaenecke ga v Belih gospodarjih navaja kot zulujsko Lobengulovo kraljestvo (Jaenecke 1979: 132).

³² 1.000 podarjenih pušk, ki mu jih je v odkup podaril Rhodes, je bilo neuporabnih. Poleg tega črncem nihče ni razložil, kako se naravna muha.

pravico – slednjo je pogojevala višina letnega dohodka. Dvignil je še carino na uvoz iz kraljestva Cecila Rhodesa, ta pa je že sestavil načrt dokončne priključitve Južnoafriške republike Angliji. Zaradi strahu pred zapletom z Berlinom v Londonu niso marali vojne. Zato si je Rhodes želel na svojo stran pridobiti johannesburške Uitlanderje, ki so, brez volilne pravice, morali burski republiki plačevati visoke davke. Rhodes je, misleč da bo nezadovoljne Uitlanderje pridobil na svojo stran, računal na njihovo solidarnost pri uporabi proti Krugerju, a se je zaradi predčasnega umika uitlanderskega odbora uštel, kar je zanj pomenilo tudi konec politične kariere (Library of Congress 1996: 71).

Ne glede na poraz Anglija ni odnehala. Največjih zalog zlata na svetu zavoljo napake Cecila Rhodesa še vedno ni bila pripravljena pustiti Burom.

2.7. Druga bursko-angleška vojna

Jasno vprašanje o tem, kdo naj vlada Južni Afriki, se je prav gotovo odprlo z drugo bursko vojno (1899-1902). Zlato v Johannesburgu in volilna pravica tujcev v Transvaalu (1877 priključen angleški koloniji (Library of Congress 1996: 72) sta v bistvu *odstrla vprašanje o tem, ali naj državi vlada kmečka sužnjelastniška družba, sovražna industriji in napredku (Buri), ali kapitalistična družba, ki je zavoljo večje produktivnosti združevala vse rase (Angleži), s čimer je načrtala tudi socialne razlike* (Jaenecke 1979: 145).

Cecila Rhodesa je nadomestil visoki komisar lord Alfred Milner, trd imperialist in nacionalist. Po dveh letih neuspešnih pogovorov med Milnerjem in Krugerjem je 11. oktobra 1899 Južnoafriška republika skupaj s Svobodno državo Oranje britanskemu imperiju napovedala vojno. Buri so se imeli za izbrano ljudstvo in Kruger je večkrat citiral Stari testament: »Gospod je naše ljudstvo preselil v to deželo in ga vse odtlej vodil s čudeži. Bog bo z nami. V starem testamentu lahko preberete: Ko pride na tisoče sovražnikov, da bi uničili božje ljudstvo, se ljudstvo obrne k Bogu, svojemu pastirju in odrešeniku« (Jaenecke 1979: 146).

Glede na njihovo slabo strateško pozicijo – Buri so bili namreč odrezani od sveta, dostopa na morje niso imeli, njihove sile pa so bile petkrat šibkejše od britanske armade – je prav presenetljivo, kako veliko vlogo je igrala ideologija. Buri so globoko verjeli v mit o izbranem

ljudstvu, kar dokazuje tudi dejstvo, da je Anglija kljub spodaj naštetim prednostim bila z njimi bitko dve leti in pol.

Buri niso poznali konvencionalnih vojnih pravil. Njihove bojne sile so bili komandosi, sicer gibčne skupine jezdecev, ki po so na odprtem polju v boju z modernim vojaškim strojem velesile odpovedovale. Poleg tega so se v Južni Afriki izkrcale nove britanske okrepitve in padla so vsa tri burska mesta: Bloemfontein, Johannesburg ter Pretoria. Kruger se je odpravil na pomoč v Evropo, kjer je doživel hud diplomatski poraz tudi z nemške strani. Jeseni leta 1900 so v Londonu razglasili priključitev obeh burskih republik, Kruger pa je štiri leta kasneje umrl v azilu. Vladi obeh republik sta se umaknili v ilegalo in organizirali prvo gverilsko vojno v moderni zgodovini. Njuni prednosti sta bili dobro poznavanje terena ter oporišča pri vseh belih kmetih. Britanska armada kljub svojemu številu (200.000) na začetku ni bila kos partizanski vojni, ki so jo organizirali trije kasnejši ministri Južnoafriške unije. Luis Botha (vrhovni poveljnik Transvaala), James Hertzog (predsednik najvišjega sodišča Svobodne države Oranje) ter Jan Christian Smuts (državni pravobranilec v Pretoriji) so bili možje, ki so vodili gverilsko vojno. Buri so največkrat ponoči napadali oskrbovalne transporte in skladišča za orožje, razdirali železniške mostove in tire, ter v skupinah po nekaj sto mož naskakovali britanske vojaške tabore. Smuts in Hertzog sta prodrla vse do Atlantika v bližino Cape Towna (Jaenecke 1979: 151).

2.8. Zmaga najokrutnejše strategije – prva koncentracijska taborišča v zgodovini ter kompromisi na račun temnopoltnih

Anglija je v obupu pred izgubo postavila na polje novo figuro; to je bil *Horatio Herbert Kitchener*, iznajditelj izraza 'koncentracijsko taborišče.'³³ Po tem, ko je osvojil Sudan, so ga poslali v Južno Afriko, kjer je vojnemu ministru Brodicku poslal naslednje ugotovitve: »To tukaj ni nobena prava vojna, temveč le še policijske operacije precejšnjega obsega, s katerimi skušamo uničiti različne bande, te pa se upirajo aretaciji. Morali bi jih segnati v kletke kot divje živali, le tako bi jih lahko ujeli³⁴« (Jaenecke 1979: 152).

Svet so dodobra pretresla tudi poročila delegatke in socialne reformistke, Angležinje Emily Hobhouse, ki je natančno poročala o stanju ljudi v Koncentracijskem taborišču lorda Kitchenerja, ki je prav tako poročal vladi:

Do zdaj smo več kot polovico burskega prebivalstva internirali kot vojne ujetnike ali begunce v taboriščih. Svetujem, naj se jim ne dovoli povratek. Mislim, da bi morali izdelati načrt, da bi jih naselili kje drugje. Nato bi Južna Afrika postala zanesljiv kraj za britanske naseljence (Jaenecke 1979: 159).

Toda ne glede na število ujetih Burov, se burski partizani niso zlahka vdali in gverilska vojna se je nadaljevala. V Londonu so se odločili, da bodo z vladama burskih republik sklenili formalni mir. Anglija je burskima republikama ponudila samoupravo po vzoru kaplanske kolonije. London pa se je Burom prikupil v odločilni točki: *načelo rasne enakosti naj bi v burskih republikah ne veljalo, s čimer se je Milner jasno zavedal, da bo le ta na način prisilil Bure k miru. Tako sta, kot že nekajkrat poprej (samouprava Burom) dva belska naroda ponovno sklepala kompromise na račun podcenjene rase temnopoltnih.*

---

³³ Med drugo bursko-angleško vojno je bilo v taboriščih koncentrirano predvsem civilno prebivalstvo; s tem je država preprečila povezovanje prebivalstva z gverilskimi skupinami (Enciklopedija Britannica 2003).

³⁴ Kitchenerjeva taktika ni dosti odstopala od navedenega citata. Z ogradami iz bodeče žice je pričel deliti Oranje in dobršen del Transvaala na sektorje. Na razdalji dveh milj je dal postaviti lesene ograde z lesenimi bunkerji, med seboj povezanimi s kablom. 8.000 lesenih bunkerjev in 6.000 kilometrov žice je »koncentriralo« žene, starce in otroke, katerim kmetije so sistematično požigali. V letih 1901-1902 so Britanci v Južnoafriški republikli in državi Oranje uničili preko 30.000 farm (Library of Congress 1996: 72). Gverilcem so bile odvzete gverilske baze. V času veljavnosti Ženevskih konvencij in ustanovitve Rdečega križa so Angleži internirali 118.000 belcev in 48.000 črncev (Jaenecke 1979: 154). O številu mrtvih so podane različne številke: burske ocene so govorile o približno 26.000 mrtvih (belci), angleške pa o 18.000 mrtvih (Jaenecke 1979: 155).

Toda Milner je Bure želel asimilirati v angleško kulturo z orodjem direktne, centralne vlade, brez lokalnih oblasti (Library of Congress 1996: 74). Že pred vojno je pisal: »Iz Južne Afrike lahko naredimo lojalno deželo, kot smo jo iz Kanade, toda kakšna bo cena? Plačala bo črna rasa, ki smo ji obljubili zaščito...« (Jaenecke 1979: 161).

Transvalci so vedeli, da je vojna izgubljena. Za bodečo žico je bilo več 100.000 žena in otrok, v vojnem ujetništvu pa preko 30.000 mož. Svobodna država Oranje je bila drugačnega mnjenja. Kljub temu, da ni bilo več ničesar, kar bi lahko izgubili, Jan Smuts ni pristal na kapitulacijo, rekoč: »Mi predstavljamo afrikanerski narod in tega naroda ne moremo žrtvovati na oltarju neodvisnosti« (Jaenecke 1979: 165). V izogib podpisu mirovne pogodbe je kasneje odstopil.

Istega dne, 31. maja 1902 se je uradno končala vojna med belci. Burskih republik ni bilo več, lord Kitchener pa se je zavedal pirove zmage, ko je leto dni kasneje pisal v London: »Buri so čakali na svoj čas. Ko bomo najmanj pripravljeni, bodo še enkrat poskusili« (Jaenecke 1979: 166).

Milner je namreč po nasvetu rudniških magnatov v letih 1904 - 1906 dal uvoziti 50.000 Kitajcev, ki so kot delovna sila predstavljali kar tretjino rudarjev zlata. Toda po vojni je bila industrija zlata v zatonu in v prvem desetletju 20. st. je Južna Afrika doživljala gospodarsko depresijo. Občutek kolektivnega trpljenja pri Afrikanerjih se je krepil in ustanavljati so začeli nove politične stranke (Library of Congress 1996: 74).

2.9. Južnoafriška unija

Ne glede na zmago Angležev so Buri hoteli dodobra izkoristiti liberalno angleško oblast. Angleški general Smuts se je namreč odpravil v London ter osebno prosil novega ministrskega predsednika, naj jim ne pošiljajo več uradnikov iz Londona, temveč jim preprosto dajo avtonomijo. Glede na dejstvo, da angleško govoreči niso predstavljali večine belskega prebivalstva, je bila Anglija pripravljena sprejeti pogoje večinskega afrikanerskega ljudstva (Library of Congress 1996: 74). Nekdanjima burskima republikama (Transvaal, Oranje) je leta 1900 (dve leti pred koncem vojne) podelila samoupravo. Bivši general Botha je v Transvaalu takoj ustanovil afrikanersko stranko Het Volk. Hertzog je v novo imenovani

Orange-River-Kolonie ustanovil stranko Orange Unie. Obe stranki sta v Kaplandiji zmagali z večino (Jaenecke 1979: 168).

Medtem je Anglija leta 1910 ustanovila Južnoafriško unijo kot dominion Britanskega imperija. Louis Botha je bil, ironično, predsednik vlade, Smuts pa njegov namestnik. Unijo so sestavljale: kronski koloniji Kaplandija in Natal ter nekdanji burski republiki Transvaal in Oranje. Na področju unije je takrat živelo 4 milijone Bantujcev, 1.27 milijona belcev, pol milijona mešancev (skoraj vsi v Kaplandiji) in 150.000 Indijcev (skoraj vsi v Natalu). Belci nikjer niso predstavljali več kot 24 % prebivalstva (1.275.000 ljudi). Ustava je bila napisana za westminstrski način vlade, politična moč, ki jo je dobila večina v parlamentu, je bila suverena. Vprašanje volilne pravice temnopoltih je bilo prepuščeno vsaki od štirih držav posebej (Library of Congress 1996: 75).

2.9.1. Rasna enakost ali belo gospostvo: liberalno vs. rasistično

V praksi sicer že močno zrahljana rasna enakost naj bi veljala le v kaplanski koloniji. Ustava je še posebno ščitila mešane, ki naj bi številčno sovpadali z belci. Bili so popolnoma evropeizirani in so predstavljali 10 % volilne moči. Ne - belci na burskem severu niso imeli nikakršnih političnih pravic. Prepovedano je bilo svobodno iskanje dela, prebivališča in kupovanje zemlje. V Transvaalu so že leta 1896 ločili rase v prometu, kar se je v praksi kazalo tako, da temnopolti niso smeli hoditi po pločnikih. Dve nasprotujoči si načeli sta najbolj vidni v izjavah lorda Milnerja, voditelja burskih držav ter dr. Leanderja Jamesona, ki je leta 1904 postal ministrski predsednik kaplanske kolonije. Milner: »Mislim, da je popolnoma neizvedljivo in v načelu napačno, poskušati v Južni Afriki postavljati temnopolte na isto raven kot bele.« (Jaenecke 1979: 170). Medtem, ko je dr. Jameson dejal: »Kaplanska vlada se ne bo sprijaznila s federacijo, katere glavni pogoj bo žrtvovanje temnopoltega prebivalstva« (*ibid.*)

Heinrich Jaenecke v svoji knjigi tako kot glavni razlog za dopustitev rasne neenakosti s strani Anglije navaja:

Anglija se je zdela gluha za načela, ki jih je nekoč uveljavljala. Razmišljali so le še strateško. Južna Afrika je morala postati zaupanja vreden steber imperija. Rt dobre nade

je bil Ahilova peta kraljestva in Witwatersrand njegov najdragocenejši zlati zaklad. Da bi dosegla poslušnost belih Afrikaanerjev, je Anglija žrtvovala pravice temnopoltih. Tragedijo Južne Afrike so tako predvideli že v naprej (Jaenecke 1979: 171).

Padla je zadnja odločitev in ustavodajna skupščina v Durbanu je iz temeljnega zakona Južnoafriške unije črtala načelo enakosti. Začelo se je leta 1911, ko je zakonodaja predpisala kvalificirana delovna mesta izključno za belce.

2.9.2. Buri na oblasti

Odtlej so v parlamentu unije sedeli le belci. V kaplandski koloniji so ne-belci izgubili pasivno volilno pravico.³⁵ Nobelov nagrajenec za mir Albert Luthuli je kasneje zapisal: »Belci naj bi postali edini lastniki nove države. Pripadnike drugih ras naj bi jim izročili nekako tako, kot predajo živino na farmi. Ustanovitev te države je bilo piratsko dejanje« (Jaenecke 1979: 172).

Ustanovitev Južnoafriške Unije je stopila v veljavo 31. maja 1910. Nova država je postala samoupravni dominion britanskega imperija tako kot Kanada, Avstralija ali Nova Zelandija. Nekdanje države so postale province, njihova glavna mesta pa prestolnice: tako je Pretoria postala sedež vlade, Cape Town pa sedež parlamenta. Angleščina in holandsščina sta postala enakopravna jezika.³⁶

Politično premoč v Južnoafriški uniji so imeli Afrikaanerji. Burska Južnoafriška stranka je zmagala z veliko večino in Luis Botha je postal prvi vladni voditelj v Uniji, njegovi trije burski veliki voditelji - generali Smuts, Hertzog in de Wet - pa ministri. Osem let po padcu burskih republik so Buri držali v rokah oblast cele Južne Afrike.

---

³⁵ Angleži so ostali nepopustljivi edino pri vprašanju britanskih protektoratov Basutoland (današnji Lesotho), Bečvanaland (danes Botswana) ter Swazilanda. Ta tri področja namreč niso pripadala nobeni od štirih kolonij in so dobila avtonomijo zaradi britanske oblasti, saj so se v Londonu vztrajno borili priključitvi teh področij Južnoafriški uniji.

3.0. ZAČETKI APARTHEIDA

Sedaj, ko sem orisala položaj treh glavnih akterjev: Burov, Angležev ter temnopoltih, se lahko posvetim samemu apartheidu ter njegovim oblikam delovanja. V grobem se je apartheid odvijal ne samo na 'fizični' ravni, torej ločenih naselij, javnih ustanovah, ipd., temveč tudi na socialni in ekonomski ravni ter dokončno tudi na ravni posameznika (kršenje človekovih pravic).

Opredelitvi pojma apartheid sem se posvetila že v prvem poglavju, ne bo pa odveč omeniti, da je zaradi negativne konotacije apartheida država raje uporabljala izraz 'rasna separacija' ali tudi 'rasna segregacija'.³⁷ Rich (1984: 84) celo navaja, da se je do nekako leta 1940 govorilo o rasni segregaciji, po letu 1948 pa je ideološki pojem apartheida zamenjal pojem »ločeni razvoj« ali »razvoj skupnosti« (»community development«).

S socialnim inženiringom apartheida se je ukvarjal John Western (1984: 114). Ideologija planiranja po njegovem mnenju ni bila v ločenosti ras *per se*, temveč psihološki dominaciji³⁸ belih nad temnopoltimi, ki so jo 'opravičevali' s teorijo trenj ('friction theory') – vsak stik med različnimi rasami naj bi namreč sprožil neizogiben konflikt. Dr. T. E. Doenges, minister za notranje zadeve, je ločitev ras pojasnil s sledečimi besedami (1950):

Kot sem rekel, sem to oblikoval v izogib med rasami in Unijo (državo, op .a.), ker globoko verjamemo, da mora biti vsakršen stik med rasami omejen. Če omejite število stikov na minimum, reducirate tudi možnost trenj...Če bi pustili ljudi različnih ras skupaj, bi imeli težave (Western 1984: 115).

V praksi so vsi termini (rasna separacija, rasna segregacija ter apartheid) pomenili isto. Samo po sebi umevno ločitev ras ne le na železnici, šolah in restavracijah, temveč tudi ozemeljsko ločitev črnega prebivalstva, je Hertzog utemeljil takole: »Gospodarski obstoj domorodcev

---

³⁶ Zaradi zgodovinskih dejavnikov ima JAR tudi danes kar tri »glavna« mesta: administrativno središče je Pretorija, zakonodajna metropola je Cape Town, sodstvo pa je locirano v Bloemfonteinu.

³⁷ Beseda 'separacija' izhaja iz latinščine, pomeni pa: izločanje, oddeljevanje od celote. Rasna segregacija - oblika rasizma, rasna diskriminacija; rasno razlikovanje, družbeno, lastninsko, dostikrat tudi prostorsko ločevanje kake družbene skupine od drugih (ponavadi večinskih) znotraj kake družbe, npr. segregacija črncev od belcev na jugu ZDA. Najhujša oblika segregacije – apartheid v JAR (Leksikon Cankarjeve Založbe 1988: 936).

³⁸ Ta naj bi se po Westernu (1984: 118) kazala v sami urbanistični zasnovi: tako so imeli beli hiše na hribih ('vladanje z višine'), na najboljši zemlji, predvsem pa niso bili belci tisti, ki so se morali umikati s strateško pomembnih območij ter predvsem s kvalitetnih zemljišč (1984: 34).

omejuje gospodarski obstoj belih delavcev. Dokler so za nekvalificirano delo na voljo domorodci, bodo beli nekvalificirani delavci izjema. Zato ne zahtevajmo zase vse unije, temveč dajmo en del domorodcem...« (Jaenecke 1979: 174).

3.1. Zakonske osnove

Sprejeti zakoni, omenjeni v tem poglavju, so tvorili osnovo politike apartheida. Njihov nastanek sem poskušala tudi objasniti, kasneje pa se bom posvetila tudi posledicam implementiranih zakonodaj.

Zakonske spremembe, ter posledično tudi družbene in ekonomske je napovedal »*Mines and Works Act*» leta 1911, ko so le beli dobili zakonsko pravico do kvalificiranih delovnih mest v rudarski industriji. Tehnično zahtevno delo so monopolizirali beli, nekvalificirana dela pa so opravljali temnopolti (Library of Congress 1996: 85).

Prvi zloglasni zakon leta 1913 je bil »*Natives Land Act*« (Zakon o ozemlju domorodcev). Buri, po definiciji porekla večinoma farmarji in živinorejci, so bili z industrializacijo prisiljeni iskati delo v mestih – prav tako kot temnopolti proletariat. Beli, ki nekvalificiranega dela niso hoteli opravljati s temnopoltimi, so se upirali, saj jim je bilo delo z njimi nečastno. Toda industrija se ni ozirala na raso. Težnja po ceneni delovni sili ni razlikovala delavcev po rasah. *Rezultat Zakona o ozemlju domorodcev je tvoril osnovo apartheida.* Črnski večini je vlada razdelila rezervate, ki so predstavljali 7.3 odstotka državnega ozemlja, kasneje 13.7 (Library of Congress 1996: 37). Črnici zunaj tega področja niso smeli prebivati, posedovati zemlje ali jo obdelovati. Paradoksalno so se torej temnopolti, ki so predstavljali dve tretjini populacije (Library of Congress 1996: 76) naenkrat znašli na belem ozemlju, kjer so se bili prisiljeni preživljati kot dninarji oz. migrantski delavci.

Drugi temeljni zakon je sledil deset let kasneje – »*Native Urban Areas Act*« (Zakon o mestnih področjih za domorodce). V t. i. »locations« so prebivali črni delavci, ki so hodili na delo v bela mesta Transvaala. Dejansko je šlo za geta, v katerih je obvezno morale živeti črnsko delavstvo, z obvezno pogodbo o delu.

Iz leta 1911 lahko omenimo še »*Native Labour Act Regulation*«, ki je prekinitev delovnega razmerja obravnaval kot kaznivo dejanje, veljalo pa je le za temnopolte. Istega leta je zakon »*Dutch Reformed Church Act*« temnopoltim prepovedal polnopravno članstvo v cerkvi (Library of Congress 1996: 76).

3.2. Črnska apatija, poskus dialoga in prvi upor-Indijci

Uvedbe segregacije dolgo niso sprožile nikakršnih uporov. Štiri milijone Bantujcev je takrat večinoma živelo v Natalu ali Transvaalu. Malo število črnkih intelektualcev je zraslo le v kaplanski provinci, ti pa so bili gojenci večinoma angleških misijonarskih šol. Šlo je za t. i. 'petty bourgeois' - drobno meščanstvo, ki so jo sestavljali predvsem temnopolti učitelji, nižji državni uradniki. Takrat še ne moremo govoriti o črnkih nacionalistih. Šlo je bržkone za krščanske liberalce, ki so neuspešno iskali skupni dialog z belci. Ne preseneča, da se je začelo rojevati črnsko gibanje, saj so temnopolti zaradi volilne hendikepiranosti in splošne fizične ločitve bili prisiljeni razvijati povsem novo, kasneje ne-institucionalno obliko organiziranega odpora, da bi predstavili svoje politične interese. Toda gibanje dolga leta ni smelo delovati v politični areni in gledano s političnega vidika, so bili Afričani še vedno pasivni.

*Prva afriška politična organizacija je bila osnovana leta 1912. Imenovala se je South African National Congress (SANC)*³⁹. Predsednik SANC, metodistični duhovnik, je bil Zulujec, oče John L. Dube. Ker je pri zakonu o rezervatih pri ministrskem predsedniku Bothi povsem pogorel, je peticijo naslovil na kralja Jurija V. v Anglijo, rekoč: »Domorodci protestirajo proti vsaki politiki, ki jih sili v spopade z belo raso. Takšni spori bi imeli resne posledice za bele in črne. Poudarjamo, da politika ločitve belih ras vodi do takšnih nesoglasij« (Jaenecke 1979: 176).

Kljub temu so se temnopolti dolga leta tolažili z resolucijami, ki niso prinesle večjih uspehov. Predvsem pa ostaja zanimivo, da je prvi večji upor beli nadvladi pod vodstvom Gandhija napovedalo indijsko ljudstvo v provinci Natal.

---

³⁹ Formiralo jo je nekaj sto izobraženih temnopolnih, zavzemali pa so se za enakost ne glede na spol. Organizacija se je kasneje, leta 1923 preimenovala v ANC, ki se je številčno okrepila in postala masovna podzemna organizacija. Od leta 1994 dalje je ANC predstavljala najmočnejšo južnoafriško stranko (povzetek).

Indijci⁴⁰ so s pomočjo Gandhija organizirali *prvo protestno kampanjo v Južni Afriki*. Gandhi je namreč iznašel način pasivnega odpora, za katerega je uporabljal indijski izraz *satyagraha* (duševna moč). Smisel upora je bil v namernih kršitvah prepovedi ter mirnih sprejemanjih kazni. Tako so npr. leta 1913 Indijci brez dovoljenja prestopali meje provinc Natal in Transvaal, ter se dali množično aretirati, s čimer je Gandhi – kljub več mrtvim in ranjenim – slavil moralno zmago (Jaenecke 1979: 177).

3.3. Razcepitev vodilnih Burov

Od upora zatiranih bi predstavila še pregled določenih sprememb, ki so se začele odvijati v sami vladi. Botha in Smuts sta se kmalu pomirila z Anglijo. Združena Afrika je bila, ne glede na angleško krono, pod burskim vodstvom (četudi ji je plapolala britanska zastava). Medtem pa so nacionalisti pod vodstvom bivšega generala Hertzoga in de Weta dojemali kakršnokoli sodelovanje z Anglijo kot izdajo. Hoteli so popolno suverenost in staro bursko republiko, vse večjo 'anglizacijo' pa so stežka prenašali. Hertzog ni govoril več o ločitvah beli-črni; zdaj je zahteval ločitev beli - beli (Jaenecke 1979: 179). Botha ga je izključil iz vlade, kar je bila zadostna pobuda, da je Hertzog leta 1914 (ko je svet čakal na vojno med Nemčijo in Anglijo) ustanovil *Nacionalistično stranko in postal njen prvi predsednik*. Njeni glavni trije cilji so bili:

- enakost angleškega in afrikanerskega jezika.
- jasno ločeni temnopolti in beli.
- konec pogajanj z lastniki rudnikov.⁴¹

S 1. sv. vojno se je sprožila tudi oborožena vstaja južnoafriških nacionalistov. Ko so policisti pomotoma ubili še priljubljenega burskega generala De la Ray-a, je upor dosegel svoj vrh. Uporniki so odstavili Bothino vlado in razglasili republiko. Botha je uvedel vojno pravo, Smuts je zatiral puč in bila se je bitka med samimi Afrikanerji. Uporniki so se še konec istega leta vdali, Hertzog pa je še vedno čakal na svoj čas (Jaenecke 1979: 185).

---

⁴⁰ Indijci so bili v 19. st. pripeljani s strani angleških veleposestnikov, s katerimi so sklenili delovne pogodbe. Po preteku pogodb jih je večina ostala v JAR in nazadnje so postali najpremožnejša skupina ne – belcev. Vodil jih je mladi odvetnik Mahatma Gandhi, ki je v Južni Afriki preživel kar 21 let. Po mnenju Jaeneckega (1969: 176) Gandhi brez izkušenj v JAR nikoli ne bi postal indijski voditelj.

⁴¹ Buri so se oklepali segregacije, ker nekvalificiranih del niso hoteli opravljati skupaj s temnopoltimi.

3.4. Razlogi za prevlado nacionalistov

Kot sem že nakazala, se je obubožan proletariat, kot posledica prve svetovne vojne, pojavil tudi v Južni Afriki. Šlo je za več tisoč nekvalificiranih delavcev - ti so se od črnih razlikovali le po barvi kože. Množična brezposelnost in beda - tokrat tudi belih - je Burom omajala vero v izbrano raso, ki je bila po prvotni definiciji superiorna. Industrializacija je povzročala rast mest in angleško govoreči Johannesburg se skupaj s kapitalizmom ni oziral na barvo kože, temveč le na mezдно delo, ki bo prineslo želeni dobiček. Izgledalo je, da za bursko dogmo ne bo več prostora. Beli delavci so se »zaradi opravljanja kafrskega⁴² dela« (Jaenecke 1979: 186) čutili ponižane, hkrati pa so začeli razvijati sovraštvo do črnih delavcev, ki so naenkrat postali njihovi tekmeci. Podobno kot je bes na Jude in marksiste v Nemčiji (poenostavljeno rečeno) prinesel na oblast nacizem, se je zgodilo tudi v Južni Afriki. *Burska inačica fašizma je nastala zaradi enakih pogojev dela, ki jih je zahtevala vse večja rast industrializacije. Kopičenje kapitala pa nikoli – zaradi lastne efektivnosti in ne zaradi moralno-etičnih načel – ni gledalo skozi rasno prizmo.*

Tako je do prvega izbruha prišlo leta 1922, ko je Rudniška zbornica ukinila rasno razmejitve v rudnikih. S tem je bila večina delovnih področij, nekoč rezerviranih izključno za bele, nenadoma na voljo tudi temnopoltemu delavstvu. Gledano s strani stroškov je šlo za minimalizacijo. Koncern je namreč hotel prihraniti – z enakim delom kot belci, so črnici zaslužili manj, s tem pa so tako ali drugače predstavljali resno grožnjo vse bolj brezposelnemu belemu delavstvu, ki je zaradi tega množično stavkalo. Burski delavci so na protestih korakali z rdečimi zastavami. Rodil se je iskreni rasizem.

Smuts, ki je po smrti Luisa Bothe leta 1919 prevzel njegovo mesto, je dušil tako črnske kot belske nemire (randski upor – gre za upor belih rudarjev v Witwatersrandu), dasiravno z artilerijo in bombniki. Kasneje je uslišal še zahteve belih upornikov in uvedel t. i. 'Colour Bar' (rasno pregrado, ograjo, ki je ločevala bele in temnopolte delavce) ter 'Job Reservation' (zagotavljanje delovnih mest, kjer so imeli prednost beli), vse pa je dodatno zakoličil še z zakonom. Prepovedal je stavko črnemu delavstvu, ter ukinil dogovore med delodajalci in sindikati. Zaradi zadušenega randskega upora si je nakopal nemalo težav pri burskih desničarjih, ki so ga ožigosali za »orodje britansko židovskih kapitalistov« (Jaenecke 1979:

---

⁴² Kafri – star, pogosto v zaničevalnem smislu rabljen izraz za ljudstva Bantu, zlati za Zuluje in Kose v J. Afriki (Leksikon Cankarjeve založbe 1988: 448).

189). Tako je na volitvah leta 1929 Južnoafriška stranka doživela poraz, z absolutno večino pa je zablestela koalicija nacionalistov in laburistov. James Hertzog⁴³ (Smutsov tekmeč), je tako postal vodja Nacionalne stranke (National party oz. v nadaljevanju NP) ter ministrski predsednik. Vlada je takoj sprejela dva ukrepa, da bi zaščitila belsko delavstvo: korporativistična politika je dovoljevala bele sindikate, minister za delo pa je s priporočili predpisoval »uredbe«, s katerimi se je večinoma najemalo le bele delavce (Library of Congress 1996: 76).

Na tem mestu bi ponovno prekinila časovno os, saj je sočasno s potekom zgodovine prišlo do novih pojmovanj, ki jih zavržjo analize apartheida ne gre zanemariti. Z vse večjo belsko prevlado nad delovnim procesom je postajalo jasno, da nad vse številčnejšim delavstvom dominira belska vlada.

3.4.1 Kolonialni despotizem in avtonomija afrikanerskega parlamenta

Michael Burawoy (1981: 107) belo nadvlado nad delovnim procesom imenuje *kolonialni despotizem*. Slednji naj bi veljal na začetku, ko še ni šlo za njegove institucionalne oblike. Despotizem je baziral na moči delodajalca, ki je delovala na zaposlenega *zunaj* delovnega okolja. Toda kolonialni despotizem je prav tako uporaben pri reprodukciji delovne sile: če temnopolti želi postati stalni prebivalec mesta, bo moral delati. Politika apartheida se je utrjevala tako, da je učinkovala na delavca tudi zunaj njegovega delovnega okolja - v bantustanih. Politiko bantustanov je uravnavalo nemalo zakonskih aktov: od ločenih mestnih predelov, do nadzora nad priseljevanjem (influx control), pa vse do mezdnih plačil (*ibid.*). Kapitalska kompozicija je sicer stremela k temu, da bi bil agro-kulturni in industrijski kapital stabilen glede na črnski trg in tako organiziran, da se pri točki produkcije vzdrži rasne diskriminacije (Burawoy 1981: 108).

Interesi kapitala pa se niso skladali z interesi nacionalizma. Napredujoča industrializacija, ki je ustvarjala iz Johannesburga nekakšen 'taleči lonec', je trčila ob odločnega nacionalista

---

⁴³ James Barry Munnik Hertzog se je obdržal na oblasti 15 let (Jaenecke 1979: 190). Bil je nekdanji sodnik in general, znan pa je postal predvsem po tem, da je dejansko utemeljil južnoafriško državo, kot takšno še dobro desetletje nazaj. Če sta za očeta apartheida morda veljala Botha in Smuts, pa Hertzog velja za njegovega največjega izvrševalca.

Hertzoga. Ta je podelil volilno pravico tudi belkam in si tako več kot podvojil volilno telo: »Z omejitvami mislim na prihodnost. Kaj bo, če ne bomo rešili vprašanja o rasni ločitvi? Naši otroci in otrok otroci bodo bolj in bolj čutili breme nižje civilizacije, ki jih bo potegnila na raven črncev, če se ne bodo kamorkoli izselili ali se pustili popolnoma iztrebiti« (Jaenecke 1979: 190 - 191).

Z Zakonom o bantujski upravi je odvzel pravice črnskemu prebivalstvu v rezervatih, ki so lahko zborovali le z dovoljenjem bele nadzorne oblasti. Prepovedal je zbiranje množic zunaj rezervatov, ter omejil rasno razločevanje celo na področju intimnih človeških pravic. Z Zakonom o nemorali je prepovedal izvenzakonsko občevanje med belimi in črnimi, ki je veljalo za celo unijo. Kazen je bila do pet let zapora, prepovedal pa je tudi mešane zakone. Poleg notranjih restrikcij je strateško razrešil tudi angleško oblast. Namesto holandsčine in angleščine, dotlej uradnih jezikov, je uvedel afrikaanščino. Dal je osnovati novo zastavo, leta 1931 pa je Južna Afrika s statutom Westminstera dobila popolno neodvisnost znotraj Commonwealtha, s čimer je britanski spodnji dom izgubil pravico veta proti južnoafriški zakonodaji. Pretorija je dobila lasten parlament (burski) in je lahko vodila svojo zunanjo politiko, država pa je ostala odgovorna le še kralju, kot državnemu poglavarju Južnoafriške unije. *Afrikanerji so uradno postali ponovno voditelji dežele in 130-letno gospostvo Anglije se je končalo.* Hertzog je, z namenom da bo dokončno podredil Angleže tudi znotraj države, združil moči z nekdanjim sovražnikom Smutsom in skupaj sta ustanovila United party (Združeno stranko) (Jaenecke 1979: 190 - 191).

3.5. Nova radikalna desnica – Malan in Afrikaaner Broederbond

Spojitev je za bursko desnico (ki se je vedno spogledovala s preteklostjo) pomenila izdajo »pravega afrikanerstva« (Jaenecke 1979: 191), saj so bili desničarji mnenja, da morajo afrikanerski narod sestavljati le Buri čiste rase. Šli so celo tako daleč, da so se odcepili od Hertzoga ter ustanovili svojo stranko, imenovano Očiščena nacionalna stranka – ali krajše Gesuiwerte, omenjena tudi kot Purified National Party (Library of Congress 1996: 81), katere voditelj je bil Daniel F. Malan. V politiki do temnopoltih se Hertzog, Smuts in Malan niso razlikovali. Kasneje je Očiščena nacionalna stranka postala jedro južnoafriške vlade za časa apartheida. Vodja Gesuiwerte je bil nekdanji notranji minister Hertzoga, Malan. Z izjavami, ki so bile v politični areni precej odmevne, se je kmalu zapisal v zgodovino apartheida:

»Afrikaanerstvo ni delo človeških rok, temveč božja stvaritev. Od Boga imamo pravico, da smo Afrikaanerji. Naša zgodovina je najvišje umetniško delo arhitekta stoletij« (Jaenecke 1979: 192).

Kot je na velikem treku Hertzog premagal Smutsa, je Malan premagal Hertzoga, slednjega pa je kasneje premagal Verwoerd. V burski zgodovini gre namreč zaslediti težnjo, ki se je neprestano ponavljala – vedno se je neka radikalna manjšina odcepila od vladajoče večine, dokler ni sama postala večina. Tako je imel Malan⁴⁴ že leta 1934 močno volilno bazo, poleg nje pa še dodatno nevidno osnovo: šlo je za Afrikaaner Broederbond (v nadaljevanju AB), ki jo Jaenecke (1979: 193) označuje kot »nacionalistično tajno družbo.« Slednja je dolgo časa predstavljala temelj belega gospostva v Južnoafriški republiki. Ustanovljena je bila leta 1918 po zlomu nacionalističnega upora. Pravila naj bi, kot navaja Jaenecke: »/s/pominjala na prostozidarstvo, malo pa na stalinistične stranke.« Bratovščina naj bi bila sestavljena iz celic, ki jih je vodilo dvanajstčlansko predsedstvo, imenovanih tudi »dvanajst apostolov« (*ibid.*). Vsak član - brat je bil obvezan k strogi tajnosti, zato je bila javnost priča njihovim učinkom na javno življenje šele zadnja leta. Prvi, ki je obsodil AB, je bil – bolj ali manj presenetljivo – Hertzog, ko je leta 1935 v javnem govoru razglasil, da je zveza odgovorna za odcepitev Malana. Nekdaj veliki nacionalist je dejal:

Kdaj bo izumrla ta bedasta ideja? Nekateri so prepričani, da jih je bog izbral, naj vladajo drugim. Afrikanerski narod je globoko zabredel. Že išče zavetje, od koder bi rad sejal spore med rasami, nemir med narodom in prepir med brati. Kaj imajo otroci od višjega ideala, kot je rasno sovraštvo in rasna prevlada? (Jaenecke 1979: 193).

Bojevnik za segregacijo je tako naenkrat postal mirovnik, toda pomiriti duhove, ki jih je priklical sam, je bil težko. Bratovščina je namreč v tridesetih letih postala država v državi. Ustoličila se je pravzaprav povsod; od družbeno-kulturnih organizacij (klubi, šole, univerze, mladinske zveze) pa vse do gospodarstva, kalvinistične cerkve in uradništva. Na koncu je bratovščina pod imenom Malanova Očiščena stranka obstala tudi na oblasti in odtlej so vsi južnoafriški voditelji svojo pot začenjali prav v njej.

---

⁴⁴ Dr. Malan je bil duhovnik kalvinistične cerkve ter bojevnik za ljudsko gibanje. Vzpodbujal je razvoj afrikaanerske ekonomije (Volksas Bank), ter se zavzemal za herojstvo voortrekkerjev (Library of Congress 1996: 81).

3.6. Politični program pod vplivom tedanje Evrope – 2. sv. vojna ter dva tabora

Druga svetovna vojna je poleg gospodarskih nihanj prinesla tudi nove ideološke konstrukte. Glede na to, da je bila JAR ideološko povezana s tedanjo Nemčijo, se je politični program močno zgledoval po nacistični državi: šlo je za krščanski nacionalizem ter diktatorsko državo.

Glede na zgodovinske vezi Južnoafriške republike z Nemčijo, ki sem jih omenjala poprej (poglavje 2.5. Cecil Rhodes vs. Paul Kruger), podobna ideološka osnova teh dveh držav niti ni tako presenetljiva. Burski nacionalizem in nemški nacionalsocializem sta oba gledala na preteklost in izpostavljala mit o krvnem sorodstvu, poleg enakega besednjaka pa sta po mnenju Jaeneckeja (1979: 196) imela oba tudi enake sovražnike: angleško-židovsko-boljševiško zaroto. Pri tem bi poudarila, da je šlo pri Južnoafriški republiki tudi sicer za nestrpnost do črnškega prebivalstva. Radikalno desnico v Južni Afriki je vzpodbujala tudi trenutna zmaga fašizma v Evropi.⁴⁵

Kot leta 1914, se je tudi tokrat Južna Afrika po izbruhu 2. svetovne vojne razdelila na dva tabora. Glede na večnarodnost je bila razdelitev povsem logična in pričakovana. Tako so bili leta 1939 nekateri za in drugi proti Hitlerju ali drugače: za ali proti Angliji. Poleg nevtralnega Hertzoga je bil Smuts za to, da bi JAR stopila na angleško stran, ker pa je Hertzog⁴⁶ glasovanje prepustil parlamentu (izglasovano 76 : 80), je bil to njegov politični konec. Mesto je dokončno prepustil Smutsu.

Malan je postal vodja nacionalistične opozicije, Smuts pa je vodil svojo zadnjo bitko. Tako je južnoafriško armado poslal v Etiopijo v boj proti Italijanom, na Madagaskar v boj proti Francozom ter v severno Afriko v boj proti Nemcem; medtem je radikalna desnica brez zadrege sklepala z njimi zveze. Imel je 70 let in bil je šef vlade, zunanji in obrambni minister ter hkrati vrhovni poveljnik armade.⁴⁷ Toda jedro kasnejšega apartheidskega režima naj bi po mnenju Jaeneckeja (1979: 197) sestavljali Hitlerjevi privrženci, torej radikalna desnica, ki

---

⁴⁵ Tako je na predvečer druge svetovne vojne v JAR nastala ljudska organizacija Ossewa Brandwag - OB, nekakšna mešanica tradicionalnih društev in fašističnih bojnih združenj – paramilitaristična organizacija. Bila je vojaško organizirana, imela pa je okoli 300.000 članov (celotna afrikaanerska populacija je štela milijon (Library of Congress 1996: 82). Poleg OB je tisti čas obstajalo še več manjših organizacij, ki so bile kopije nemškega nacionalsocializma. Slednji je poudarjal rasno superiornost nemškega naroda. Njihov antisemitizem je spodbudil tudi Afrikanerje: osnovali so neonacistične frakcije, sploh na podeželju v poznih 1930-ih. (*ibid.*)

⁴⁶ Kljub temu, da je z Malanom celo sklenil Zopet združeno nacionalno stranko, se Hertzog ni več pustil vpreči na voz skrajne desnice. Nacionaliste je zapustil kmalu po prvem kongresu, ter se umaknil v politično osamo. Umril je leta 1942.

jo je Smuts vse težje krotil. Malan je sklepal zveze z nemškim zunanjim ministrstvom, in nacionalistična desnica je kmalu pričela s sabotажami. Napadali so policijske postaje in vlada je internirala več tisoč pristašev nacizma. Jaenecke (1979: 198) omenja skrajnosti nacionalistične stranke, ki so kazale ostre znake fašizma, saj so leta 1942 ...«/h/oteli spremeniti Južno Afriko v rasistično diktatorsko državo. Predsednik naj bi bil odgovoren le bogu in samemu sebi.«

Toda Hitlerjev poraz je bil tudi za desničarske radikalce močan udarec. Ideja o burski diktatorski državi je bledela, prav tako rasno razlikovanje. Prebivalstvo se je podvojilo v 15-ih letih iz 6 na 12 milijonov. Ponovna hitra industrializacija je v mesta privabljala vse več črnske delovne sile in težnja po vse večjem kapitalu in delavstvu se tudi tokrat ni ozirala na raso. Integracija se je ponujala sama od sebe, in celo ministrski predsednik Smuts, še eden izmed nekdanjih zagovornikov ločenih ras je sprevidel, da je ločitev enostavno nemogoča. Tudi Smuts je tako poleg Hertzoga postal mirovnik, ki se je iz nekdanjega diktatorja in rasista spremenil v zagovornika temnopoltih. Bil je celo eden izmed avtorjev zemljevida OZN, ki je rasno diskriminacijo ostro obsojala in izrekel je stavek, ki mu ga še nekaj let nazaj ne bi pripisal nihče: »Črnci nosijo to deželo na svojih ramenih« (Jaenecke 1979: 198).

Ekonomsko in demografsko je vojna povzročala razcvet - zlato je še vedno prevladovalo kot glavno izvozno sredstvo (dve tretjini zaslužka na izvoz), proizvodnja pa je vsled vojnim zahtevam preseгла vsa pričakovanja. Delež urbanega prebivalstva se je povečal: leta 1946 je bilo več Afričanov v mestih kot je bilo vsega skupaj belcev. Prebujati se je začela urbana črnska zavest, ki je tvorila nove delavske sindikate (1940) ⁴⁸ (Library of Congress 1996: 82).

3.7. Point of no return

Besedo *apartheid* je kot prva osnovala Malanova stranka. Afrikaanerska beseda za segregacijo, ki je leta 1946 še ni bilo v političnem besednjaku, je tako postala nov političen prijem, ki se je tako v zakonih kot praksi obdržal na oblasti 46 let. *Na volitvah leta 1948, je Malan napovedal popolno ločevanje ras v razvijajoči se industrijski družbi s sledečimi stavki:*

---

⁴⁷ Prijatelj Churchill ga je celo imenoval za fedmaršala in člana vrhovnega poveljstva britanskega imperija.

⁴⁸ African Mineworkers Union (AMWU) je leta 1944 imela 25.000 članov (Library of Congress 1996: 82).

»Ali bo evropska rasa zmogla obdržati oblast, čistost in civilizacijo ali pa se bo potapljala v črno morje, dokler ne bo sramotno izginila« (Jaenecke 1979: 199).

Kot »point of no return«⁴⁹ označujem volitve leta 1948. Malanova Nacionalistična stranka (NP) je dosegla večino v parlamentu in z najavo prvaka stranke: »Od danes je Južna Afrika spet naša. Bog daj, da bi za vedno ostalo tako« (ibid.), se je uradno in zgodovinsko začelo pravo obdobje apartheida.

---

⁴⁹ Poglavlje sem zaradi pojmovne ustreznosti izjemoma pustila v angleščini, besedno zvezo pa sem prepisala iz knjige *Beli Gospodarji* (Jaenecke 1979: 199).

4.0. SISTEM APARTHEIDA

Stara burska misel o »beli Južni Afriki« je torej v veljavo stopila leta 1948, ko je oblast prevzela Nacionalistična stranka. Hendrik Verwoerd je postal na novo izvoljeni senator.⁵⁰

Še ne 20 odstotkov prebivalstva je tako postalo vladajoča manjšina na velikem ozemlju Južnoafriške republike. Apartheid – kasneje je belska vlada besedo nadomestila z besedno zvezo 'ločeni razvoj' oz. 'multinacionalni razvoj' – je bil osnovan z vrsto že omenjenih zakonov, konkretnije pa se je odražal v geografski, socialni in politični ločitvi, ki je temeljila na treh postulatih:

1. Temeljita ločitev ras.
2. Odvzete politične in socialne pravice temnopoltih oz. vseh 'ne-belih'.
3. Strog policijski sistem, ki je preprečeval upor približno 83 odstotkov prebivalcev proti 17 odstotkom (Jaenecke 1979: 203).

Lowenberg (1989: 72) je sistem apartheida gledal skozi ekonomsko prizmo:

Natančna študija politične ekonomije apartheida dokazuje, da je apartheid razumljiv sistem regulacije, ki porazdeljuje (bogastvo) predvsem politično dominantni skupini belega volilnega telesa na račun celotnega naroda. Zgodovina apartheida razkriva dejstvo, da dokler bo ekonomija rasla, bo z njo rasla tudi zahteva za zaščito belega delavskega razreda...

---

⁵⁰ Hendrik Verwoerd je bil pred funkcijo senatorja urednik nacionalističnega partijskega časopisa Die Transvaaler. Johannesburgski časopis The Star je Verwoerdovemu časopisu očital razpihovanje nacizma, kar je še dodatno potrdil na sodišču z dobljeno tožbo. Verwoerd je bil predsednik Južnoafriške vlade od leta 1958 do 1966 (Library of Congress 1996: 38).

4.1. Osnovni zakoni apartheida

Temeljne zakonske osnove⁵¹ so bile postavljene že v prvi polovici 20. st., omenjala pa sem jih v poglavju 3.1. Prvi zakon po prihodu NP je bil sprejet leta 1950; to je bil *The Population Registration Act*, ki je določal popis ras za vse prebivalstvo ter njihovo dokončno ločitev, s tem pa je avtoriziral tudi rasno klasifikacijo. Tako so prebivalce delili na sledeče skupine: beli, coloured (mešani), Aziati in Bantujci (črnci oz. 'natives'). Pri tem omenjam še, da je zapisan vrstni red ustrezal lestvici apartheidovske države. Uradi za določanje rase so z dolgimi postopki odločali o številnih mejnih primerih mešancev. V prvih 15-ih letih so razsodili o 250.000 primerih (Jaenecke 1979: 204).

Osebna izkaznica vsakega Južnoafričana je poleg osnovnih podatkov vsebovala tudi podatek o vrsti rase. S poostrenimi zakoni je tovrstna prepustnica postala obsežno priporočilo, ki je v mali knjižici vsebovalo: fotografijo, podatki o zaposlitvi, seznam plačanih davkov, ter ime Bantustana. Library of Congress (1996: 87) tako navaja knjižico oz. 'Reference Book', ki so jo delavcu mesečno podpisovali delodajalci. Neredno nošenje knjižice je bilo kaznovano s takojšnjim priprtjem. Prav kršitev *Zakona o prepustnicah (Pass Law)* pa je bil najpogostejši prekršek v Južni Afriki in po podatkih Jaeneckeja (1979: 204), je bilo leta 1974 zaradi takšnih prestopkov po uradnih podatkih zaprtih 214.368 moških in 60.273 žensk.

Prav tako so t. i. *Nürnberški apartheidski zakoni* oz. *The Prohibition of Mixed Marriages Act (No. 55)*, (Library of Congress 1996: 85) prepovedali do takrat še dovoljeno sklepanje zakonske zveze med belci in ne-belci. Spolno občevanje med ljudmi različne polti je postalo nezakonito in kaznivo. Najvišja kazen je bila sedem let zapora; zakon je veljal za edinstven primer na svetu. Prepoved je še dodatno poglobil *The Immorality Act (No. 21)*, (veljal že od leta 1927 dalje); šlo je za prepoved o spolnih razmerjih med belimi in ne-belimi, torej vprašanje poroke sploh ni obstajalo.

Poleg temeljnih zakonov pa so v petdesetih letih izglasovali še t. i. »petty apartheid«, oz. »malo ločitev« ras, uzakonjeno v *The Reservation Of Separate Amenities Act (No. 49)*. Ločitev je veljala na vseh področjih javnega življenja (kinematografi, restavracije, središča

---

⁵¹ Z novimi zakoni so zbledele tudi pravice mešancev in Indijcev, ki so se pridružili masi črnškega prebivalstva.

javnega prometa, javna stranišča, športna igrišča, bolnice, plaže, parki). Kjer ni šlo drugače (na primer muzeji, galerije), so uvedli dneve za bele in nebele.

Land Areas Act je bil zakon, ki je črne dokončno fizično ločil od belih. Šlo je za podeželske rezervate in mestna geta, kjer so pod življenjskim minimumom živeli Bantujci. Rezervati so se imenovali »homelands« (domovine), obsegali so okoli 14 odstotkov ozemlja, medtem ko je ostalih 86 odstotkov spadalo v belo področje. Vlada je lahko deportirala ljudi s posameznih področij tudi s silo. Ne glede na to, da so Bantujci imeli »svoje« območje, pa je njihove avtoritete imenovala bela vlada, kar je v praksi pomenilo, da so bili poglavarji rezervatov bolj ali manj nastavljeni (*The Bantu Authorities Act No. 60*) (Library of Congress 1996: 85).

Group Areas Act je urejal selitev temnopoltih, bodisi z grožnjo ali silo. Med 1963 in 1985 se je s področij, rezerviranih za belce, bilo prisiljeno izseliti 3.5 milijona črncev. Populacija v rezervatih je med 1970 - 1980 zrasla za 69 %, čeprav je z naravnim prirastkom in dotokom delavstva rasla tudi v mestih. Tako je leta 1980 v mestih živelo dvakrat več temnopoltih kot belih, pa čeprav je bil zakon v veljavi že 20 let. Vlada je torej sprejemala ukrepe, ki so rojevali nove protiukrepe, toda rasti temnopoltega prebivalstva zaradi potreb industrializacije, ki jih je proizvajala sama, ni mogla več ustaviti.

4.2. Šolstvo

Šolstvo v sistemu apartheida si prav gotovo zasluži posebno podpoglavje. Ko danes analitiki govorijo o »undereducated« torej o podpovprečni izobrazbi temnopoltega prebivalstva, iščejo njegov vzrok prav v zgodovini apartheida. Slednji namreč s šolskim sistemom črnemu prebivalstvu ni prizanašal, kar je bilo za politično hegemonijo peščice belskega prebivalstva – objektivno rečeno – povsem strateška in učena poteza. Nihče si namreč ni želel visoko izobraženega temnopoltega podmladka; slednji bi se utegnil kazati v obliki potencialne grožnje beli nadvladi (*The Bantu Education Act, No. 47, 1953*), zato so bile izobraževalne poti mladega črnca obotavljive. Bantujci na primer niso imeli možnosti obiskovanja javnih šol. Z izobrazbo temnopolte večine so se ukvarjale misijonarske šole, ki jih vlada splošno ni nadzorovala. Kasneje, leta 1953 so šole poddržavili z Zakonom o vzgoji Bantujcev. Hendrik Verwoerd je podkrepil zakon s sledečimi besedami: »Če bom nadzoroval vzgojo Bantujcev,

jo bom reformiral. Domorodcem bomo že v otroštvu vbili v glavo, da enakosti z Evropejci ne more biti...« (Jaenecke 1979: 205).

Bantujci naj bi si zaslužili izobrazbo, ki naj bi bila po njegovih besedah... »v/ skladu s priložnostmi, ki je jim bodo ponudile v življenju« ... («in accordance with their opportunities in life») (Library of Congress 1996: 87).

Vladni izdatki leta 1980 so bili: 1.000 \$ na belega učenca, 300 \$ na mešanega ter 100 \$ na temnopoltega (Rotberg: 1980).

Jaenecke celo navaja, da naj ne bi šolske obveznosti uvedli vse do leta 1979 (Jaenecke 1979: 205). Tudi obiskovanje pouka je bilo temnopoltim oteženo. Beli učenci so na primer lahko prejeli brezplačne šolske potrebščine, medtem ko so črni morali za njih plačevati sami. Razmerje učitelj : učenec je bilo pri belih 1: 20, pri temnopoltih 1: 50. Višje šole je leta 1979 obiskovalo 30 % belih in 6 % temnopoltih študentov. Leta 1959 je za črne študente začela veljati prepoved obiskovanja belih univerz. Univerze so bile z velikimi stroški ločene od leta 1960 dalje.

4.3. Doktrina apartheida ter delovanje v praksi – Blankes und nie - Blankes

Vsak sistem za svoj učinkovit obstoj in učinkovitost potrebuje trdno ideološko osnovo. Pri tem tudi apartheid ni bil izjema. Poleg zgodovinskih premis, verskih prepričanj ter znanstvenih razprav o rasizmu, je nastopil čas, da se ideologija pretvori v doktrino, slednja pa bi dobila »znanstveni« predznak le, če bi izvirala, kakopak, z univerze.

Doktrina se je razvila že leta 1947, torej še pred prihodom nacionalistične stranke, idejo pa je izoblikovala *skupina burskih politologov in sociologov*. Rodila se je na univerzi Stellenbosch, ko so ustanovili Južnoafriški urad za rasne zadeve. Inštitut je postal ideološki steber apartheida, njegov glavni teoretik pa je bil dr. Werner Max Eiselen, ki je kasneje postal državni sekretar na ministrstvu za Bantujce. Svojo teorijo je opredelil takole:

Prava domovina Bantujcev so rezervati. Selitev na druga področja in v mestne predele je le prehodnega značaja. Razlogi so izključno gospodarski. Z drugimi besedami: Če

iščejo delo, jim dovolimo vstop na belo področje, ne pustimo pa jim, da bi se za stalno naselili tam. Poleg tega izven bantujskih rezervatov ne morejo posedovati ne zemljišča ne političnih pravic (Jaenecke 1979: 206).

Bantustani,⁵² leta 1979 jih je bilo 9, so bili torej uradno proglašeni za »domovino Bantujcev« (homelands), nobeden pa se ni mogel preživljati sam. Bili so na 13.7 odstotka površine Južne Afrike, erozija tal pa je bila prevelika, da bi žetve zadostovale potrebam tamkajšnjega številnega prebivalstva. Mnoge bolezni in podhranjenost so kot rešitev narekovale hitrejšo industrializacijo, ki jo je Ministrstvo za Bantujce vztrajno odklanjalo. Rezervati so postajali umetno oblikovane avtonomne države in Južna Afrika jim je velikodušno poklanjala neodvisnost. Tako je leta 1976 Transkei postal neodvisen rezervat Ksozov (Kosov), verjetno pa ni odveč omeniti, da tovrstne »suverenosti« ni priznala nobena druga država.

Po Eiselnovi doktrini so vztrajno začeli jemati pravice temnopoltim na belem področju. Leta 1950 so vzeli nebelim osnovne svoboščine. Zakon o skupnih bivališčih je namreč določal, da lahko temnopolti živijo na področjih, ki jih jim je odredila država, zato so ob mestih začela rasti ogromna geta z oštevilčenimi barakami, večinoma brez električnih napeljav.⁵³

Stanovanjske pravice omenjam kot zanimivost. Določali so jih namreč strogi predpisi. Obiskovalci so recimo lahko ostali na enem kraju le 72 ur, pravico do domovanja je imel tisti, ki je pokazal potrdilo o zaposlitvi, družino pa je smel povabiti k sebi le, če je bil na delovnem mestu že več kot leto dni. Vsak prebivalec je bil lahko izključen kadarkoli, pravni ugovor pa ni bil mogoč. Če je v družini npr. umrl oče, vdova pa ni imela zaposlitve, je morala skupaj z otroki zapustiti geto, in za nekaj časa so jih nastanili v predhodnem taborišču. Eden glavnih virov dohodkov, ki jih je imela država v getih, je bila prodaja alkohola.⁵⁴ Soweto je slovel po najvišjem odstotku umorov na svetu (povprečno 3 umorjeni dnevno), medtem ko je uradno letno poročilo Južnoafriške republike pisalo: »Belo ljudstvo ima črnce, ki živijo zunaj rezervatov, za družbeno in politično neprilagodljive« (iz: Jaenecke 1979: 211).

---

⁵² Študije o stopnji revščine v bantustanih so razkrivale neverjetne slike: npr. prebivalci nekaterih vasic v provinci Transkei so imeli do najbližjega vira pitne vode 3 ure hoda, če pa so jo hoteli kupiti, je bila 3-krat dražja kot v mestih (Savage 1986: 605).

⁵³ Največji afriški geto je bil Soweto (okr. za South-Western Township) pri Johannesburgu. Tam je po uradnih podatkih živelo 900.000 ljudi, po ocenah johannesburškega tiska pa okoli 1.2 milijona. Okoli milijon prebivalcev je imelo dva kinematografa, 39 javnih telefonov in nobene knjigarne. (Jaenecke 1979: 210). Geta so bila tudi prekomerno poseljena. V povprečju je v eni stanovanjski enoti živelo 16 ljudi (Savage 1986: 615).

⁵⁴ Medtem ko je bilo po mednarodnih standardih v 80-ih letih okoli 2.9 milijonov otrok podhranjenih (Savage 1986: 615).

Zakon je okoli 8 milijonov temnopoltih na belem področju spremenil v zdomce. Po podatkih ameriške Library of Congress je južnoafriška diskriminacijska politika med leti 1963 - 1980 iz t.i. belih področij v t.i. »black homelands« 'odstranila' približno 3.5 milijona temnopoltih (Library of Congress 1996: 94). Povprečen delovni dan v Johannesburgu se je torej začel z zlitjem milijonov črnih delavcev v mesto in njihovim večernim prihodom v geto. Obmestna proga med Johannesburgom in Sowetom je dnevno (med četrto in osmo uro zjutraj), prepeljala 280.000 potnikov, kar se ni moglo kosati niti z osrednjo postajo v New Yorku.⁵⁵

Črnci obrtniških svoboščin niso imeli (od 18 milijonov jih je le 6.028 imelo dovoljenje za opravljanje obrti), leta 1953 pa so jim odvzeli pravico do stavke (ki je bila kaznovana s triletno zaporno kaznijo). Že nekaj let uzakonjeno pravico danes po mnenju mnogih gospodarstvenikov delavci izkoriščajo, saj naj bi po besedah tamkajšnjega sicer avstralskega lastnika tovarne čolnov, znamke Gemini: »/s/tavkali že zato, ker se jim strga rokav na delovni uniformi.«⁵⁶

4.4. Kritična opazovanja ter napovedi

John de St. Jorre (1981: 113) je opredelil ideologijo apartheida :«/o/dkar je leta 1948 NP prišla na oblast, je politična in etnična enotnost postala obsesija. Naraščajoči zunanji in notranji pritiski so le še utrdili vodstvo, ki dela vse, kar je v njegovih močeh, da bi ostalo na oblasti z vsemi sredstvi.«

Ameriški avtor Beyers Naude (1985: 61) je v svojem članku »Where is South Africa Going?« izrazil veliko skepso glede južnoafriške vladne politike:

Bantustani delujejo kot bazeni nezaposlenega delavstva, medtem ko »pass laws« odstranjujejo ljudi iz belih območij, ter jim onemogočajo kakršnokoli normalno življenje. 97 odstotkov bogastva te dežele je nakopičenega v »beli« Južni Afriki, 87 odstotkov naše populacije pa živi v bantustanih.

---

⁵⁵ Kot zanimivost omenjam, da so npr. v 80-ih temnopolti smeli prenočiti le v določenih hotelih; četudi so si rezervirali sobo, so jim bile nekatere aktivnosti kot so plavanje in ples prepovedane (de St. Jorre 1981: 108).

⁵⁶ Pridobljeno na osnovi osebnih razgovorov s tamkajšnjim prebivalstvom, november 2000.

Beyers ugotavlja, da je imela JAR v osemdesetih letih prejšnjega stoletja zaradi podcenjene delovne sile eno največjih stopenj dobička na svetu, to pa so izkoriščale vse tiste države, ki so v JAR vlagale svoje investicije, vključno z ZDA (Beyers 1985: 62).

Kar 22 milijonov Afričanov (Library of Congress 1996: 108) je bilo izključenih iz procesa političnega odločanja in stavke v letih 1984-85 so opozarjale, da se je temnopolto delavstvo začelo zavedati svojih političnih pravic.

Kdor opazuje dogajanje med temnopoltnimi, lahko spozna, da so zadnja leta njihova mnenja in teme osnovana na večji informiranosti, široko pa podpirajo odporniške akcije tako na urbanih kot ruralnih območjih. Njihovo obnašanje je postalo militantno, njihove akcije pa so postale bolj organizirane (Beyers 1985: 65).

Potratno je bilo tudi financiranje apartheida. Lowenberg (1989: 63) ugotavlja:

Bolj, ko temnopoltni delavci s politično aktivnostjo izražajo svoje nezadovoljstvo, večji so stroški vzdrževanja in ohranjanja politike apartheida /.../ vsak dvig stroškov za obrambo ali administracijo apartheida se bo odražal v upadu »optimalne« ravni apartheida.

O vladnih izdatkih vzdrževanja apartheida je pisal tudi Savage (1986: 620):

Neposredni stroški vzdrževanja programa apartheida so velikanski. Vključujejo stroške desetih bantustanskih vlad; dvojne storitve v zdravstvu in izobrazbi; podporo velike birokracije, ki upravlja z zakoni apartheida; plačevanja policije, sodišč, zaporov ter obrambnih sil /.../ Podatki kažejo, da je 10 do 21 odstotkov letnega proračuna namenjenega financiranju aparata apartheida. Ali drugače: dvanajst centov vsakega randa, ki ga je država porabila v letih 1985-86, je bilo neposredno namenjenih vzdrževanju segregacije...

Poleg ekonomskih gibanj so bila tudi še socialna. Beyers je za gibanje črnske zavesti določil leto 1970 – takrat so namreč temnopoltni začeli vzpostavljati nove strategije upora. Vzpostavili so širok razpon neodvisnih ali delno neodvisnih lokalnih in regionalnih teles (delavski

sindikati, študentska združenja, kulturne in izobraževalne skupine). Vsa ta telesa je namreč vlada težje nadzirala ali ukinjala (Beyers 1985: 67).

Vlada je za nadzor velike množice temnopoltih (izgredi, ter bojazen pred novimi upori) uveljavljala popoln policijski sistem, ki je bil implementiran s 46-imi zakoni. *Zakon o zatiranju komunizma* iz leta 1950 (Suppression of Communism Act) je omejil možnosti politične opozicije in dajal vladi dovoljenje, da zatre še tako neznamen upor. Med najpomembnejše orodje zakona tega časa je veljal *bann*. Šlo je za ukrep, o katerem je brez sodnega postopka odločal minister, njegova najmanjša kazen pa je bila pet let. Bann je imel različne stopnje, ki so segale od hišnega pripora, do prepovedi družbenih stikov in prepovedi javnih nastopov (Jaenecke 1979: 215).

Opozicija je bila ohromljena in burska Nacionalna stranka je močno izkoriščala svojo večinsko prevlado v parlamentu.

Ni potrebno biti prerok, da ugotoviš sledeče dejstvo: dokler vlada ne bo temeljito spremenila svoje politike, bo nemir po državi naraščal, študenti se bodo še naprej spopadali s policijo, vse več delavcev bo stavkalo, nasilje pa ne bo postalo le vsakdanje, temveč nekontrolirano (Beyers 1985: 68).

Nerazumno zatiranje je brez presenečenj rodilo črnski upor in nečloveški pogoji bivanja temnopoltega prebivalstva so bili osnova za že nič kolikokrat omenjeno *rojstvo črnske zavesti*.

V sledečem poglavju se bom osredotočila na proces ustanavljanja črnske politične skupine ANC, ter njeno delovanje. Obravnavala bom vse velike dogodke, ki so zaznamovali polpreteklo zgodovino JAR, ter jih analizirala glede na pozicije moči v politični areni.

5.0. ČRNSKA ZAVEST IN ANC

Afriški Nacionalni kongres, v nadaljevanju ANC,⁵⁷ je med drugo svetovno vojno prešel iz tako rekoč elitnega debatnega kluba v specifično politično združenje. Raslo je pod idejami takratnega pobudnika dr. Alfreda Xuma, ki je po deželi organiziral neke vrste krajevne odbore, uvedel obvezno članarino in kar je najpomembneje – osnoval politični program na temeljih Atlantske listine.⁵⁸ Tako je ANC leta 1943 sestavila seznam osnovnih pravic temnopoltih Južnoafričanov, v katerem so črnici zahtevali »p/olne državljanske pravice kot jih v Južni Afriki uživajo Evropejci« (Jaenecke 1979: 220).

Sekretar ministrskega predsednika Smutsa je na zahtevek pravic odgovoril, da gre za »akademsko vprašanje« (*ibid.*), zato je ANC obupala nad razgovori, in organizacija se je bistveno *radikalizirala*. Dr. Xuma je bil s prihodom Nacionalne stranke (ki je z vsakimi volitvami dobivala večjo podporo) odstavljen s položaja ANC. Vlada je na prebujajočo se črnsko zavest reagirala z anti-komunistično propagando in zakonodajo; eden izmed sprejetih zakonov je bil »Suppression of Communism Act«. Šlo je za različne banne na voditelje, ukinjali so razne »opozicijske« časopise, leta 1952 pa so aretirali preko 8.500 ljudi (Library of Congress 1996: 38). Kljub represivni politiki je članstvo v ANC strmo naraščalo: leta 1952 je imela organizacija 7.000 članov, njihovo število pa je naraslo na več kot 100.000 - še istega leta.

Politična ideologija ANC je temeljila na ideji večrasnosti in vladavini temnopolte večine; ta bi se odražala v parlamentarni večini. Nova generacija političnih aktivistov je sprožila filozofijo črnske zavesti, ki se je razvila kot samostojna črnska identiteta, ki je liberalno večrasnost zaničevala (Rich 1984: 69).

Ameriška študija (*ibid.*) za rojstvo črnske zavesti označuje prelomno leto 1950 in sicer: »V sodelovanju z belimi, mešanimi in indijskimi nasprotniki apartheida, je ANC spodbujala svoje privrženke k zažiganju prepustnic in uporabi ločenih javnih sredstev (kot so javna stranišča, parki, klopi in poštni vhodi).«

---

⁵⁷ Leta 1943 so številni mladi člani ANC ustanovili lastno organizacijo Congress Youth League; JAR je po njihovem mnenju sicer veljala za »black man's country« (deželo črnega človeka), a so člani poudarjali predvsem razredni boj in ne rasnega.

⁵⁸ Atlantska listina je izjava o temeljih svetovnega reda po zmagi zaveznikov v 2. sv. vojni; podpisala sta jo 14.8.1941 Roosevelt in Churchill na vojni ladji na Atlantskem oceanu. SZ se ji je pridružila 24.9.1941. (Leksikon Cankarjeve založbe 1988: 64).

Eden izmed prvih večjih črnskih uporov novejšje zgodovine se je zgodil leta 1952 ob praznovanju 300-letnice pristanka Jan van Riebeecka v Južni Afriki. Takrat se je v velika mesta zgrnilo na deset tisoče temnopoltih, ki so protestirali, češ da v 300-letni zgodovini ne vidijo ničesar drugega kot lastnega trpljenja. Prav tako so nadaljevali Gandhijevo izročilo civilne neposlušnosti, kar pomeni, da so množično kršili zakone o ločitvi ras na javnih prostorih, kot so železniške postaje, parki, pošte in uradi.

Za prebujanje politične zavesti temnopoltih je bil prav gotovo zaslužen tudi Albert Luthuli. Po prepričanju kristjan in upravitelj majhnega misijonarskega rezervata v Natalu se je odločil, da bo – z namenom, da kampanija ne bi zamrla – prepotoval celo deželo. Čeprav so leta 1952 zaprli več kot 9.000 aktivistov, je Luthuli ostal moralni zmagovalec. Število članov ANC se je iz 7.000 dvignilo kar na 100.000, Luthuli pa je postal novi predsednik (Jaenecke 1979: 221). Toda tudi ta resnejši izzivalec in nasprotnik je bil leto dni kasneje s strani ministrskega predsednika bele vlade odstavljen z bannom, z zakonom pa so prepovedali tudi demonstracije. Vladne restrikcije so omejile sposobnost delovanja ANC v javni sferi.

5.1. Listina svoboščin

Vse večje vladne omejitve so potekale premo-sorazmerno s prebujanjem civilne družbe. *Zadnja legalna politična skupščina zastopnikov vseh južnoafriških ras se je zgodila 5. junija 1955 na kongresu pri Johannesburgu, kjer se je zbralo 3.000 delegatov* (tudi belci iz novo ustanovljene Liberalne stranke, ki jo je vodil Alan Paton). Tam so sicer izdali nekoliko okoren manifest – Listino svoboščin⁵⁹ ali Freedom Charter, ki je postala temelj gibanja ANC. Listina je zahtevala: »Vse nacionalne skupine in rase naj imajo enak položaj« (Jaenecke 1979: 222), kot tudi: »Zemlja naj se razdeli med tiste, ki delajo« (Library of Congress 1996: 91).

Vlada je kongres razumela kot izdajo, zato je Luthulija skupaj s 155 obtoženimi postavila pred sodišče. Po pet-letnem procesu so jih izpustili, vlada pa je Luthulija ponovno obsodila na bann. Luthuli je tako do smrti (1967) živel pod policijskim nadzorom. Iz države je smel le leta 1960, ko je – ironično – v Oslu prejel Nobelovo nagrado.

5.2. Prve žrtve ter ANC in PAC – »Dogodek pri Sharpevillu«

Leta 1958 je na čelo Nacionalne stranke stopil Hendrik Verwoerd, ki je svoj čas že kot minister za Bantujce razvijal idejo o apartheidu. Verwoerd je bil skrajno desni nacionalist. Medtem se je od ANC odcepilo militaristično krilo, ki se je združilo v Panafriški kongres (PAC – Pan African Congress). Kongres je vodil Robert Sobukwe.⁶⁰ Sobukwe, ki je prav tako zahteval enakost, je, za razliko od njegovih predhodnikov, zahteval še več: konec belega gospostva v Južni Afriki. *Z geslom PAC-a: Afriko Afričanom!, se je jasno začrtala črna zavest.* Začeli so izgubljeni manjvrednostne predsodke in vse odločneje stopati po poti črnškega nacionalizma. Tako so leta 1960 pod taktirko Sobukwe-ja začeli s protestno kampanijo proti prepustnicam, ki so veljale za simbol apartheida. 21. marca 1960 se je na policijskih postajah dalo aretirati več tisoč črncev brez prepustnic. Toda Verwoerd se ni vdal in policisti so začeli streljati v neoborožene črnce; bilo je 69 smrtnih žrtev in 178 ranjenih⁶¹. Incident, imenovan »Dogodek pri Sharpevillu«, je izzval tudi mednarodni val ogorčenja, kmalu pa je sledila še ena množična aretacija 20.000 ljudi. Pogajalski neuspehi so po letu 1959 razdvojili pripadnike črnškega upora. Kritiki so ANC očitali zavezništvo, češ da z belimi demokrati (ki so sodelovali tudi na zadnjem kongresu) sklepa kompromise, ki omejujejo afriške interese. PAC se je tako odcepila od ANC, in dogodek pri Sharpevillu je bil izzvan prav s strani PAC-a.⁶² Vlada je prepovedala obe črnški politični organizaciji, Sobukwe-ja pa obsodila na tri leta zapora. Ker je bil obstoj obeh organizacij zakonsko prepovedan, sta leta 1961 vzpostavili podzemlje. Militantno krilo ANC – Umkhonto We Siizwe (Spear of the Nation ali Kopje naroda), si je za tarčo napadov izbiralo policijske postaje, čeprav je potrebno poudariti, da so se civilnim žrtvam načeloma izogibali. Militantno krilo PAC-a se je imenovalo Poqo (Blacks Only ali Samo Črni). Obračunavalo je s tistimi poglavarji afriških plemen, za katere je obstajal sum, da kolaborirajo z vlado. Po dogodku v Sharpevillu je SADF (South African Defence Force) predpisala 4-letno služenje vojaškega roka – za belce. SADF je bila izredno pripravljena: v vsakem trenutku je pod svoje okrilje lahko mobilizirala 800.000 Južnoafričanov (Naude: 1985: 64).

---

⁵⁹ Enciklopedija Britannica listino označuje kot "p/rogram ne-rasne socialne demokracije."

⁶⁰ Robert Sobukwe je bil docent za bantujске jezike na univerzi v Witwatersrandu in član Mladinske lige ANC.

⁶¹ Po drugih podatkih naj bi bilo ranjenih 186 ljudi, med njimi 48 žensk in otrok. Mesto se je tako globoko zaznamovalo v zgodovino, da je tam leta 1996 Mandela podpisal prvo post-apartheidovsko ustavo (Enciklopedija Britannica 2003).

⁶² O močni črnški zavesti priča tudi zadnja izjava pred smrtjo Johna Harrisa, atentatorja odgovornega za enega izmed bombnih napadov na johannesburški železniški postaji. Preden so ga obesili je pel: »We shall overcome« (»Prevladali bomo«).

5. oktobra 1960 so bile razpisane volitve, kjer je ljudstvo na referendumu odločalo za ali proti apartheidu. Čeprav so bili poleg Južnoafričanov britanskega porekla nasprotniki Verwoerdovega režima tudi Afrikaanarji, se je večina prevesila na stran apartheida. Slednji se je nadaljeval še 34 let.

5.3. Nelson (Rolihlahla) Mandela

Preden predstavim enega najbolj poznanih voditeljev, bi omenila še zadnjo spono, ki je povezovala JAR s svojimi predniki – kolonialisti. 31. maja 1961 je namreč Južna Afrika izstopila in Commonwealtha ter postala republika. V smislu zgodovine je šlo še za prekinitev zadnje vezi med JAR ter Veliko Britanijo, v političnem smislu pa je pomenilo, da je britanskega monarha nasledil predsednik države. Nova ustava je tako predpisala predsednika, predsednika vlade (prime minister), ter izvršni svet (kabinet).

Nelson Mandela se je zapisal v moderno južnoafriško zgodovino kot najpopularnejši protipartheidovski voditelj, za mnoge pa še danes, ko so njegovi predsedniški mandati preteklost, velja za narodnega heroja. Mandela je po tem, ko so nagnali Luthulija in obsodili Sobukweja, postal novi vodja ANC. Po poklicu je bil pravnik in veteran črne Mladinske lige. Svoj boj proti beli nadvladi je leta napovedal s sledečimi besedami: »V življenju vsakega naroda pride čas, ko ima na izbiro le dve možnosti, podrediti ali boriti se. Za Južno Afriko je prišel tak čas« (Jaenecke 1979: 227).

Mandela je uvidel, da dialogi z belsko vlado ne peljejo nikamor. Bil je ustanovitelj militantnega krila ANC.⁶³ Na Dingaanov dan, 16. decembra 1961, so gverilci v dveh mestih v vladnih stavbah sprožili deset bomb, brez človeških žrtev. Uporniško gibanje je vlada kmalu zatrla, Mandelo pa zaprla že po prvi akciji. Ko so na neki farmi pri Johannesburgu odkrili njegovo centralno organizacijo, so ga leta 1964 z osmimi sodelavci obsodili na dosmrtno ječo. Mandela, je položaj svojega ljudstva in bele vlade dobro poznal:

Afričani si žele dela, za katerega so sposobni, in ne takšnega, kot jim ga predpisuje vlada /.../ V svoji lastni deželi si želijo potovati in si poiskati delovno mesto tam, kjer sami hočejo in ne tam, kjer jim določa urad za delo. Predvsem pa želijo enakopravnost

/.../ Vem, da to za bele v tej deželi zveni revolucionarno, kajti potem bodo večina volilcev črni Afričani. Tega pa se beli bojijo (Jaenecke 1979: 228).

5.4. Stopnjevanje notranjega nadzora – Vorster

Vlada je na vse večjo črnsko zavest odgovorila z novimi vali zakonov. Zakon o sabotajah je predvidel za kršitve javnega reda najmanj 5 let zapor. 90-dnevni zakon je policiji dovoljeval, da je politično sumljive zaradi zaslišanja zadrževala v zaporu tudi do treh mesecev in kmalu je sledil še »180-dnevni« zakon.⁶⁴ Takšni in podobni zakoni so Južno Afriko kmalu spremenili v deželo z največ zaporniki na svetu, kjer je bilo po podatkih iz leta 1979 na 100.000 prebivalcev 279 zapornikov. Vsak dan je sedelo v zaporih povprečno 100.000 Južnoafričanov, vsak osmi črnc pa je bil obsojen vsaj enkrat. Južna Afrika je prednjačila tudi pri usmrnitvah.⁶⁵ Johannesburgski časopis Star je leta 1979 ugotavljal, da je v zadnjih 25-ih letih bilo obešenih 1.300 ljudi, številke pa so naraščale (Jaenecke 1979: 229).

Leta 1966 se je zgodil že drugi atentat na Verwoerda.⁶⁶ Novi šef vlade je postal *Balthasar Johannes (John) Vorster*, ki je bil dotlej sodni minister. Prav tako skrajni desničar je zapolnil še zadnje vrzeli apartheida – te so se nanašale na mešane (coloured). Slednje je britanska vlada skoraj sto let priznavala za enakopravne državljane toda 2.5 milijona mešanih je kmalu izgubilo državljske pravice.

Leta 1968 so temnopoltim prepovedali politično udejstvovanje, in Liberalna stranka, ki je kot edina sprejemala temnopolte, je propadla. Vorster je šel še dlje in poleg kopice že omenjenih zakonov izdal še *protiteroristični zakon*, kjer je bila najvišja kazen smrtna obsodba. Zakon je bil teoretično šibak, policiji pa je dopuščal več manevrskega prostora (aretacije brez pooblastil, kratka sojenja, pridržanje brez vzrokov). K terorističnim dejanjem je zakon prišteval »/o/viranje prometa, izgrede nad državnimi uradniki, strahovanje državljanov, s čimer skušajo teroristi doseči politične cilje.« (Jaenecke 1979: 233). Vorster je organiziral tudi tajno policijo – ustanovil je namreč zloglasni Urad za državno varnost – Bureau Of State Security (BOSS).

---

⁶³ Spear Of the Nation ali Kopje naroda.

⁶⁴ Po odsluženi kazni so bili nekateri zaporniki še vedno pridržani.

⁶⁵ Smrtna kazen je bila ukinjena leta 1995.

⁶⁶ Ubil ga je beli služabnik v parlamentu, ki ga zaradi domnevne neprištevnosti nikoli niso postavili pred sodišče.

Spomladi 1967 je Vorster dokončno okrepil notranji nadzor z Zakonom o notranji varnosti, ki je predpisoval preventivni zapor. To je v praksi pomenilo, da si je država lastila pravico zapreti vsakogar, brez predhodnega obvestila, zapornik pa ni imel nikakršne možnosti pritožbe.

Ne glede na trdo notranjo politiko v 60-ih ⁶⁷ je Vorsterjeva vlada povzročila gospodarski boom. Stroga notranja politika je gradila na zaupanju in varnosti investicij; država je bila namreč zaradi izredno močnega aparata stabilna. Visoka stopnja migracije je med leti 1963 - 1972 povzročila več kot 50-odstotno rast belske populacije. Donos na kapital ⁶⁸ je bil 15 do 20-odstoten (Library of Congress 1996: 94).

5.5. Študentski upori okrepijo črnsko zavest

Čas, ko je beli rasizem naletel na črnega, se je začel v šestdesetih letih. V getih se je začelo pojavljati geslo »črna zavest«, jedro novega gibanja pa so postali študenti črnih univerz. Ti so se namreč leta 1968 ločili od levih liberalcev angleško govoreče študentske organizacije ter ustanovili svojo, ki se je imenovala SASO – South African Students Organisation, s čimer so tokrat črto med belimi in črnimi potegnili črni.⁶⁹ Tokratni cilj ni bilo le izenačenje, temveč osvoboditev, saj kot enakovrednih partnerjev niso priznavali niti belih liberalcev. SASO je šla celo tako daleč, da je zahtevala opustitev vsakršnih osebnih stikov z belci ⁷⁰ (Library of Congress 1996: 95).

V aprilskih volitvah leta 1974 je NP okrepila večinsko pozicijo v parlamentu. Ko je Vorster vladal že deseto leto, so v getih izbruhnili upori. Vzrok je bila vladna uredba, ki je na višjih

---

⁶⁷ Leta 1966 se Basutholand osamosvoji izpod Britanije in se preimenuje v Lesotho. Istega leta se osamosvoji tudi Bečvana, danes znana kot Botswana. Čez dve leti (1968) obema državam sledi še Swaziland (Enciklopedija Britannica, 2003).

⁶⁸ Donos na kapital je definiran kot dobiček deljeno kapital; višji je koeficient, višji je donos in s tem seveda uspešnost.

⁶⁹ Na študentsko gibanje SASO je vplivalo takratno Black Power gibanje v ZDA. Gibanje je vodil študent medicine, Steve Biko, ki se na bele liberalce ni hotel več zanašati. Rad je poudarjal, da se morajo temnopolti osvobajati tako fizično kot psihično. Zavračal je metodo nasilja, čeprav je sam postal njena žrtev - umrl je med fizičnim obračunavanjem policistov in črnih protestnikov. Utrpel naj bi hude poškodbe glave, medtem ko so mu zdravniško pomoč odrekli policisti (Library of Congress 1996: 95). Pretresljiv videospot z naslovom »Biko« je v 80-ih posnel pevec Peter Gabriel.

⁷⁰ Iz študentskega gibanja se je razvila še ena črnska politična organizacija, imenovana Black Peoples Convention – BPC. Širila se je preko univerz na geta, zidovi Soweta pa so bili popisani z imenom Azania, ki bantujsko pomeni Južna Afrika (Library of Congress 1996: 95).

črnskih šolah poleg angleščine začela uvajati afrikanščino. Slednja je pri mlajših črnskih generacijah predstavljala tristo let zatiranja in brezpravnosti, zato so črnski šolarji več tednov protestirali. 16. junija 1975,⁷¹ jih je več kot 10.000 priredilo demonstrativni pohod po Sowetu in Vorster je – tako kot njegov prednik Verwoerd v Sharpevillu – dal streljati na množico. Pod streli je obležalo več kot 200 mrtvih⁷² in poulični boji so se začeli širiti po Cape Townu (Library of Congress 1996: 96).

Po vstaji v getih so se uprli tudi črnski poglavarji rezervatov. Javno so se odrekli sistemu ločitve ras, pri čemer je nasprotovala edino Transkei, ki jo je leta 1976 JAR razglasila za neodvisno državo.⁷³ Rich (1984: 78) je menil, da: »Policy Homelandov internacionalizira notranje-politični konflikt tako, da vzpostavlja 'neodvisne' države temnopoltih nacij, čeprav jih ne priznava nobena druga država.«

Ne glede na podeljene »neodvisnosti« je bila usoda temnopoltega delavstva ista:

Je pa jasno, da bodo črnici ostali nepogrešljiva delovna sila, saj predstavljajo kar ¾ gospodarsko aktivnega prebivalstva. Črni Južnoafričani omogočajo 90 % poljedelske proizvodnje, 90 % rudarske, 60 % v gradbeništvu in energetskih virih (Južnič 1980: 306).

Ostali rezervati so odklonili »lažno« neodvisnost, ter se kot enotna črnska fronta (Black United Front) združili s črnici izven rezervatov.

---

⁷¹ Library of Congress (1996: 17) navaja letnico 1976.

⁷² Library of Congress (1996: 17) navaja 575 mrtvih.

⁷³ JAR podeljevala neodvisnosti rezervatom, čeprav je bila večina od njih nesposobna delovati kot samostojna država. Gospodarstva rezervati praktično niso imeli; težko bi govorili celo o urejeni infrastrukturi. Toda vsi po vrsti so postajali neodvisni: Bophuthatswana (1977), Venda (1979), Ciskei (1981). Ostalih šest rezervatov – homelandov - je dobilo omejeno samoupravno oblast, ki naj bi svoje ozemlje pripravljala na neodvisnost. To so bili še: KwaZulu, Lebowa, Gazankulu, QuaQua, KaNgwane in KwaNdebele. (Library of Congress 1996: 98). Rotberg (2002: 421) je ta ozemlja imenoval 'fake-mini states'.

5.6. Vladna kriza in prihod Bothe

Klasična opozicija (United Party) je imela neopredeljeno stališče do rasnega režima (enakopravnega vrednotenja ras ni imela v svojem programu), čeprav je radikalni apartheid obsojala.⁷⁴

Naraščajoči ekonomski in politični pritiski so povzročili razkol tudi v beli stranki. Nastali so t.i. Verligtes (Prosvetljeni) ter Verkrampstes (Ozko usmerjeni). Leta 1978 je bila javnost priča še državnemu škandalu: uradna preiskava je namreč potrdila, da sta Vorster in generalni direktor policije H. J. van der Bergh nezakonito koristila vladne vire, s katerimi sta manipulirala z mediji, med tujimi časopisnimi hišami pa naj bi bil vpleten celo Washington Star. Vorster je odstopil, leta 1966 ga je nadomestil minister za obrambo P. W. Botha. Slednji je bil pod močnim vplivom afrikanerskega podjetništva; vse bolj prodoren črnski srednji sloj je skušal ustaviti, zato je podpiral politiko rezervatov (homelandov) ter njihovo »neodvisnost« (Library of Congress 1996: 99).

Industrija, ki je bila s svetovnim gospodarstvom tesno povezana, je nosila negativne posledice apartheida, o čemer priča poročilo Industrijske zbornice v Transvaalu; zbornica je zahtevala ukinitvev 17-ih zakonov, ki so temeljili na rasizmu. Razlog je bil predvsem v motivacijskih dejavnikih: »Ni mogoče spodbujati k delu ljudi, ki živijo v bedi in ne vidijo nobene možnosti, da bi si pridobili nove službe« (Jaenecke 1979: 242).

Vorster je leta 1968 dejal: »Drži, da črni delajo za nas. Še generacije bodo delale za nas, čeprav jih hočemo popolnoma ločiti. Kljub temu pa ne morejo zahtevati še političnih pravic, niti zdaj, niti v prihodnje. Če to sprejmemo, bomo sami podpisali svojo smrtno obsodbo« (*ibid.*).

---

⁷⁴ Leta 1959 se je sicer Liberalna napredna stranka odcepila od konservativne United Party, stranko pa je predstavljal mednarodno usmerjeni del bogatega angleškega meščanstva (predvsem industrialci in veliki kapitalisti). Toda frakcija naprednih se je leta 1974 povečala na 7 poslancev, po volitvah pa se je stranka združila s Reformno stranko, ki je brezpogojno zahtevala odpravo vsakršne diskriminacije. Po črnski vstaji leta 1976 je United Party (opozicija) dobila 44 sedežev (od 120) in njen vodja sir de Villiers Graaff je zahteval konec rasnega razlikovanja (Jaenecke 1979: 238).

5.7. Apartheid v očeh sveta

Režim apartheida preostalega sveta dolgo ni razburjal. Razlog je bil predvsem ekonomski:

V luči dejstva, da so v igri izredno pomembne rezerve kapitalističnega sveta, verjetno okoli 70 % t. i. strateških surovin, je torej treba analizirati položaj Južne Afrike. Ni pričakovati, da bodo kapitalistične sile spravljale v nevarnost to velikansko rezervo surovin z dejansko podporo večinskemu prebivalstvu, ki bi utegnilo spodnesti temelje teh interesov (Južnič 1980: 304).

ZDA so še posebej podcenjevale moč politike rasizma Nacionalne stranke (NP). Takratni ameriški predsednik Richard Nixon, njegov naslednik Gerald Ford in svetovalec za narodno varnost Henry Kissinger, so simpatizirali z NP. JAR so videli kot odlično strateško točko hladne vojne, državi pa sta invazijo na komunistično Angolo izvedli skupaj. Jimmy Carter je na JAR gledal kot na »dolžnost Zahoda.« Zadržana politika ZDA do črnskih voditeljev ANC naj bi bila v bojzani pred socialistično (komunistično, marksistično) revolucijo temnopoltega delavstva, poleg tega je stranka ANC imela veliko finančno podporo SZ. Še posebej je ameriške diplomate v oči bodlo dejstvo, da ima ANC močno mrežo mednarodnih povezav, vzhodni blok pa je bil pripravljen organizacijo tudi vojaško podpreti. Thabo Mbeki je sicer pred socializem postavljaj narodno osvoboditev, čeprav je bil v praksi nacionalni boj tudi socialni (Saul 1986: 11). Mbeki, za katerega se je zdelo, da je s svojo diplomacijo spretno krmaril med vzhodnim socializmom in zahodno demokracijo, je v času krize dokončno zanimal kakršnokoli povezavo ANC s socializmom: »ANC ni socialistična stranka. Nikoli se ni pretvarjala, da je, nikoli ni rekla, da je, in to tudi ne poskuša biti. Da bi ugodila »levim kritikom«, to po dekretu tudi ne bo postala« (Saul 1986: 11).

Nezadovoljstvo nad politiko apartheida je raslo predvsem v Veliki Britaniji in Evropi. Združeni narodi (takrat sestavljeni večinoma iz držav Tretjega sveta, so leta 1973 deklarirali apartheid kot »/z/ločin proti človeštvu« (Library of Congress 1996: 39).⁷⁵

---

⁷⁵ V obdobju let 1950-1960 je JAR zapuščala vsa pomembna mednarodna združenja; prav tako je iz svoje države odslavljala diplomatska predstavništva.

Zgodovinsko gledano, je bila Indija leta 1946 prva država, ki je pri OZN dosegla, da so prvič obsodili Južno Afriko. Od tega leta dalje je pritisk na JAR počasi naraščal; časi kolonializma so se končali, Anglija in Francija sta se umaknili iz Afrike in nekdanje kolonije so po vrsti postajale neodvisne države.

Kljub naraščajočemu mednarodnemu pritisku so vladne sankcije pri zatiranju apartheidovskih oponentov obrodile ekonomske sadove. T. i. »ekonomski boom« (Library of Congress 1996: 38) se je kazal v relativni politični stabilnosti države, ki se je končala v drugi polovici sedemdesetih. *Tuji kapital se je med leti 1963 in 1972 več kot podvojil (ibid.)*. Najprej je kazalo, da apartheid in ekonomska rast delujeta v tandemu. A je že leta 1973 izbruhnila večja stavka v Durbanu in kasneje po vsej državi. Ker je bilo združevanje v sindikate temnopoltim prepovedano, organiziranega voditelja, ki bi lahko zastopal njihove interese, niso imeli. Pogajanja so bila tako rekoč nemogoča, zato so delavci bojkotirali delovne procese (t. i. »WildCat« stavke) (Library of Congress 1996: 97), kar je povzročilo na stotine tisoče izgube delovnih ur (Library of Congress 1996: 38). Resnejše posledice so se pokazale leta 1977, ko so ZN sprejeli embargo na prodajo orožja Južnoafriški republiki. JAR je tako začela vlagati v lastno vojaško industrijo, zaradi embarga OPECA⁷⁶ pa je bila prisiljena po višji ceni kupovati nafto od Irana, vse do njegovega političnega preobrata (propada) leta 1979.

Zelo nezanesljive so postale tudi mednarodne meje države. Do leta 1974 je bila JAR del afriškega kontinenta, kjer je vladala belska manjšina: Angolo in Mozambik so upravljali Portugalci, Rodezijo (današnji Zimbabwe) pa je imel v rokah zagovornik vladanja belih, Ian Smith. Leta 1974, ko je bila zaradi revolucionarnega gibanja strmoglavljena diktatura v Lisboni, sta nekdanji kolonialni območji – Angola in Mozambik – zahtevali neodvisnost od Portugalske. Njihove sicer »osvobodilne« vlade so bile nekoliko marksistično usmerjene, a trdno prepričane, da bodo za vselej opravile z kolonializmom in diskriminacijo. Ko je leta 1980 postal Zimbabwe suverena država (njena socialistična vlada je nasprotovala apartheidu), se je Južnoafriška republika znašla med državami, ki njene politike rasne segregacije niso več potihoma odobravale. Še več: bile so pripravljene sprejeti izgnane politične ubežnike ANC-a in PAC-a, ki so prečkali predvsem severno mejo države⁷⁷ (Library of Congress 1996:98).

---

⁷⁶ Organisation of Petroleum Exporting Countries.

⁷⁷ V 1970-ih JAR ni bila v prijateljskih odnosih z nobeno državo: Jugozahodna Afrika (danes znana kot Namibija, tako so jo poimenovali ZN), je od JAR zahtevala nazaj del svojega ozemlja, 1975 je bila bitko z Angolo, od koder se je po prihodu kubanskih čet umaknila, Mozambik in Zimbabwe pa politike apartheida nista priznavali.

Notranji in zunanji pritiski so postali največji leta 1976, ko so se začele več tedenske demonstracije v Sowetu. Te so terjale 500 mrtvih, več tisoč aretiranih, še enkrat toliko pa jih je iskalo zavetišče zunaj Južne Afrike.

V strahu pred vse večjo krizo v državi so zaradi njene nestabilnosti proti koncu 1970-ih tuji vlagatelji začeli umikati svoj kapital. Investicije so postale kratkoročne (12 mesecev) in gospodarstvo je posledično začelo stagnirati.

Da bi še nadaljnje privabljala tuje investitorje, je bila JAR prisiljena pomiriti domače, predvsem temnopolto delavstvo, zato mu je leta 1979 omogočila vzpostavitev delavskih združenj; ta naj bi pripeljala do stabilnosti v industriji. V 1980-ih se je tako povečala vloga črnskih sindikatov, predvsem rudarskih. Decembra 1985 je bil ustanovljen Congress of South African Unions (COSATU). »Umbrella« organizacija je imela več kot pol milijona sindikalistov, do leta 1985 jih je stavkalo več kot 240.000, in stavke so postale del vsakdanjika. Stabilnosti v industriji niso povzročile (Library of Congress 1996: 102).

ZDA je v začetku 80-ih let večino težav skušala rešiti s pogajalske mize:

Zdi se, da bodo ZDA s prenehanjem pogajanj izgubile več kot Južna Afrika. Južnoafričani so namreč že od nekdanj vajeni izolacije in so na to, da se lahko zanesejo nase, ponosni. Vedo, da njihovo obnašanje, kakršnokoli že, ne bo povzročilo embarga na orožje (de St. Jorre 1981: 121).

Res je, da so bile nekatere sankcije jalove, saj je bila JAR največja izvoznica zlata. Izvoz kovin je tvoril okoli 70 % zunanje izmenjave oz. zaslužka (Rotberg 2002: 413).

V 1980-ih letih je dobilo vse večje politično nasilje v JAR še svojo ekranizacijo, in leta 1984 je kar 40 ameriških družb prekinilo sodelovanje z JAR. Leto dni kasneje se jim je pridružilo nadaljnjih 50 družb. Istega leta je ameriška Chase Manhattan Bank prekinila podaljšanje kratkoročnih posojil. Kmalu so ji sledile še ostale banke in ekonomsko stanje je začela najedati dodatna inflacija. *Leta 1985 je Botha razglasil izredno stanje države* – vladne uredbe so dale policiji pooblastila za aretacije; bile so množične ter brez pojasnil in pravne pomoči aretiranim. Botha je uvedel celo 4-letno cenzuro na medije. Februarja 1987 je bilo pridržanih

vsaj 30.000 ljudi. Izredno stanje se ni stopnjevalo le znotraj države, temveč tudi v zunanji politiki. Oktobra 1986 je ameriški kongres še enkrat obravnaval veto na mandatne sankcije proti JAR ter jih naposled tudi sprejel: ZDA je leta 1987 državi ukinila vse nove investicije, bančna posojila, ter južnoafriške uvozne izdelke. Istega leta je v JAR stavkalo 250.000 rudarjev. Že od novembra 1985 je bil prekinjen direktni letalski promet in z njim ukinjene vse zračne povezave (Library of Congress 1996: 100).

5.8. Protislovja apartheida

Popis iz leta 1980 je kazal upad belskega prebivalstva. Na začetku prejšnjega stoletja je bilo belcev več kot 20 %, leta 1980 le še 16 % (Library of Congress 1996: 100). Kljub segregacijski politiki je urbano populacijo predstavljalo kar 75 % temnopoltih. Kar štiri petine rezervatov oz. njihovih prebivalcev pa je živelo v revščini. Demografski pokazatelji so bili le eden izmed dejavnikov, ki so nakazovali, da Južna Afrika ni dežela belih.

Kmalu so sledile reforme⁷⁸ in NP je na predlog Bothe leta 1983 reformirala ustavo, ki je leta 1984 implementirala trodomni parlament z ločenimi domovi: za bele, mešane in Azijce (Indijce). Razmerje med belimi, mešanimi in Indijci je bilo v predstavnstvu 4: 2: 1. In sicer: 178 belih (House of Assembly), 85 mešanih (House of Representatives) ter 45 Indijcev (House of Delegates) (Library of Congress 1996: 99). Predsednik je lahko kadarkoli razrešil parlament. Barber (1985: 430) je menil, da se z ustavnimi spremembami: »/k/oncentrira več moči v predsednikove roke, da bi premagala nadležno ustavo, ter si z močjo pridobila hitre in odločne odzive na krizo ter reformnimi programi.«

Temnopolti (22 milijonov) še vedno niso imeli svojega predstavnstva. Za trodomen parlament sta glasovali kar dve tretjini belcev, kar niti ni presenetljivo – Azijci in mešani niso predstavljali resne grožnje beli vladi, saj so bili številčno v manjšini. Rotberg (2002: 345) je zapisal: »Beli so pridobili moč. Mešani in Azijci so dobili glas. Afričani so izgubili.«

---

⁷⁸ Leta 1983 je bila ustanovljena tudi nova opozicija – United Democratic Front ali UDF. Njenih 1000 delegatov je predstavljalo kar 575 organizacij, ki so se gale od sindikatov pa vse do športnih društev. UDF je uporabljala nenasilna sredstva, s katerimi je želela prepričati vlado, naj umakne ustavni predlog trodomnega parlamenta. Leta 1984 je imela UDF pod svojim okriljem 600 organizacij ter 3 milijone članov. Njen voditelj je bil škof Desmond Tutu (Library of Congress 1996: 101).

S politiko trodomnega parlamenta je NP upala na podporo mešanega in azijskega prebivalstva, dejansko pa je le še bolj aktivirala boj za politične pravice temnopoltih.⁷⁹ Nova reforma, ki se je v ustavi implementirala leta 1984, je naletela tako na zunanja kot notranja nasprotovanja. Vodilno vlogo opozicije so sprejela na novo ustanovljena temnopolta delavska združenja, ki so s številnimi stavkami bistveno vplivala na upad delovnih dni in s tem posledično tudi na industrijske kazalce uspeha. Kljub stavkam je nezadovoljstvo delavstva raslo. Kombinacije diskriminacijske zakonodaje - tovrstno politiko ter odklanjanje pogajanj s črnskimi sindikati - je Rotberg (2002: 376) označil za »Drakonsko odločitev« in zanašanje na ceneno delovno silo, niso bili več ključ do ekonomskega uspeha. Začela se je ekonomska recesija, sledila ji je inflacija. Posledično se je krčil tudi trg dela in krog nezadovoljstva med delavstvom je bil sklenjen.

Oboroženi člani ANC in PAC so bili dejavni iz baz, ki so jih imeli v Angoli, Mozambiku in Zimbabweju, in država, ki je bila na robu civilne vojne, je bila večkrat prisiljena razglasiti izredno stanje, pri čemer ni varčevala s policijskim nasiljem. Slednje je močno rušilo ugled JAR v očeh svetovne javnosti. Tuji kapital se je umaknil; mednarodne banke so dvignile svoja posojila; valuta južnoafriškega randa je padla;⁸⁰ cena zlata se je znižala za več kot polovico cene izpred 1970-ega leta. Ekonomski output je padel in inflacija je postala kronična.⁸¹

S protislovji apartheida, predvsem na ekonomski ravni, se je ukvarjal Lowenberg (1989: 60), ki je skušal dokazovati, da je bil apartheid *antikapitalističen*. Navaja zanimiv podatek:

V obdobju velike gospodarske rasti se je povpraševanje po pol-kvalificiranih in kvalificiranih delavcih povečalo in povsem izčrpalo bazo belega delavstva, zato je v visoko plačano industrijsko delovno silo pritegnilo temnopolte, Indijce ter mešane. Točno ta dinamika trga dela pa je napovedala obdobje pravega apartheida leta 1948 (*ibid.*).⁸²

---

⁷⁹ Že v sredini 70-ih je na stotine mladih Afričanov prestopilo severno državno mejo, da bi se kot gverilci prostovoljno bojevali za ANC in PAC.

⁸⁰ Leta 1984 je močno padel rand. Gospodarstvo je spremljal upad investicij, deficit, naraščujoč zunanji dolg, vse višji davki, prekomerni vladni izdatki, prevelika količina denarja v obtoku in s tem posledično inflacija, ki je potegnila za seboj še nezaposlenost ter finančne zlome podjetij (Blumenfeld 1985: 218).

⁸¹ Rotberg (2002: 410) omenja t. i. 'disinvestment' – ameriške multinacionalne korporacije so namreč v času krize začele prodajati svoje deleže lokalnim (domačim) podjetjem.

⁸² Pri tem opozarja na pomembnost ter sicer, da je bilo do konca 80-ih let lastništvo belega kapitala večinoma v rokah angleških potomcev, ki so tvorili drugo vrsto antagonizma do Afrikanerskih nacionalistov.

Januarja 1986 je Botha osupnil koservativce z izjavo, da je JAR:...«/p/rerasla koncept apartheida.« (Library of Congress 1996: 103).

5.8.1. F. W. De Klerk ukine apartheid

Botho je zaradi posledic kapi leta 1989 nasledil Frederik Wiliem de Klerk⁸³, nekoč veliki pristaš apartheida, ki je s koncem 80-ih let prejšnjega stoletja postal do sistema segregacije nekoliko blag. De Klerk je reformiral apartheid hitreje kot katerikoli njegov prednik. *11. februarja leta 1990 je po 27-ih letih iz zapora izpustil 70-letnega Nelsona Mandelo ter ukinil banne na ANC, PAC, ter SACP (ukinjeni 2. februarja 1990).* JAR je podlegla notranjim in zunanjim pritiskom in de Klerk je tako ukinil temeljne zakonodajne stebre apartheida, ki jih zaradi delnih prevodov naštevam kar v angleščini: Petty apartheid oz. Reservation of Separate Amenities Act (ukinjen 15. oktobra 1990, v veljavi je bil od 1953. leta), Natives Land Act (ukinjen 5. juija 1991, v veljavi je bil od 1936. leta), Group Areas Act (ukinjen 5. junija 1991) ter Population Registration Act. Čeprav je ukinitvev zakonov močno razburila desno usmerjene, je bilo jasno, da vrnitev v prvotno stanje nikoli več ne bo mogoča.

---

⁸³ De Klerk je še pred svojo odločitvijo o izpustitvi Mandele imel tajne pogovore z voditelji ANC, uradno pa je bil prvi dialog med belo in črno stranko (do prvih demokratičnih volitev še podzemno organizacijo) junija 1990. Še bolj zanimiv je podatek, da sta tako Mandela kot de Klerk leta 1990 iskala politično in finančno pomoč po svetu – ločeno. De Klerk je tako obiskal ZDA in VB, Mandela pa je hodil po Indiji in Japonski. Leta 1993 sta oba prejela Nobelovo nagrado za mir.

6.0. OBDOBJE DEMOKRACIJE

26. aprila 1994 je več kot 21.7 milijona Južnoafričanov, kar je okoli 91 % registriranih glasov, prišlo na volišča (Library of Congress 1996: 110). Za večino (okoli 16 milijonov) so volitve potekale prvič ⁸⁴ in nastopil je čas, da izvolijo prvo demokratično vlado. Samo osnovanje vlade je vodil ANC, pod vodstvom Nelsona Mandele ter nekaj tisoč oboroženih vladnih sil. Večina volivcev, ki je na voliščih stala tudi po nekaj ur, je podprla ANC. Izjema je bilo območje KwaZulu-Natal, kjer je (tam močna) stranka IFP (Inkatha Freedom Party, ki je spočetka hotela bojkotirati volitve) z večino tamkajšnjih glasov vzpostavila novo deželno (provincial) vlado. Po uradnih podatkih so bili volilni rezultati 6. maja 1994 ⁸⁵ sledeči (Library of Congress 1996: 110):

- ANC 62.6 %
- NP 20.4 %
- IFP 10.5 %
- FF 2.2 %
- DP 1.7 %
- PAC 1.2 %
- ACDP 0.5 %

Večina belih – predvsem afrikaanersko in angleško govorečih – je volilo novo nacionalistično stranko F. W. de Klerka - NP (National Party), ki je vsebovala novo politiko anti-apartheida. Volivci mešane barve so, v strahu da velika črnska večinska stranka ne bo uslišala njihovih zahtev, volili Nacionalno stranko, ki je v provinci Western Cape tudi dobila večino.

Realno *nobena politična stranka ni dobila tistega, kar je želela*. ANC je dobila 62.6 odstotkov glasov, kar ji ni zagotovilo dvotretjinske večine v parlamentu, ki bi jo sicer potrebovala, če bi želela modificirati začasno ustavo. To je morala sedaj početi v koaliciji z ostalimi. NP je

---

⁸⁴ Ker uradni volilni register ni obstajal, so smeli volivci prinesiti s seboj katerikoli dokument, ki je pričal o njihovi identiteti. Kar 2.5 milijona temnopoltih ni imelo nobenega identifikacijskega dokumenta.

⁸⁵ Južnoafriški volilni sistem, tako na nacionalni kot na deželni ravni, je osnovan na proporcionalnem predstavništvu brez minimalnega volilnega praga. Deleži glasov se neposredno pretvorijo v število sedežev v parlamentu. Državni zbor ima 400 sedežev in izbira predsednika med svojimi člani. Predsednika imenuje kabinet.

dosegla 20.4 odstotka, IFP pa je, kot že omenjeno, vladala v močni volilni bazi svojega področja KwaZulu-Natal z 10.5 odstotki. Freedom Front, izključno desno usmerjena belska stranka je dobila 2.2 odstotka. PAC, ki je dobila izključno temnopolto podporo, je imela 1.2 odstotka. Novembra leta 1993 je 19 strank predlagalo 5-letno začasno ustavo, ki je stopila v veljavo 1994. leta. Predpisovala je federalni sistem, enako volilno pravico ne glede na raso, ter dvodomno zakonodajno vejo, ki jo vodi izvršni predsednik. 9. maja 1994⁸⁶ je bil Nelson Mandela izbran za predsednika Državnega zbora (National Assembly), njegov namestnik, danes naslednik, pa je postal Thabo Mbeki (Library of Congress 1996: 111).

Mandelinih ukrepov ekonomski krogi niso pozdravljali. Nacionalizacija večjih sektorjev ekonomije ter zavrnitev ponujenih ukinitvev določenih sankcij (s strani drugih držav), češ, da so nesmiselne, dokler vlada ne pokaže napredka v novi družbeni ureditvi, niso obetale takojšnjega uspeha nove države.

6.1. Truth and Reconciliation Commission

Za enega večjih državnih projektov velja tudi komisija, ki se je prizadevno ukvarjala s pol-preteklo zgodovino kršenja človekovih pravic. Gre za Truth and Reconciliation Commission, katere namen je bil obuditi kršenja in jih s tem tudi na nek način odpustiti. Komisija je sprejela preko 4.000 prošenj za pomilostitev. Zgodbe, ki so jih pričale tako žrtve nasilja, kot njihovi povzročitelji, naj bi s pričevanjem obudile spomin in spoštovanje do žrtev, ter hkrati preprečile maščevanje, s čimer naj bi za vselej opravile s pol-preteklo zgodovino. Poročilo komisije je bilo dolgo 976 strani, nad njim, kot tudi na ustanovitvijo komisije pa je bedel sedaj upokojeni nadškof Desmond Tutu. Komisija je zbrala pričevanja več kot 21.000 ljudi, od tega jih je pomilostila okoli 1.200 (African Affairs, 2003).

Pred letom dni je predsednik Thabo Mbeki v parlamentu naznanil, da bodo družine žrtev apartheida prejele enkratno plačilo okoli 3.900 ameriških dolarjev (*ibid.*).

---

⁸⁶ 10. decembra 1996 se je predsednik Mandela podpisal pod novo ustavo, ki je kot končna vključevala Listino svoboščin (Enciklopedija Britannica, 2003).

6.2. Problemi post – apartheida

Ob rušenju apartheida bi bilo smiselno nekaj besed nameniti še današnjemu družbeno-političnemu, predvsem pa ekonomskemu stanju JAR. Naivno bi bilo sklepati, da bo kljub dolgoletnim krvavim družbenim in rasnim bojem nova ustava čez noč spremenila razmere med državnimi akterji (vlado, sindikati, belimi kapitalisti in gospodarstveniki). Res je, da je v politično areno stopila stranka, ki je več kot 30 let delovala v ilegali, da so temnopoliti dobili vse državljske pravice, prav tako pa je še sredi 90-ih držalo, da je več kot polovica južnoafriške populacije živela pod mednarodno določenim življenjskim standardom. (Library of Congress 1996: 43). Skoraj 50 let Verwoerdovega »bantu education« programa je pustilo za seboj ogromno maso nekvalificiranega delavstva, ki 1990-ih ni zadoščala potrebam ekonomskega napredovanja.

Od leta 1991 vladni pogajalci sedijo za mizo z različnimi (19) predstavniki vladnih in političnih organizacij. Forum se imenuje CODESA (Convention for a Democratic South Africa). Pogajanja so bila in bodo trd oreh za vse strani. Člani CODESE so leta 1994 implementirali začasno ustavo in predsedniški parlament. Tako so realizirali federalni sistem regionalnih zakonodaj, enako volilno pravico ne glede na raso ter dvodomni parlament, ki ga vodi izvršni predsednik.

Konec apartheida ni pomenil konca ekonomskih in socialnih problemov; mnogi analitiki so se dejansko šele zdaj začeli ubadati z urbano migracijo in brezposelnostjo; skoraj polovica Južnoafričanov ne najde zaposlitve znotraj formalnih sektorjev ekonomije, kar kaže na obsežno revščino, ta pa narekuje visoko stopnjo kriminala. Plače temnopolnih delavcev so po podatkih iz leta 1996 v primerjavi s plačami belih še vedno nizke. Zanimivo je, da je vlada Mandele leta 1995 dejala, da si zavoljo kompenzacije z diskriminacijo v preteklosti, ne more privoščiti enačenja plačnih lestvic v javnem sektorju, kar je bila jalova tolažba za tiste, ki niso bele rase. Visoka pričakovanja temnopolnih so trčila ob ekonomske realnosti, ki se jim ne more zoperstaviti še tako močna in trdna temnopolta vlada.

Glavne smernice vladnega prizadevanja so v širjenju socialnih služb (social services), zdravstveni oskrbi in izobrazbi. Ker spremembe niso nastale čez noč, se je kmalu pojavilo nezaupanje v vladne posege, ne glede na nekatera izboljšanja. Velik problem za prebivalstvo je predstavljala oskrba z elektriko in pitno vodo, pa tudi načrti stanovanjskih izgradenj. Vlada

se je sicer uspešno izognila makroekonomskemu populizmu, toda povprečni BDP je manj kot 3 % in socialne ter ekonomske razlike med prebivalstvom so še vedno ogromne. Nezaposlenost je 40-odstotna,⁸⁷ toda razlika v distribuciji dohodka je med rasami z odpravo apartheida postala manjša. Dosti izobraženih Afričanov danes vstopa v srednji in višji ekonomski razred (Alence 2004: 7).

Raznolika južnoafriška družba se sooča še z drugimi problemi. Za enega večjih velja AIDS (Acquired Immune Deficiency Syndrome). Gre za največji policy izziv, saj ocene kažejo, da je JAR država z največjo stopnjo okuženosti na svetu. Z virusom HIV je okužen vsak peti odrasli človek, po nekaterih podatkih pa že vsak četrti.

Bond (2004: 3) je strnil opazovanje politične situacije:

Dogovor enostavno predstavlja sledeče: temnopolti nacionalisti imajo državo, medtem ko belci in korporacije umikajo svoj kapital iz države, čeprav še vedno živijo v Južnoafriški republiki, da bi z ekonomsko svobodo uživali še večje privilegije.

Prihodek na povprečno afriško gospodinjstvo je tako med leti 1995-2000 padel za 19 %, medtem ko se je v istem času povečal za 15 % pri belskem gospodinjstvu. Ni pa se povečala samo relativna revščina, temveč tudi absolutna: delež gospodinjstev, ki zaslužijo manj kot 90 \$ realnega prihodka je narasel iz 20 % (1995) na 28 % (2000) populacije. Tako so najrevnejši Južnoafričani (polovica) v letu 2000 s svojimi prihodki tvorili le 9.7 % državnega prihodka, najbogatejši (20 %) pa 65 % državnega prihodka (The Economist, 2004).

Velik primanjkljaj je tudi na področju šolstva. Po podatkih iz leta 1990 (Rotberg 2002: 464) je prag univerze prestopilo kar 41 % belih dijakov, temnopoltih pa le 9 %. Manj kot 1.000 temnopoltih je zdravnikov in odvetnikov. Oba podatka kažeta posledice več kot 40-letnega režima, za katere je nemogoče pričakovati, da bodo kmalu odpravljene.

»Rainbow nation« (Rostron 2002: 2), kot je večkrat zaslediti v literaturi, ima torej pred seboj še ekonomske in socialne boje, sodeč po volitvah pa Južnoafriška republika še vedno vse upe polaga na najmočnejšo stranko - ANC.

---

⁸⁷ Kljub temu, da je med leti 1995 in 2002 število zaposlenih zraslo za 1.6 milijona. Podatki o nezaposlenosti so različni. Leta 1995 naj bi bilo 16 % brezposelnih, leta 2002 pa že kar 30 % (The Economist, 2004).

6.3. Enostrankarski sistem?

Thabo Mbeki je 27. aprila 2004 z več kot dvotretjinsko večino ponovno dobil pet-letni mandat. V obeh volilnih obdobjih (1999 in 2004) je bila volilna udeležba 90-odstotna (Delo, 2003). Bojazen, da bi ANC začrtala pot enostrankarskega sistema, ni odveč. The Economist London (2004: 2) tako navaja: »Vodje opozicije krivijo ANC, da prehaja sistem v enostrankarsko državo. Oni jim odgovarjajo nazaj, da so rasisti /.../ »Južna Afrika ni enostrankarska država, toda prevlada ANC postavlja vprašanja o prihodnosti demokracije.«

Trenutno ANC zaseda centralen prostor političnega spektra. Bojazni ne izražajo le mediji, temveč tudi številni politologi. Tako Alence (2004: 2) navaja, da: »Težnja k enostrankarski prevladi vodi v centralističen političen sistem, ki lahko vpliva na poglobljanje ali erozijo južnoafriške demokracije.« Pomanjkanje tekmovalnosti med ANC ter ostalimi strankami pripisuje ravnim vzorcem ter odsotnosti vetov.

ANC ima 70 % sedežev v parlamentu. Edina »velika« stranka je bila zulujska IFP, ki že nekaj let vse bolj zgublja podporo. Economist London (2004: 2) navaja: »ANC neprestano išče »razvoje« svojih »kadrov«, ki bi lahko kontrolirali državne »nivoje moči.« Osebe, ki bi morale na državni ravni delovati neodvisno, se pritožuje, da so njihove nove vodje zavezane ANC. Nekaj jih je dalo odpoved.«

Na letošnjih volitvah je ANC zmagala v sedmih provincah od devetih. V desetih letih demokracije je Državni zbor sprejel 907 zakonov, vse pa je podprla ANC. Disciplina znotraj stranke je velika: noben član stranke namreč nikoli ni volil proti predlaganemu zakonu. Brez veta ostale stranke težko nasprotujejo uglašeni delegaciji ANC. Ta se močno povezuje s sindikati (COSATU) ter SACP (Cronin 2002: 2).

Alence (2004: 10) sicer ne spodkopava odgovornosti ter učinkovitosti vlade, čeprav se zaveda nevarnosti dominantne stranke, saj pravi, da vlada s svojim delovanjem »/d/emonstrira demokratično tekmovalnost in zagotavlja trdno institucionalno podlago za razvoj vladanja, še posebno, kadar jo (tekmovalnost) usklajuje s civilno družbo. Po drugi strani pa ima vsaka demokracija, v kateri vlada ena stranka, strukturno ranljivost.«

7.0. ZAKLJUČEK

Kapital beži in lastniki si iščejo zaledje v evropskih državah svojih prednikov (Anglija, Nizozemska, Nemčija in celo Avstralija). Mnogi menijo, da je politična prihodnost reducirana le še na to, ali si v vladajoči stranki. Videti je, da demokracija prve generacije ni takšna, kot učijo anglosaksonski učbeniki. Velika stopnja nezaposlenosti, problematika HIV, visoka stopnja korupcije (po definiciji tako ali drugače značilna za vse sisteme v tranziciji) ter na videz preprost problem, kot je oskrba s pitno vodo, so v očeh mnogih že omajali kredibilnost vladne politike, čeprav se volilni barometer še vedno nagiba k množični stranki.

Nesmiselno je tudi pričakovati, da bo po več kot 340-letni vladavini bele manjšine prav ANC stranka tista, ki bo postavila trdne temelje demokracije. Mnogi belci zmajujejo z glavo, češ da je to še vedno »Black man's country«, po drugi strani pa belska manjšina *nikoli* ni prakticirala nikakršne oblike demokratičnega vladanja. Hipoteza o manifestirani črnski zavesti je morda ravno v tej točki dosegla svoj vrhunec.

Če se vrnem na začetne postavljene hipoteze, ugotovim, da so spori med Angleži in Buri danes sicer preteklost; navsezadnje pa je politična prevlada temnopoltih velikokrat upravičena ravno z zgodovinskega vidika. Kot drugo hipotezo sem omenjala naravno bogastvo dežele; slednje ni zgolj poglobilo ločnice med belsko in črnsko miselnostjo, temveč je spremenilo Južnoafriško republiko v državo, ki se ji dolgo ni bilo potrebno ozirati po tujem naravnem bogastvu. To je bilo še posebej vidno v času krize, ko se ji nekako ni bilo potrebno odzivati na razna embarga ter ostale (predvsem ameriške) ukrepe. JAR je bilo težko spraviti na kolena; ena največjih izvoznic zlata, urana in diamantov je bila tudi edina afriška država, ki je v 1980-ih imela na voljo jedrsko orožje, vse to pa pomeni, da je bila trda pogajalka, ki si je lahko »privoščila« kršenje človekovih pravic (apartheid). V četrti tezi sem omenjala rasizem, ki se je z industrializacijo še stopnjeval. To na nek način ne preseneča, saj vse teorije, ki pojasnjujejo povezavo med delavstvom in kapitalom pričajo vsled temu, da potrebe po cenejši delovni sili ne vidijo barv kože.

Če preidem na transformacijo iz nekakšnega totalitarnega režima na demokracijo (peta teza), lahko poudarim, da »The rainbow nation« čaka vsaj še dobro desetletje težkega boja za »pravo« demokracijo, ki se bo zaletavala ob interese Kapitala. Zaenkrat kaže, da ni političen sistem tisti, ki lahko spremeni socialne razlike. Odprava apartheida jih je le nekoliko omilila.

In kot mi je zaupal temnopolti kolega z Mosel Baya: »My brothers up there (v vladi)...they don't care about us anymore.« Ekonomski apartheid živi dalje, za njegovo odpravo pa verjetno ne bodo potrebne samo sankcije in regulacije države. Spremeniti se bo moralo tudi mišljenje večine – hočeš nočeš bodo morali, če bodo hoteli živeti po »zahodnih« standardih, sprejeti etiko in duh kapitalizma: misliti bo treba na prihodnost, se začeti šolati ter nato delati in – kopičiti. Ostaja torej le še vprašanje, ali si morda temnopolto prebivalstvo ne želi česa drugega. Če namreč za trenutek izstopim iz evrocentrizma, pomislim, da marljivo delo ter boj za zaslužkom (zemljo, politično močjo, nepremičnino...) le ni edina ideologija. Morda se tega zaveda tudi temnopolta vlada?

8.0. VIRI

- Alence, Rod (2004) South Africa After apartheid: The first Decade. *Journal of Democracy* 15(3), 18-92.
- Barber, James (1985) South Africa: A Society at War with Itself. *The World Today* 41(7), 129-32.
- Blumenfeld, Jesmond (1985) South Africa: Economic Responses to International Pressures, *The World Today* 41(12), 218-21.
- Bond, Patrick (2004) From Racial to Class Apartheid: South Africa's frustrating decade of freedom. *Monthly Review*, dostopno preko http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m1132/is_10_55/ai_14290203 (3. 9. 2004).
- Burawoy, Michael (1981) »Kapitalstate«. Berkeley: Working papers on the capitalist state
State and Social Revolution in South Africa: Reflections on the Comparative Perspectives of Greenberg and Skocpol.
- Clarke, Colin, David Ley in Ceri Peach, ur. (1984) *Geography & Ethnic Pluralism: Aspects of Pluralism in the Third World*. London: George Allen & Unwin.
- Christian Century (2003) »Truth Commission calls for reparations – News – Desmond Tutu recommended that \$ 270 milion should be paid to the 20. 000 victims of apartheid policies.« 3. 5. 2003. Dostopno preko http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m1058/is_9_120/ai_101339469 (3. 9. 2004).
- Cronin, Jeremy (2002) »Post-Apartheid South Africa: a reply to John Saul – Exchange.« Dostopno preko http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m1132/is_7_54/ai_95551899 (3. 9. 2004).
- The Economist (2004) Leaders: A decade of freedom. 10. 4. 2004. Dostopno preko <http://www.proquest.umi.com> (3. 9. 2004).
- The Economist (2004) The Party of Apartheid Departs: South Africa. 14. 8. 2004. Dostopno preko <http://www.proquest.umi.com> (3. 9. 2004).
- Encyclopedia Britannica (2003) Ultimate Reference Suite, CD-ROM.
- Evans Pritchard (1980) *Ljudstva sveta*. Tretja knjiga. Ljubljana: DZS.
- Haralambos, Michael in Holborn, Michael (1999) *Sociologija: Teme in pogledi*. Ljubljana: HarperCollins Publishers in DZS.

- Henrard, Kristin (2003) »Post-apartheid South Africa: transformation and reconciliation.« *World Affairs*, dostopno preko http://www.findarticles.com/p/articles/mi_2393/is_1_166/ai_106560181 (3. 9. 2004).
- Jaenecke, Heinrich (1979) *Beli gospodarji: Tristo let vojne in nasilja v Južni Afriki*. Ljubljana: Založba Borec.
- Jaffe, Hosea (1984) Rase, pleme i nacija u savremenoj Africi, *Opredjeljenja* 18(11), 125-44.
- Jet (2003): »South Africa to pay \$ 3.900 in reparations to families of each apartheid victim-African Affairs.« 5. 5. 2003. Dostopno preko http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m1355/is_19_103/ai_101261100 (3. 9. 2004).
- Južnič, Stane (1980) *Kolonializem in dekolonizacija*. Maribor: Obzorja.
- Južnič, Stane (1982) Apartheid v Južnoafriški republiki. *Teorija in praksa* 19(7-8), 1020-1028.
- Leksikon Cankarjeve založbe* (1988). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Library of Congress (1996): *Country Studies: South Africa*. Dostopno preko <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/zatoc.html> (1. 9. 2003).
- Lowenberg, Anton D. (1989) An Economic Theory of Apartheid. *Economic Inquiry* 27(1), 57-74.
- Miles, Robert (1987) Recent Marxist theories of nationalism and the issue of racism. *The British Journal of Sociology* 38(1), 24-44.
- Naude, Beyers (1985) Where is South Africa going? *Monthly Review* 3(7-8), 59-71.
- Oezgoer A., Oezdemir (1982) *Apartheid: The United Nations & Peaceful Change in South Africa*. New York: Transnational Publishers, Inc. Dobbs Ferry.
- Rich, Paul (1984) Insurgency, Terrorism and the Apartheid System in South Africa. *Political Studies* 32(1), 68-85.
- Rostron, Bryan (2002) »The business of apartheid: The Role of Multinational Corporations and Banks under South Africa's racist Regime is finally coming to light. Some would rather it didn't.« *New Statesman*, 12. 8. 2002. Dostopno preko http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m0FQP/is_4600_131/ai_90793663 (3. 9. 2004).
- Rotberg, Robert I. (2000) *Ending Autocracy, Enabling Democracy*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press.
- Saul, John (1986) South Africa: The Question of Strategy. *New Left Review* (160), 3-21.
- Savage, Michael (1987) The cost of Apartheid. *Third World Quarterly* 9(2), 601-19.
- STA (2004): Mbeki: Afrika, kraj vseh upov človeštva. *Delo*, 28. 4. 2004.
- St. Jorre, de John (1981) South Africa: Is Change Coming? *Foreign Affairs* 60(1), 106-22.

Verbinc, France (1974) *Slovar tujk*, 4. izdaja. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Weber, Max (2002) *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

Western, John (1984) Social engineering through spatial manipulation: Apartheid in South African cities. V Colin Clarke (ur.) *Geography & Ethnic Pluralism: Aspects of Pluralism in the Third World*, 113-40. London: George Allen & Unwin.